

B. Kovács István – Majercsik Mária – Ádám Éva
Mikszáth Kálmán és Batyi*

„Úgy tudom, hogy a Mikszáth elbeszéléseiben sok rimaszombati vonatkozású élc és humor lappang; jó volna, ha egyszer valaki utánanézne, s szolgálatot teljesítene vele a stiliztikának, addig, míg nem késő.”¹
 (Farkasfalvi Imre)

Kálmánykából, a szklabonyai születésű kislányból Rimaszombatban neveltek magyar író, Mikszáth Kálmánt. A mottóban idézett **Farkasfalvi** (eredeti nevén: **Findura**) **Imre** személyében nem csupán Rimaszombat egyik monográfusát, de a Mikszáth által megörökített **Findura Máté** „női kecske”, azaz női szabó atyafiát is tisztelhetjük. Ő bizonyára többet tudott volna mesélni Mikszáth rimaszombati élményeiről, ihlető forrásairól. Mentségére legyen mondvá, meghallotta saját felszólítását, s tartalmas közlésekben² érintette jeles írónk rimaszombati kötődését.

A „rimamelléki kies magyar város”-ban (ahogyan **Törs Kálmán** fogalmaz³) töltött évek megannyi, életre szóló élménnyel gazdagították a későbbi író. Diákéveinek emlékeit, Batyit, s annak jellegzetes alakjait, tanárokat, iparosokat, hivatalnokokat számos művében megörökíti. Az írói fantáziának azonban nincsenek korlátai. Az egyik, róla írott monográfia kapcsán így fogalmaz: „mondd meg Várdai barátodnak, hogy élvezettel olvasom szép művét, de némi igazítani való lesz rajta, mert ő mindazt, amit én magamról írtam, készpénznek vette, pedig a legnagyobb részt költött dolog”⁴. Számos rimaszombati gyökerű élményét térben más városokba, Losoncra és Szegedre, Debrecenbe és Kecskemétre, időben pedig a török korba helyezi át. Ennek tudatában kísérreljük meg bemutatni Mikszáth Rimaszombat-élményét, felhasználva a tényirodalmat éppúgy, mint az életművet.⁵

I. Mikszáth és az Egyesült Protestáns Gimnázium

Minden 1857-ben kezdődött. Egyik monográfusa így foglalja össze az előzményeket:

„Lassan, lassan felcseperedett a Kálmán gyerek, s itt volt az ideje, hogy édesanyja forró kívánsága szerint beadják a rimaszombati gimnáziumba. Kálmánnak sehogyan se tetszett ez a dolog. Hallotta az oktató úrtól, hogy ott még többet kell tanulni mint a falusi iskolában. Ez aztán tökéletesen elvette kedvét Rimaszombattól. Bujdosott az erdőn, bujdosott a mezőn; sírt, rítt kétségbeesve. Végre is az öreg úr leleményessége segített baján.

Haza hozta az erdőről s így szólt a síró Kálmánhoz:

– Édes fiam, nem tudod te, milyen híres város az a Rimaszombat, mert ha tudnád, még gyalog is elmennél oda tanulni.

Kálmán hitetlen, de azért kíváncsi arccal nézett apjára könnyein keresztül.

– Tudod-e, édes fiam, hogy a palócz annyira megbecsüli, hogy háromszorra mondja ki a nevét.

De ez már felcsigázta kíváncsiságát; félénken megszólalt.

– Hányszorra mondja ki, édes apám?

– Minek is mondom, válaszolt sötét lemondással az apa, hiszen te úgysem állhatod ki Rimaszombatnak a nevét se.

Kálmán gyanakodva nézett rá. Hátha ez csak kelepce akar lenni? De kíváncsisága erősebb volt óvatosságánál.

– Mondja el édes apám, könnyörgött neki szelíd szóval.

Hát mikor a palóczot kérdezik: hová megy? – így szól: Batyiba; de melyik Batyiba? (Mert Batyi van ám több is, édes fiam.) Hát Szombatyiba. De még ennyiből sem érti meg a kérdező a dolgot, míg végül a harmadik kérdésre büszkén oda veti a palócz: »Rimaszombatyiba.«

Szóval, az öreg úr annyi érdekeset tudott mondani Rimaszombatról, hogy Kálmán kíváncsisága a legnagyobb mértékben fel volt csigázva. Esengve kérte az apját, vigye el a híres városba. Az öreg úr vonogatta magát, de végre, anyja kérésére beleegyezett, s Kálmán vígan indult a rettegett városba, amin az öreg úr mosolygott a legjobb ízűen.

Suska Mihály nagy örömmel rakta föl ládáját a szekérre, mondván:

– No, már ezt is elvetjük, majd csak kikel belőle valami.”⁶

Az otthonból kiszakadó, idegenbe készülőkisdiák és szülei érzéseit érzékletesen örökíti meg a *Vasárnapi Ujság* egyik karcolata. (Noha a szerző neve hiányzik, még az sem lehetetlen, hogy maga Mikszáth írta):

„Mikor a kis diákok iskolába küldik: ellátják almával, mogyoróval, vajjas pogácsával, – a mama már napok óta könnyezett titkon, mikor a kis fejéreműt varrogatta, hogy most az a jó szelíd fiacskó messze földre megy, idegenek közé; árva lesz ott, akármi jó dolga legyen is különben: azt a szeretetet, a mire az anyai szív képes, nem fogja megtalálni sehol. Ki fogja majd gyöngéd szeretettel megdorgálni, ha csintalan, ki ápolja majd, ha beteg, s ki fog úgy örülni, ha az iskolában megdicsérték jó tanulásáért, szép maga viseletéért; ki ügyel majd rája, hogy el ne rontsák a rosszabb fiúk – mert minden fiú rosszabb a magunkénál, s ki jutalmazza meg szelíd mosolygással, dédelgető szóval, ha megérdemelte? Aztán csomagolás közben folyik a jó útravaló tanács, a mi oly édesen hangzik szülei ajakról, szívből ered, szívhez szól s a jó gyermek megjegyzi magának s megemlékszik róla híven.

* Az írás Ádám Éva és Majercsik Mária azonos tárgyú írásainak felhasználásával készült. Jelen formájában B. Kovács István tollából származik. Köszönet Danis Tamásnak, aki néhai felesége sz. Pólos Katalin gyűjtéséből bocsátott értékes adatokat rendelkezésünkre. Az illusztrációkat Ádám Éva engedte át, illetve archív felvételek.

LÁSSÁTKOK, FELEIM!

A jó anya fejér zsebkendője még akkor is lobog búcsúzóul távozó gyermeke után, mikor már a szekér eltűnt a fordulónál, s ott áll a drága jó szüle olyan szomorúan, mint az a fa, melyről csak az imént szedték le a piros gyümölcsöt.

*A városban aztán az apa gondja, hogy beajánlja gyermekét a professzor urak gondviselésébe, megkéri őket bizalmasan, hogy legyenek figyelemmel rája, s neki is írják meg, ha netán a fiú – a mit nem hisz különben – magára vonná elégtelenségüket. Aztán megkérdezi, ha még előre nem gondoskodott róla, melyik a városban a szigorú erkölcséről, egyszerű, házias életéről a legjobb hírben álló ház, s ha megtudta, – oda viszi a gyermeket, nagyon a lelkére köti a néninek és bácsinak, hogy csak tartásuk rövid pórázon a fiút, ne nézzenek el neki semmi hibát, ügyeljenek rá, hogy leczkét ne mulasztson s elvégezze pontosan házi feladatát. Tekintsék olyannak, mintha az övék volna s ha lehet, lakassák magokkal egy szobában, hogy mindenütt szemök előtt legyen.*⁷

*„...Kálmán fiamat október 10-én kell beíratni Rimaszombaton, ha addig mást nem gondolok.” – jegyezte fel Szklabonyán **Mikszáth János**. S nem gondolt mást. Ősszel beíraták a fiút a rimaszombati Egyesült Protestáns Gimnáziumba. A kis Kálmán ekkor már elmúlt 10 éves.*

*Az iskola 1853-ban létesült az osztrák ágostai evangélikus és a rimaszombati református gimnázium egyesüléséből.*⁸

„A rimaszombati iskola egyike volt a legjobbaknak felső Magyarországon abban az időben. Egyedüli is volt a maga nemében: a két protestáns felekezet közös iskolája, melyben az ágostai és a helvét hitvallású tanárok között a legnemesebb verseny fejlett ki, a mi nem maradhatott a tanulókra jótékony befolyás nélkül. A kik ez iskolából az időből kikerültek, soha nem szűnnek meg hálával gondolni rá. Kivált Baksay István történeti előadásai voltak élénk és maradandó behatással a gyermek kedélyére, a ki egész exaltációba [= elragadtatott állapot] tudta hozni hallgatóit. Én legalább nem emlékszem, hogy akár olvasmány, akár színi előadás több lelki gyönyört bírt volna szerezni valaha, mint Baksay egy-egy előadása az ó-kor vagy Magyarország történetéből. Bámulatosan termékenyítő erővel

Az Egyesült Protestáns Főgimnázium (régibb) épülete 1900 körül. Mikszáth idejében még csak egyemeletes volt az épület

volt az a gyermek lelkületére s Mikszáth is egész ez időig viszi vissza első gerjedelmét az irodalom iránt. Már ez időben verselni kezdett, mint 13–14 éves fiú, s e korbeli kísérletein is elvitázhatatlanul föltüremszik a kedély, a humor.” – írja Mikszáth kor- és diáktársa, Törs Kálmán⁹.

A későbbi író – legalábbis, saját vallomása szerint – (az akkor 27 éves) **Fábry János** vette fel az iskolába. Erre így emlékezik vissza Mikszáth Kálmán:

„Két ósz se hiányzik már az ötvenhez ama szép októberi nap óta, mikor egy vézna, beteges kis fiú, szorosan az anyja szoknyájához simulva, a belülről elmotyogott »szabad«-ra, mely úgy hangzott a fiú fülében, mint távoli égmoraj, benyitottak a földszintes rimaszombati ház tiszta kis szobájába, hol a könyvekkel telerakott rácsos íróasztalnál erőteljes, piroszposztság, barna körszakállú fiatal férfi ült, figyelmesen függesztve kék szeméit a szelíd arcú asszonyra és a félénk gyerekekre.

– Fábry tanár urat keressük.

– Én vagyok – szólt és felkelt.

– Egy kis diákot hoztam – szólt az asszony szeretetteljes tekintetével megbátorítva fiacskáját –, de még nagyon anyás, még sehol sem volt otthonról, és minthogy csak ott-hon tanult egyet-mást, az igazgató úr ide utasított, hogy tessék őt kikérdezni és meghatározni, vajon felvehető-e már az első latin osztályba, vagy pedig hazavigyem még az idénre?

– No, azt majd meglátjuk – mondá barátságosan.

– Hogy hívnak, fiam?

– Mikszáth Kálmán.

– Hogy? Nem értem. Hangosabban beszélj. Mondd ki bátran! Hiszen nem loptad a nevedet!

Mondtam én, hiszen hangosan mondtam, hanem olyan igénytelen semmi név volt az, hogy mire a hatalmas emberfüléhez eljutott, szétfolyt valahogy a levegőben, úgy, hogy nem jól hallotta, mindjárt elfelejtette. Kinyitott egy olvasókönyvet és markomba nyomta, pecsétgyűrűs ujjával odabökve egy helyre:

– Olvasd ezeket, innen!

Aztán tollat adott a kezembe, hogy írni is próbáljak valamit.

– Az írásban is igen gyenge – mondá anyám felé fordulva. – Mit akarnak belőle nevelni?

– Alkalmasint gazda lesz idővel az apja mellett.

– Igen helyes. – mondá. – Akadémiai tag úgysem lehet, azt már látom, hát isten neki, hadd maradjon itt az első osztályban.

*Így rekedtem meg a Fábry keze alatt Rimaszombatban. Ő volt a legfiatalabb professzor; ő vezette tehát az első osztályt.*¹⁰

Az Egyesült Protestáns Gimnázium korabeli évkönyveiben Mikszáth Kálmán neve szinte minden iskolaévben másképpen szerepel. Előfordul **Mixádt** (1857/58), **Mixáth** (1858/59), **Mikszát** (1859/60), **Mixáth** (1860/61), **Mixáth** (1861/62), **Mikszáth** (1862/63) alakban is.

A hat év alatt négy helyen is lakott Rimaszombatban. Elsős korában **Kovács Mártonnó** (sic!) adott neki szállást. A leghosszabb időt a **Dobos** házaspárnál töltötte el,

összesen 3 iskolai évet. Negyedik korában **Trenka József**nél lakott, az utolsó évet pedig **Juhász János**éknál töltötte. Van adatunk arra nézve is, hogy Percz bácsinál is lakott egy ideig.

Arról, hogy milyen is volt / lehetett egy tanterem a rimaszombati gimnáziumban, egy korabeli leírás számol be.

„A terem, melyben az első és második osztály volt elhelyezve, egy tágas négyszöget képezett, két ablakkal, melyek az udvarra nyílottak.

Az ajtótól balra egy valaha barnára festett tanszék, vulgo [= közönségesen] »katetra« állott, s abba ült az »oktató úr« vagy amint leginkább nevezni szoktuk, Dömötör bácsi. Egy hófehér hajú, a hetven körül levő aggastyán, kemény vonásokkal és érzéketlen, merev tekintettel.

A katedrától jobbra eső sarokban egy, a szó szoros értelmében »honi«, mert tamásfalvi műteremben készült s zölden zománcozott kályha terpeszkedett, mely falai szilárdasága tekintetében egy modern építésű zugligeti nyaralóval bízást versenyezhetett volna.

E kályhát részben eltakará egy közel hozzá, háromlábú állványra helyezett tábla, mely a törölő gyanánt szolgáló »nyúlláb« körmeitől úgy össze-vissza volt karcolva, miszerint nem kellett hozzá valami nagy pajkosság, hogy a krétával ráírt »y«-et »u«-nak olvassa a silabizálásban szeméit erősen kidüllyesztő gyermek.

A falak mentében két hosszú asztal volt a két osztály számára, épszögben fölállítva. E durva művű, csak nagyjából gyalolt, s kecskelábakon nyugvó asztalok hosszában alig féllábnyi széles s a hosszú használat által már meglehetősen simára koptatott lócák futottak végig, melyek romboló hatásáról eléggé tanúskodtak az »inexpressibel«-ek [= szélek] megfelelő részein tátongó sebek, amiknek beheglesztése a mamáknak esténként elég dolgot adott.

Az elősorolt bútorzatnál nagyobb ipar- és művelődéstörténeti (!) értékkel bír az úgynevezett »itató«, mely kisebb-nagyobb lagunáktól környezve, a terem kellő közepét foglalja el. Állott pedig ez egy jókora, ivóvízzel megtöltött dézsából, melyhez egy réz ivókanál volt megerősítve, akkora lánccal, hogy bilíncsnek is megjárta volna.

Azon kívül bírt e dézsa egy fölötte praktikus készülékkel, mely azt előttem és valószínűleg mások előtt is, kik azt ismerni szerencsések valának, feledhetlenné tevő. Ugyanis, hogy egyidejűleg többen olthassák szomjukot e kasztáliai forrásból [= Apollónak szentelt forrás Delfiben], a dézsa két oldalán egy-egy fából készült és a dézsa

fenekéig lenyúló cső volt alkalmazva, melynek segítségével a gyermekek a vizet a szájukba szívták.

Ezen ivás mód a dézsa körül hasaló, és egymás között az elsőségért civakodó gyermekekkel már magában is igen festői képet nyújtott; sokszor pedig oly furcsa jele- netekre adott alkalmat, hogy azok egy **Schrödter** vagy **Vautier** ecsetére is méltók lettek volna.

De hát nem is volt biz az valami kellemes dolog, ha valamelyik csintalan kópé a dézsa előtt hasaló, semmi rosszat nem gyanító fiúnak oly csábítólag kidom- borodó testrészére egy jót sózott; vagy ugyanazon vízből, amelyből az szomját oltá, egy kanálnyi - nyaka közé csurgatott. Biz az rögtön abba hagyta az ivást, ha mind- járt az 1863-ik évihez hasonló aszály égette volna is a tor- kát, hogy a tova iramló anabaptistára rohanjon.

Megtörtént az is, hogy a cső alsó nyílását papírral vagy kóccal betömtek és akkor éppoly hasztalanul rontotta tü- dejét a szomjazó gyermek, mint aki egy úgynevezett »drá- ga, de rossz« trafik szivarral küszködik.

Hát még ha egypár összeesküvő a csövet tintával vagy paprikával vagy más ilyféle inycsiklandó kotyvalékkal jó eleve megtöltötte! Ebből lett még csak azután nagy patália; a mohón inni akaró már az első korty után kétségbeesetten köpködni kezdett, mint mikor az ember a szivar tüzes végét veszi a szájába, vagy szilvórium helyett halzsírt talál hörpinteni. A gonosz csíntevők egy jó ízűt kacagtak az általok megtréfált cimborán.

Természetes, hogy ilyenkor a »bemondás el nem ma- radt«, és az ennek folytán megejtett vizsgálat bizonyta- lan számú plágával vagy éppen a bűnösöknek papír- gaskára történt marasztalásával végződött.¹¹

Az a „Mikszáth Kálmán, akit **Jókai** méltónak tartott a tréfás superlatívusra [= túlzás], hogy ő a legokosabb ember **Tisza Kálmán** után Magyarországon, kiből a ma- gyar **Bismarck** válhatott volna, ha magát komolyan politikára adja, s kit **Herczeg Ferenc** az utolsó magyar bölcsnek nevezett, nem eminens diákként futotta meg iskoláit.[...] a maga nyilván kényelemszeretőbb tempera- mentumával elégnék tartotta azt is, ha úszik az árral.”¹²

Törs Kálmán azt írja róla „Vézna kis szöszeke fiucska volt, s bizony igen gyöngé tanuló, a kiből nem igen lehetett kinézni, hogy egyszer a neve még nyomtatásban is megjelen.”¹³ Az első három, ún. grammatikai¹⁴ esztendő „lazább” voltára maga Mikszáth is utal. A **Nosztty fiú esete Tóth Marival** c. regényének az a részlete, amelyben **Tóth Mihály** losonci tanulóéveit írja le, alighanem a rimaszombati évek, talán sorrendben utolsó rimaszombati szállásadó-

II. Osztály.

Andrásk István
Antal István
Bábás János
Balázsik György
Beke László
Bittó József
Bodon Gyula
Brenner Móricz

Csabai Pál
Fábrí Lajos
Forgács Gusztáv
Juhász János
Kalmánczi Péter
Káposztás Pál
Kern Adolf
Klein József

Klein Bertalan
Kno Péter
Kubinyi Aladar
Latinák Miksa
Maróthi János
Matuska György
Mihalik Dezső
Mixáth Kálmán

25 Paulik Bertalan
Puhl Gyula
Szoehányi András
Szlávi Lajos
Terraí Béla
Yarga Lajos
30 Zeheri Gyula

3

Gimnáziumi értesítő az 1858/59-es év tanulóinak névsorával

jának, annak a Juhász Jánosnak az emlékét idézi, akinek azonos nevű fiával egy osztályba járt.

„Ősszel aztán a jövendőbeli inzsellér és doktor egy becsületes német származású pipametszőhöz, Stromm Adalberthez kerültek kosztba Losoncon. Stromm mesternek magának is volt egy tanuló fia, ifjabb Adalbert, akivel a fiúk összepajtáskodtak. Őszinte, szinte megható barátság fejlődött ki köztük.

Kedves, könnyed, gondtalan évek következtek egész a retorikáig; gomboztak, labdáztak, pigéztek, és egy kicsit tanultak is; eminens azonban csak Miska volt közülök, kiről a professzor urak azt tartották, hogy nagy koponya, és sokra viszi az életben, ha valahogy útközben el nem veri a ragya. Éles esze volt, dacos nyaka, józan ítélete.“

Míg az első osztályban még 70-en voltak (ő a 36-os, illetve 33-as sorszámot érdemelte ki), a másodikba már csak nem egész feleannyian (30), közülük neki a 17-es, illetve 12-es hely jutott, a harmadikban a 33 diák közül a 18. helyre volt jogosult. A negyedik évre 28-ra csökkent a diáklétszám, az ötödik és hatodik osztályba pedig mindössze 20-an jártak. Az kétségtelen, hogy Mikszáth nem tartozott az eminens diákok közé, de a legrosszabbak közé sem. Eredményei alapján a középmezőnybe sorolható.

Kálniczky Géza feljegyezte kortársak emlékezései alapján, hogy a diákok a Rima két ága (a Nagy Rima és a Malomárok) közötti **Bronts**-kert és a kályhások kemencéi mellett fekvő kisebb rétre jártak játszani. Egy alkalommal **Bikky Józsefné** a kertjében ribizlit és büszkét dézsmáló diákok kalapját elvette zálogba, s csak nagy rimánkodásra adta vissza nekik. Gyakran megfürödtek a Rimában, különösen az alsó malom mellett, a kölyүнél, pedig itt veszélyes helyek is voltak. (Hogy mennyire, jelzi Petőfi esete, aki 1845-ben csaknem megfulladt.)

A diákélet változását jellemzik az alábbi sorok:

„Egy év nagy idő – a diák esztendeje nem csikó, az csak csiga. De valami igen érdekes nem igen történik e nagy idő alatt. Hacsak nem vesszük érdekesnek, hogyan lesz a kamasz ifjúvá. Kamaszkorodban még a magad nevét farragdad be a padokba, most már az ideáلود névbetűire szokik rá a bicskád. Tavaly még a professzorod adta föl a verstémát – most már csak úgy maguktól dőlnek a lelkesítő témák – ott járnak-kelnek a városban szép kopogós topánkáokban és ingerlő suhogású szoknyákban. Minden egyszerre jön. Mint ahogy a tavaszi áram elviszi a havat, megfakasztja a fát és betölti zsongással, illattal az egész mindenséget... Alvó szenvedélyek és erők ébredése ez. Alig van egymásután. Egyik a másikat költögeti.

Apád táncolni tanítat, pajtásaid rászoktatnak a dohányszásra: ha dohányszol, embernek érzed magad, s kezdesz a férfiak beszédeire ügvelni.

Valami kis résen egyszer csak belopódzik a szívedbe a politika is és meghúzódik egy kis szögletben.

Valami álláspontot kezdesz elfoglalni, többnyire zöldet, de hiszen mindegy az... Elég időd jut még a többi színekre.

Hát ebben az esztendőben mi is cselekedtünk valamit. Kimondtuk, hogy nem tanulunk németül. Negyvenen álltunk össze és átadtuk a német nyelv professzorának azt a határozati javaslatunkat: »Nix dajts!«

A professzorok elémültek, értekezletet tartottak, kapacitáltak, biztattak, de nem használt, a német óra alatt üres volt a tanterem. Végre írtak a szüleinknek.

Karácsonytáján levelet kaptam a nagypapa gömbölyű, öreges betűivel:

Kedves unokám, Pali!

Hallom, hogy nem akarsz tanulni németül. Igen helyeslem ebbeli szándékodat. Tanárod panaszkodó levelet írt, de én azt mondom, jól teszed, fű, ha nem fertőzteted meg vele az elmédet, csupán egyedellen feltételt tűzök ki, hogy t. i. július végéig (amikor a vizsga lesz) egy német se legyen többé ebben az országban. – Mert ha egy se lesz, bizvást elnékülözhetjük a német nyelvet, ha azonban netalán július végén is találtnának még németek az ország belsejében és in partibus, és te nem jártál legyen német lecke-órakra, bizony mondom néked, léssen dolga a pipaszárnak. Dixi.

Szerető nagypád: János.¹⁵

A német nyelv iránti ellenszenv nem véletlen. A korszak, amelyben Mikszáth Rimaszombatban tanult, Tompa allegóriáinak az évtizede. A tanárok közül többen is honvédként harcolták végig a szabadságharcot. Az iskola szelleme, a tanárok hazafias nevelése, bátor helyállása, a tanári kar és a diákok elnyomással szembeni ellenállása, titkos értelmű, jelképes beszéde Mikszáthra is nagy hatással volt.

„Fagyos világ volt ez akkor. Minden melegség bent szorult az ilyen intézetekben. Ezek voltak még a végvárak, amelyekben magyar levegőt lehetett szívni. Ezek a férfiak, akik akkor itt tanítottak, nem afféle tanügyi bácsik voltak, hanem az utolsó generálisok, akik titokban hadsereget neveltek, ügyes politikusokat, akik óvatossan, nagy furfanggal belecsepegtetik a rideg, száraz tananyagba azokat az édes érzéseket, melyekből a hazaszeretet lombosodik ki. Bűvészek voltak, akik úgy tudják mutogatni a múltat, hogy benne látszik kidomborodva a jövő, próféták voltak, akikben a hit nem szétfoszló ábránd, hanem élő fa, amely gyökereit beleereszti a fogékony gyermeki szívekbe.

A tanári kar csupa méltóságteljes tekintélyekből állott. Ezek az emberek olyanok tudtak lenni, amilyenekké a tanítványaikat szerették volna nevelni. Egyesült protestáns gimnázium lévén, a fele professzorok kálvinistákból teltek ki, a másik fele a lutheránusokból. Ez utóbbiak közt különösen **Terray Károly**¹⁶ és a most elhunyt **Fábry János**¹⁷ álltak nagy magaslaton. Keményfejű magyarok mind a ketten, kik az ő erős várakba vonulva, az iskola falai közé, semmit sem engedtek abból a szellemből – mely immár évek óta lépcsőzet volt a kazamatákba és börtönökbe. De mégis úgy rémlik nekem, mintha kissé óvatosabbak lettek volna a kálvinistáknál. Ezek, különösen **Baksay István**¹⁸, aki még ma is él, és a vidám szellemű **Szeremley Károly**¹⁹, ahol csak lehetett, a legártatlanabb tananyag közt is élesen gúnyolódtak a fenn-

A diák Mikszáth Kálmán és legkedvesebb tanárai (idős korukban): Fábry János (balra) és Baksay István (jobbra)

álló rendszer felett – pedig akkor a megyefőnökök hosszú fülei voltak és hosszú kezei. A szókimondást és szabadszájúságot különben tanítványaiktól is szívesen vették. Bátor, nyílt, igaz embereket akartak belőlük nevelni. A tapintatlan őszinteség hamarabb talált náluk mentséget, mint az ügyesen eltakart ravasz szándék. A tanár és a tanuló közötti viszonyban semmi fesz, semmi pedantéria, semmi más távolság, csak az a tisztelet, mely az okosabbnak és érdemesebbnek kijár.”²⁰ – írja Mikszáth a Fábry Jánosról szóló emlékezésében.

Mikszáth Kálmánt magyar nyelvre Fábry János kezdte tanítani. Az első félév után így értékeli ki eredményét: „olvasás előadása egyhangú, nyelvtanban gyenge, alkalmazásban kielégítő.” Az iskolaév végén így értékeli: „olvasásban akadozó, előadása nehézkes, nyelvtanban jártas, alkalmazásban kielégítő, fogalmazásban gyenge.” A megjegyzések rovatban ezt olvassuk: „tűrhető felfogás és előmenetel.” A 2. évfolyamban **Severlay Károly** oktatta a magyar nyelvet. Meglátása szerint „nyelvtanban s alkalmazásban kissé gyöngye, irányja középszerű” (első félév), illetve „nyelvtanban s alkalmazásban nem biztos, irányja kielégítő”. Megjegyzi: „nehézkes felfogású”. Ezt követően Szeremley Károly veszi át a magyar nyelv oktatását. Harmadikos korában már „jeles igyekezet”-ről számol be, majd az iskolaév végén ezt jegyzi be az értékelő naplóba: „jeles az elméletiekben: dolgozatai jók-szépek: nyelve erőteljes.” Összegezve ezt jegyzi meg: „Jó tehetség!” A negyedik évfolyamban pedig úgy értékeli tanítványa eredményét, hogy „mind az elmélet, mind az irgyakorlat terén igen dicséretes [év végén: „jeles”] siker”. „Jó tehetség, de kissé hanyag” – summázza értékelését. Az 5. illetve 6. évfolyamban Terray Károly tanítja a magyar nyelvet. „dicséretes siker”, illetve „kitűnő eredmény” – állapítja meg Mikszáthról. A 6. évfolyamban mindkét félévben a „kitűnő” jelzővel illeti tanítványa eredményét. Mindebből kitűnik, hogy az áttérés a 3. évben történt. Nem ok nélkül jegyzi meg később: „Engem Szeremley tanított, tehát okvetlenül íróvá kellettennem.”²¹

Mikszáth tagja volt az Egyesült Protestáns Gimnázium 1860-ban alakult *Ifjúsági Önképző körének*, amely a **Kazinczy Ferenc** nevét viselte. Itt kapta az első dicséreteket, első bírálatokat tanáraitól, diaktársaitól. Az önképzőkör emlékkönyvei ma is őrzik Mikszáth egy-egy bemutatott szárnypróbálgatását: verseket, elbeszéléseket.²²

A következő emlékezésben egy, személyével kapcsolatos, igen emlékezetes mozzanatot örökít meg az író.

„Teleki László halálát adta fel Fábry tanár úr, hogy írjuk meg vagy prózában, vagy versben, akinek hogy adatott. En ahelyett a »Teleki mennybemenetelét« írtam meg. Istentelen merész ötletem volt, nem tudom honnan szedtem, s éppenséggel nem állt a Pestalozzi által helyeselt alapon. Az Isten kényelmes hálókamában ül trónusán, midőn Szent Péter jelenti, hogy Teleki László érkezését jelzik neki a földről. Az Úr élénken rendeli el, hogy egy sereg angyal repüljön jó messze elejbe, s kísérjék be illő tisztelettel, sőt a klapanciáim szerint, gróf Széchenyinek is két szárnyat rendelt, mondván:

Íme, uramöcsém, a szárnya itt vagyon,
De egyék egy kicsit, majd mehet oszt nagyon.

Addig-addig beszélgetnek, politizálnak ezenközben Széchenyivel, hogy eltelik az idő, s Szent Péter riadtan fut be, hogy itt jön már, most lép be a kapun, mire az Úr bosszankodva néz végig magán: »ejnye a kutyafáját, és

Mikszáth Kálmán aláírása

Az önképzőkör díszalbumának címlapja

én slafrokban vagyok itt. Hamar ide a mentémet!«

Fábry tanár úr nemhogy összeszidott volna a versért, pedig el voltam rá készülve, hanem beszaladt a szomszéd osztályba a nagy hasú Miklovics tanár úrért, hogy jöjjön az is meghallgatni, s mikor még egyszer felolvastam, csak annyit jegyzett meg dicséretül:

- No, amice fráter, te se fogsz ágyban meghalni. Csodálkozott is, mikor vagy huszonöt év múlva mint mameluk képviselőt látott viszont. »Olyan rebellis fiú volt uram-öcsém, hogy bizony sohasem hittem volna.«²³

A Megromlott „állás” c. írásában ugyan **Tóth József**et említi, ám a személyazonosságra árnyat vet az a tény, hogy adataink szerint ő nem irodalmat, hanem (az első három évben) német nyelvet, illetve szépírást és szabadkézi rajzot oktatott. A valóságban a Rozsnyó környéki, rozlosnyai születésű, szlovák származású, filozófusként és pedagógiai szakíróként egyaránt ismert Terray Károly lehet az ihletadó.

„Amabban a sárga házban lakott Tóth József professzor úr; »nagy tanügyi potentum«, mint akkoriban mondták. Még most is fülemben cseng a hangja, mikor a hexametert és a pentametert magyarázza, kissé tótos dialektusával ad oculos.

- Ide figyeljete, nebulók. Ha így mondjátok:

»Tóth József vágyok in, á szépirodalmi tánártok« - ez a hexameter:

»Tóth József vágyok in, szépirodalmi tánár«, - ez a pentameter:

Ha pedig együtt mondd:

»Tóth József vágyok in, á szépirodalmi tánártok, Tóth József vágyok in, szépirodalmi tánár« - ez a disztihon.

A jeles tanügyi bácsi mindenütt a saját énjét látta, mindenütt ebből indult ki smindent ebből a szempontból ítélte meg. Vizsgai dolgozatul is ezt a témát adta fel: »Tóth József és a nevelésügy.« Be szeretném látni a kis köpcös, rátartí emberkét, ha él még.»²⁴

Az új büntetőkódex című munkájában Baksay Istvánnak állít emléket.²⁵

A *Két koldusdiák* című művében feltűnő **Piskárkosi Szilágyi Márton** professzor uram alakjában ugyancsak Baksay István személye áll. (A professzor leánya, **Magda** diákkori szerelme Mikszáthnak. Mint egy másik művében írja, egykor ülőhelyét „*ha egyébről nem, akkor az ideáalom padba faragott kezdő névbetűiről, a »B. M. «-ról*”²⁶ bizonyosan felismerné). Az író ugyan a 17. századba, illetve a debreceni Nagyerdőbe helyezte a történetet, valójában azonban saját diákkori élményeit vetette papírra. A helyszín Rimaszombat, az Egyesült Protestáns Gimnázium, illetve a majálisok hagyományos színtere, a szabadkai erdő. **Veres Pista** személyében vélhetően önmagát örökíti meg.

Ugyanitt szerepel a Mikszáthnak szállást adó Dobos házaspár²⁷ és az itt „rossz lelki”-ként jellemzett (más helyen viszont mesemondói képességei miatt igen csak dicsért, a városban - olvasás szenvedélye miatt - a „könyves” jelzővel emlegetett) **Percz István** is.

Dobos bácsi a Mikszáth-anekdóták egyik kedvelt alakjává vált. A kortársak emlékezete szerint boltja volt a Három Rózsa Fő utcai oldalán. Gyakorta álldogált a bolt előtt sildes sapkában, kék kötényben, szájában makra pipával. Nagyon népszerű volt a diákok körében.²⁸ A *Hogy lettem én író?* című visszaemlékezésben egyenesen úgy tűnik fel, mint Mikszáth írói karrierjének elindítója. A történet szerint az író osztálya kirándulást tett az aggteleki barlangba. A tanár, elmondása szerint, Szeremley Károly - a barlang „Mátyás király ásója” nevű cseppkőalakzatával kapcsolatosan - elmesélte **Mátyás** király híres gömöri kapál(tat)ásának a történetét, s feladta azt írásbeli dolgozat témájául is. Mikszáth pedig - ismét csak elmondása szerint - az egész históriát kiírta **Boross Mihály** székesfehérvári szerkesztőnek *Mátyás király Gömörben* című történetéből. Szeremley tanár úrnak gyanús volt a dolgozat irodalmi gyakorlottságra valló stílusa, így ezt számon kérte a kis Mikszáthon, aki annyit vallott csak, hogy kosztadója, a hentes Dobos bácsi segített benne egy kicsit. Dobos bácsi persze minderről semmit sem tudott, hiszen „*nem volt a léhaságok embere, ha tudott volna is valamit ezekről, mindössze vállat vont volna. Sokkal okosabb dolgokon mélézgatott az ő elméje, mint aminő a betűk összerakásának hiú mestersége. Nem is értett hozzá soha világeletemben. Az iskolából az »abé-ab«-nál állott ki, s ahova kiállott úgy ott maradt állva mai napig, hogy egy hajszálnyit sem mozdult odább*”²⁹ - jellemzi Mikszáth szállásadóját. Egy alkalommal a kis Kálmán kérdésére, hogy mondjon valami irodalmi remekművet, amit érdemes elolvasni, felesége kedvenc könyvét ajánlja, Meluzina históriáját.

„Hüm, fiam. [...] A feleségem olvasmánykönyve, olyat nem evett még a professzorod sem. Ha ezt elolvasod, okosabb leszel a sárospataki püspöknél. A feleségem tizenkilencszer olvasta a múlt héten, és már nincs is maradásom a megnövekedett elméjétől...”³⁰

El is olvasta Mikszáth Meluzina históriáját, majd mindent, ami a keze ügyébe akadt. Egy év alatt sokat fejlődött, s a közvizsgán már saját versét olvasta Szeremley tanár úrnak.

Dobos bácsi a *Két koldusdiák*ban csak úgy jelenik meg, mint a „*Dobos néni férje*”.

„Mert bizony csak a felesége után nevezték őkegyelmét, polgári foglalatosságára nézve hentes volt. Nem értett ugyan sokat a mesterséghez, de mivelhogy apjától, aki szintén kosztos diákokat tartott, azt a festett sertést örökölte, a boltcégér kedvéért meg kellett maradnia hentesnek, pedig már Debrecenben akkoriban is annyi volt a hentes, mint amennyi Bécsben most a doktor.”

Dobosné asszonyom a *Ne okoskodj, Pista!* című történetben is feltűnik, mint Erzsike majálisi ruhájának varrónője, „akinek híres volt a túje messze földön”.

Dobosékra, s más szállásadóira, illetve Rimaszombatra emlékezik az író a *Rossz matéria* c. írásában is. A Szegedre helyezett történetben a Molnár és Nagy család vetélkedését ecseteli – rendkívül érzékletesen.

„Molnár András uram kis emberke volt termetre nézve, de kis emberben is gyakran található nagy virtusokat. Volt benne is; legalább az az egy virtus kétségkívül megvolt: hogy mindenben túl akart tenni Nagy Pál uramon, akivel már évek óta erősködtek.

Ez a kötekedés pedig attól az időtől mérgesült el csodálatos irányban, amelytől ez az elbeszélés kezdődik.

Ugyanis mind Nagy Pál, mind Molnár András uraimék kosztos diákokat tartottak, és pedig, nem lévén rászorulva egyik sem a tizennégy forint havi kosztpénzre, eleinte mind a ketten úgyszólván abból az indokból, hogy ezek az átkozott gyerekek legalább elevenné teszik a házat. Persze még akkor senki sem gyaníthatta, hogy e körülmény sajátságos versengésnek magvát fejlesztgeti.

Egyszer valami nagy megfigyelő tehetség (alighanem nemzeti Csomainé asszonyom) azt a futó megjegyzést tette, mikor a gimnázium összes gyerekeit látta kiömleni az iskolaépület nagy kapuján:

– Nini, ezek a Nagyéék kosztosai mégis mintha kövérebbek volnának, mint a Molnáréék.

Azért volt ez futó megjegyzés, mert még aznap délutánján keresztülfutott az Iskola utcán, sőt az egész Palánk városrészen át a Molnár Andrásné asszonyom füleibe, rémítő megbotránkozást keltve a Molnár családban.

– Mit? Hogy a Nagyéék diákjai a kövérebbek? De már olyan nincs! De már ezt nem szabad engedni! Forgós teremtette, ennek nem szabad megtörténni.

– Elölne a szégyen – kiabálta maga Molnár András teli tüdővel. – Meg kell ereszteni a zsiradékot. Mit fősvénykedtek? Ami becsület dolga, az becsület dolga.

A derék Molnár-pár egészen meg volt hökkenne. Délben az ebédnél aggódva nézegették a diákokat. Mind jó húsban van, hála istennek. Aztán milyen pirosak, frisek, szinte repedeznek az egészségtől. Ni, a kis Kermely Lacinak még tokája is van! Jaj be szép, jaj be gyönyörű tokácska! Gyere ide, fiacskám, hadd simogassam meg kedves gömbölyű állacskádat.

A familia mindjárt délután szessziót [= ülés] tartott, melyen részt vett még Mucsiné asszonyom, mint szakértő (valamikor szakácsné volt a prépostnál), a szolgáló Répási Zsuzsánna, sőt maga kis Molnár Anna is, aki legtöbbet ígérő rózsabimbó volt akkoriban a Felsővárosban. S a Felsővárosnál már csak a Móra-városrészt

ékeskedik külön női ábrázatokkal.

Mucsiné asszonyom vitte a szót, mint tapasztalatokban bővelkedő, ki a gyakorlati téren is eredményeket mutathatott fel.

– Tésztás ételeket kell csinálni, ha mondom. A bélesek, rétesek és marcipánok adják meg a módját. A főtt tészták meg kiváltképpen. A csík meg a derele, kedves Molnárné asszonyom... a derele...

– Ej, mit derele! – vágott bele Molnár András uram fitymálódva. – A húsban vagyon az erő, meg a halpaprikásban.

De már a Mucsiné asszonyom tudományát ne halványítsa senki, mert az nagy violencia [= erőszakosság].

– Nem tud ahhoz kegyelmed, Molnár uram, hát ne üsse bele kegyelmed az orrát, ha én beszélek. Ott van a megboldogult prépost ónagsága, két mázsa tizenhét font volt a kezem alatt... isten nyugosztalja meg. Én tápláltam, nem kegyelmed. Én tudom hát, mitől vitte annyira.

Ezt már nem lehetett megcáfolni. A tények imponálnak. Molnárné szeme felcsillogott ennek hallatára. Két mázsa tizenhét font! Istenem, ha az ő diákjai legalább másfél-mázsaig gyarapodnának! Tudom, elvinné mérgeiben az ördög Nagy Pálnét, ha ugyan kellene neki, mert az se olyan bolond már.

Denique [= utóvégre, tehát] elhatározták a tésztás ételeket, s ettől fogva rendszer szerint hizlalták azokat a gonosz kölyköket, kiknek úgyis olyan az étvágyuk, mint a sárkányé.

Hanem iszen nem maradhatott ez titokban Nagy Pálék előtt sem. Huh! Milyen dühbe jött erre az a mérges ember egyszeribe. A nemzeti asszonyról nem is szólok, mert az valóságos fúriában rohant a piacra, fűszereshez, kertészhez és csemegeárusokhoz. Az ő kosztjukon akarnak túltenni, az ő kosztjukon! S kik akarnak túltenni egy Nagy Pálnén? Oh, oh, ügyefogyott Molnár Andrásné, hiszen nem is áll jól kezében a főzőkanál! Nincs az a szegedi lélek, aki valaha jóízűt evett volna a főztéből. Ha van valaki, álljon elő, hadd nézzen a nemzeti asszony a szeme középé!”

Ami a tésztás ételeket illeti: Mikszáthnak tudvalévően a tőpörtyűvel megszórt kapros, „téfeles” (azaz: tejfölös) juhtúrós galuska volt a kedvenc eledele.

S hogy valóban Dobos bácsira, s rimaszombati élményeire gondolhatott az író, igazolja Gyöngyösi Lászlónak – Mikszáth szóbeli elbeszélése nyomán készített – feljegyzése³¹ is.

„Mikor hozzá kerültek, mindegyiket megmérte, s aztán aggódalmasan leste napról napra, vajjon gömbölyödik-e, pirosodik-e pofácskájok. A diligencia [= szorgalmi időszak, itt: tanév] végén újra megmérte a gyermekeit s nagy elégtétellel számolt be a szülőknek, hogy a gondjaira bízott csemete ennyit meg ennyit hizott.

Kálmánra nem egyszer panaszkodott, mert eleget evett ugyan, de semmi módon sem akart meghízni.

– Csúffá tesz ez a gyerek – mormogá nem egyszer a derék hentes – mintha csak Molnárral kötött volna kontraktust.

Molnár pedig egyetlen ellensége volt a jószívű hentes-

nek Rimaszombatban, a ki véle versengve hizlalta a tanulókat. Hogy vetélytársán diadalmaskodjék, a teljes ellátás díjából elengedett két forintot. Meg is bukott nem sokára mind a kettő.”

Az utóbbi mozzanatot (azaz: a bukást) beleszötte a *Két koldusdiák* történetébe.

Az öreg Dankó bácsit az Egyesült Protestáns Gimnázium pedellusaként szerepelteti.

„Becsületes, hú öregember volt [...] nem ártott a szégyen öreg a légynek sem; nem is állott egyéből a dolga, mint hogy ott bent lakjék a kapu alatti cellában, aztán felügveljen, hogy az oskola fáját ne lopják, hogy a klasszisok tisztességesen ki legyenek takarítva, aztán a diligencia [= szorgalmi időszak] alatt ott tartózkodjék a közelben, vagy ha valamelyik tanár úr otthon felejtette a kalkuluskönyvét vagy a jegyzeteit, értök mehessen.” – jegyzi fel róla az író.

Dankó bácsi politizálni szeretett a leginkább. Büszke magyar ember volt, minden reggel a következő szavakkal várta a diákokat a kapuban:

„Háború lesz, fiúk – mondá egyenkint minden érkező diáknak –, magyar háború lesz... És arca sugárzott az örömtől.

Üstökös volt az égen a múlt éjszaka. Tegnap meg nemzetiszínű szivárvány. A dolog bizonyos, fiúk. Teríngette, én tudom, hogy bizonyos. A kisujjamban van minden haditudomány. Én tudom, mit jelent az, ha én a kardommal álmodom” – mondogatta.

Alakjában két személy emléke olvadt össze. A valóságban az Egyesült Protestáns Gimnázium akkori pedellusát **Adám** bácsinak hívták, Az obsitos huszárként leírt Dankó bácsi pedig valójában „cipó, szalonna- és gyümölcsárús volt a piacon s felette népszerű a diákok között.” Vele kapcsolatban olvassuk, hogy Mikszáth egyik diáktársa, „bebizonyítandó, hogy édes atyjától [Terry Károly] jól elsajátította a latin nyelvet, következőleg jelentette be társainak, ha túrórt akart venni Dankó bácsinál: »Famus ad forum emamus za dva krajcáry brindza, mox bene habitamus.« [Kevert nyelven, rossz latinsággal: Ha éhezünk, veszünk a piacon két krajcárért juhtúrórt, majd jóllakunk.]”³²

Rimaszombati diákveire emlékezik vissza egy másik írásában is:

„Hát ez miféle rét, balra? Nini, hiszen ez a mező, ahol a pige-játék folyt, meg az ütközetek a mesterlegényekkel, de az iszapos patak, melybe bekergettük őket, kiapadt, eltűnt, csak egy kis mélyedés látszik, és a bujább fű jelzi, hogy ez a csík valaha egyéb volt. A kis kőhidacska még most is megmaradt félig romban; a híd túlélte a patakot. Hát nem mulatságos ez? Ezen a hídon tanulgattam reggelenként (mert aurora musis amica) [= ám a hajnal a múzsáknak barátja] a leckéimet Homérból. Mint villám-cikázáskor a menny, a híd láttára megnyílik eszemnek az a fiókja egy percre, ahova a betanult görög mondatokat begyömöszöltem, istenemre, újra el tudom mondani:

»Alloi men ra theoi te kai aneres hüppokorüsztai.«

Ott a vén körtefa; úgy nézem, azelőtt lombosabb volt, délutánonként jóízűen szundikáltam alatta.

Az esztüürkület leszáll, mintha valami homályos piszkos pép ereszkednék alá az égből, nyugatról felzúg az esteli szélben a nyírjes erdő: mintha milliárd nyíl süvítene a levegőben.

De jó volt, oh, de jó volt, mikor még odajártunk pipázni nagy titokban az erdőbe, hogy a professzorok meg ne lássák. Micsoda komisz dohányt szívtunk mi akkor! S mégis mennyivel jobb volt a mostani havanna-szivaroknál!

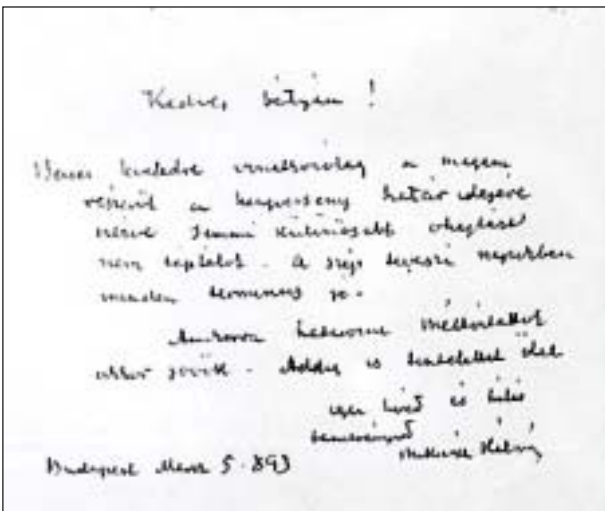
Ezer meg ezer aprósága a diákéletnek szökött elém, a cserebogár-malmocska, a fűzfaháncsból csinált kis síp, a parittyá, melyből a városka kutyáit infesztáltuk [= zaklattuk], a kampaverők, melyeket a hónunk alatt cipeltünk, a zsendelypuska a hegyes nyíllal – azzal lövöldöztünk a Zeheriné nénemasszony libáira. De ki bírná végesvéig elszámolni a diákévek örömeit.

Mint mikor a vénasszony szárított virágokkal telerkott imakönyvében lapozgat, olyan érzelmekkel ógyelegantem még egy darabig az utcákon. Itt a fűszeres bolt, ahol a szentjánoskenyeret és a krumplicukrot vettük, meg a gombostűket a rovarokra. Ennél az ablaknál egy szép szóke leány kötögetett, mi, nagyobb diákok, »glaiükopis Athéne«-nek [= Athene istennő állandó jelzője, a.m. bagolyszemű], hívtuk egymás közt. (A szösze Athéne volt az egyetlen asszonyszemély, akit ismertünk.) Szemem most is epedve pislant fél megszokásból, de most üres az ablak, üres, üres. Hol lehet már azóta a glaiükopis Athéne?”³³

Mikszáth 1862. június 26-án hagyta el Batyit – mint feljegyzik, a „közvizsgát elmulasztotta”. Ezt követően csak egyszer járt Rimaszombatban. Először az iskola alapításának negyedszázados évfordulójára hívta meg egykori tanára, Fábry János. Akkor a látogatás, kényszerűségből elmaradt. Június 23-án kelt válaszlevelét ezekkel a szavakkal zárja: „A síríg tartó ragaszkodással és tisztelettel hálás tanítványa”. A látogatásra végül is 1893-ban került sor. Április 29-én a *Három Rózsa Szálló* nagytermében tartott felolvasást. A látogatás ismét Fábry tanár úr meghívására történt, akivel ekkor találkozott utoljára. Mikszáth a meghívásra így válaszolt: „Annyira óhajtom a lemenetelt illetőleg felmenetelt, hogy arról lemondani nem akarok. Nekem magamnak lesz az örömnem, mikor volt bátyámat és Baksyit megláthatom még egyszer színről színre. A várost, a mellyel örök kontaktusban vagyok fantáziámban, emlékeimben, de soha azóta nem láttam [...] egész határozottsággal álllok rendelkezésükre azzal az örömmel és készséggel Batyiba, mintha hazamennék a két öreg szülémet megnézni.”³⁴

Mikszáth látogatásáról a helyi újság, a *Gömör-Kishont*, január 19-i számában, a *Helyi hírek* rovatban értesíti a város lakosságát: „Mikszáth Kálmánt, elsőrangú elbeszélő írókat a rimaszombati ev. egyház javára március 4-ére tartandó hangversenyre sikerült megnyerni.”³⁵

A hangversenyt végül csak április 29-én tartották meg. A látogatásról a *Gömör-Kishont* 1893. május 4-i száma számolt be részletesen, *Mikszáth Kálmán Rimaszombatban* címen.

Mikszáth Kálmán levele Fábry Jánoshoz

A fogadtatás.

A rimaszombati ágostoni evangélikus egyház hangversenyére meghívott Mikszáth Kálmán múlt szombaton – április 29-én – a déli vonattal érkezett Budapestről városunkba. [...] A várva várt kedves vendég fogadtatására nagyszámú közönség vonult ki a pályaudvarra, hogy üdvözölje a nagy író, ki 30 évi távollét után visszatért abba a fészekbe, mely »növelte könnyű szárnyait«. [...] Hatalmas éljenzés zúgott fel a várakozók soraiban, mikor Mikszáth Kálmán ismert alakja megjelent a kupé egyik ablakában. Majd a vonatról mosolyogva leszálló nagy író **Glauf Pál** ág. ev. lelkész üdvözölte rövid, de csinos és meglehetősen beszédben, megköszönve neki az áldozatot, melyet egyházának hozott az által, hogy közénk járhat. Az üdvözlésre Mikszáth szívélyes hangon felelt, »nem úgy jöttem – úgymond – mint idegen, hanem mint régi jó barát, s kérem is önöket, tisztelt uraim, hogy egészen úgy viselkedjenek irányomban, mint jó ismerőssel, jó barátal szemben szokás.« Majd Fábry Jánossal, régi kedves tanárával, s jelenvolt régi tanuló társaival váltott baráti ölelést a költő, s azután az egész nagy csoport kocsikra szállott s impozáns menetben kísérte be a vendégeket a szíves házigazda **Bornemissza László** alispán lakására, hol pompás ebéd, s hagyományos magyar vendégszeretet fogadta az érkezőket.

A délután folyamán a vendégek megtekintették a város különböző részeit. Mikszáth nem győzött eléggé csodálkozni a változáson, melyen Rimaszombat keresztülment azóta, mióta ő a régi rozoga gymnasium falai közül kikerült, több helyt kedélyes reminiscenciák [= emlékek, visszaemlékezések] tolultak a költő lelke elé, s láthatólag jól érezte magát a diákkori emlékek vegyes érzelmű hatásai alatt.

A hangverseny.

Esti nyolcz óra tájban a Rózsa nagyterme, mely ez alkalomra külsőleg is különös díszet öltött magára, színgig megtelt válogatott és előkelő közönséggel. Ott láttuk **Hámos László** főispánt nejével, **Bornemissza László**

alispánt nejével, **Kubínyi Aladár** törvényszéki elnököt, **Bornemissza István**, **Fáy Gyula** és **Putnoky Mór** országgyűlési képviselőket, **Netkóvszky Adolf** pénzügyigazgatót, **Baksay Istvánt** és **Fábry Jánost**, **Mikszáth** egykori kedves tanárait, az ünnepelt költő tanuló társait, arczukon a viszontlátás örömeinek látható jeleivel. Az első padsorban foglaltak helyet Mikszáth s a kedves útitársul szegődött **Szabó Endre**, az »Üstökös« szerkesztője. [...]

Tíz percnyi szünet múltán városunk rég várt illusztris vendége, **Mikszáth Kálmán** ült a felolvasó asztalhoz. Sír csend állott be, hogy a máskülönben gyenge hangorgániummal bíró jeles költő minden szava érthető legyen.

Az író – egyebek közt – ezt mondta:

»...S végre a legfőbb mentésem, hogy otthon érzem magamat, szinte családi körben, a hol többet merek, mint kellene, ebben a szívemnek édes városban, melynek minden háza, minden fája átverte magát az élet többi benyomásain, s tisztán és vonzón élt szívemben. A nyargaló esztendőök semmit sem koptattak rajta.

Meglátom az akkori arczokat. Azaz, hol vannak már azok? Csak itt az emlékezetemben. Valójában künn alusznak, mélyen, csendesen a faragott kövek szomorú városában, a szép, híres szombati temetőben, ahol a halálfejtő lepkéktől úgy megborzongtunk gyermekkoromban. Jaj, valami halottnak a lelke!

Ha most azok a lepkék mind kiszállanának... akik akkor élő emberek voltak itt... jártak, keltek, zsörtölődtek közöttünk. A derék, gömbölyű háziasszonyom, a híres főztű Dobos néni, még tán most is meglátszik rajtam a kosztja: a hatalmas Percz bácsi, a szűrszabó, aki pompás meséket tudott mondani. Ezekkel kóstoltam először bele az irodalomba. Talán ő tett engem íróvá, – és az egészen mindegy. A Helokon végre is csak egy hegy, s éppen olyan virtus nyikorgó talyigán érni fel odáig mint üveges hintóban. Nos, a Percz meséi ugyancsak talyiga voltak.«

A költő visszaemlékezéseinek melabús szavai, melyeken itt-ott a humor derűje is átcsillámlott, könnyet és mosolyt csalt a hallgatók szemébe:

Mikszáth a hangversenyen *Hány óra?* című írását olvasta fel.

A táncmulatság.

A fényes sikerű hangverseny után a közönség levonult a kaszinó termeibe, hol terített asztalok várták a vendégeket. A vacsora ideje alatt a nagytermet csakhamar kiszellőztették s fényes táncsteremmé alakították át. Csakhamar bevonultak a tánczos párok, melyek aztán vígan lejtettek a hajnali órákig fáradhatatlanul, egy minden tekintetben élvezetes est hangulatának hatása alatt. (Megjegyzendő, hogy Mikszáth e táncmulatságon már nem vett részt.)

A banket.

A hangversenyt követő nap estéjén mintegy 70 tagból álló díszes és előkelő társaság gyűlt össze a kaszinó nagytermében terített asztalnál Mikszáth Kálmán tiszteletére.

LÁSSÁTOK, FELEIM!

A kiváló író volt tanárai, tanulótársai, jó barátai és tisztelői voltak ezek, kik aztán kedélyesen mulattak a vendégekkel együtt a késő éjjeli órákig. ... A pohárköszöntők után Mikszáth szól nagy tetszés mellett. Egy nap alatt elfelejtette a 30 évet, összefolyt az – úgymond – egy álomként tűnik elő, s olyan neki, mintha mindig együtt lett volna ezzel a társasággal.

Örömmel, epedéssel jöttem ide közetek – mondá, – de irigységgel megyek el, mert ti itt maradtok e kedves fészekben. Végül szép szavakkal éltette Rimaszombatot. [...]

A tósztok elhangzása után éjfélután oszladozni kezdett a társaság, s Mikszáth hétfőn reggel Szabó Endre társaságában Budapestre utazott.”

Látogatásának irodalmi lenyomata a Megromlott „állás”, illetve *A tisztikar és a glaiükopis Athéne* című írása, de egyes mozzanatokot számos más munkájában is felhasználta.

Rimaszombat közönsége csatlakozott az 1910-ben országszerte megrendezett Mikszáth-ünnepségek láncolatához, és még 1909. december 4-én a Kaszinó helyiségeiben emlékezett meg híres diákjának 40. írói jubileumáról. A zenei előadással egybekötött estélyen dr. **Veress Samu** főgimnáziumi igazgató méltatta Mikszáth Kálmán ragyogó tehetségét s első szárnypróbálgatásait, melyek a főgimnázium önképzőkörének emlékkönyvében találhatók:

„Mikszáth Kálmán 1857-1963-ig járt az akkor még hat osztályú gimnáziumba. Ma már csak az öreg kilenczven éves Baksay István él tanárai közül, ki egyszer – mikor Mikszáth hónapokon át nem írt – Budapesten meglátogatta volt tanítványát. A szíves házigazda kedveskedni akart volt tanárának s dolgozószobájába ment, hogy dedikációval ellátott egyik művét odaajándékozza Baksaynak, kit a fél ország csak »Pista bácsinak« szólított már akkor is. Míg bent járt a másik szobában, az író felesége: farkasfalvi Mauks Ilona, meleg szeretettel kérte föl Baksayt, ura egykori kedves tanárát, hogy tekintélyével hatna reá s buzdítsa egy kis szorgalomra a kényelmessé vált író, aki ez idő szerint borzadt a tolltól. Mikszáth megjelent a könyvvel, amelynek első lapjára ezt írta: »Kedves tanáromnak: Baksay Istvánnak, kinek köszönhetem, hogy íróvá lettem.«

Baksay az öröm és bánat vegyes érzetével vette a könyvet és buzdító szavak kíséretében megmondta, hogy nagyobb volna az értéke a kijelentésnek, ha csakugyan írna is Mikszáth. A tisztos professzor gyöngéd szemrehányásának megett a hatása, mert csakhamar sűrű egymásutánban jelentek meg: A beszélő köntös, Tavaszirügyek, Pipacsok a búzában, Galamb a kalitkában, A kis primás stb.

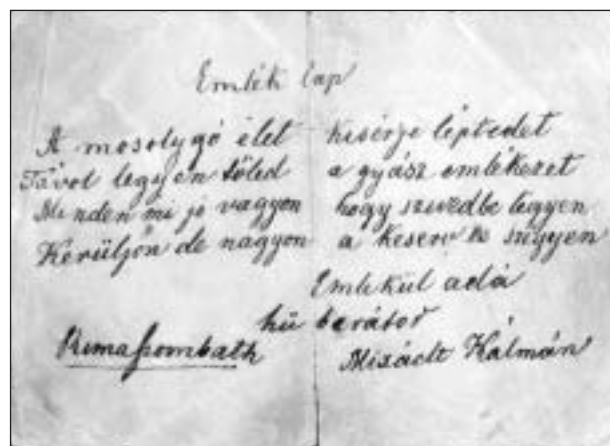
Mikszáth tanulótársai közül ma is élnek: **Kubínyi Aladár**, kuriai bíró, törvényszéki elnök, **Csabay Pál**, gömöri református esperes, **Institórisz Endre** ügyvéd, **Nagy Gyula** országos levéltáros és történetíró, **Lengyel György** járásbíró, **Medveczky Sándor** közjegyző, **Boczkó Dániel** bankigazgató. – Institórisz, Mikszáth és Horváth Elek együtt képezték a »pipás kompániát«. »Taxi« ugyanis (mert tanulótársai ősi diák szokás szerint a nevében előforduló betűkből összetakolt anagramma-féle gúnyneven

csak egyszerűen Taxinak szólították) az iskolai tilalom dacára nagy dohányos volt s miután jómódú atya bőségesen ellátta zsebpénzzel, havi bevételeinek jó részét szivarra és dohányra költötte el. Sokat sétált, még többet pipázott, de legtöbbet olvasott.

Mint tanuló nem tartozott a legkiválóbbak közé, némi tárgyakat elhanyagolt, de viszont némelyekben összes tanulótársai fölé emelkedett. A történelem kedvenc studiumai közé tartozott, s az öreg Baksay ma is híven emlékszik rá, hogy tanítványai közül Mikszáth tudott a legtöbbet a történelemből, ellenben a plusz-mínusz és a der, die, dasz, sehogy sem tudott a fejében megmaradni. – Az első osztályban bizonyítványába még azt írta be akkori professzora, hogy az olvasásban akadozó, előadása nehézkes, fogalmazásban gyenge. A felsőbb osztályokban azonban egy kalap dohányért minden hozzá forduló társának megcsinálta a magyar dolgozatát. A jó öreg Szeremley rájött a turpisságra, bosszúsan mondta tanártársainak, hogy minden írásbeli feladat után 10-15 Mikszáth-féle dolgozattal kell bajlódnia.

Ez idő tájt Mikszáth kedvenc írója a külföldön élő **Jósika Miklós** volt. A népszerű regényíró műveit a **Friedmann-féle** könyvkereskedésben szerezte meg. Mohó sietőséggel átolvasta egyszer-kétszer a könyveket, aztán elajándékozta, vagy odaadta – egy pipáért. Institórisz ilyen módon egy tájték pipáért 30-40 könyvet kapott.

A főgimnázium önképzőkörének emlékkönyvébe sajátkezűleg írták be akkoriban az elismeréssel és dicsérrel méltatott dolgozatokat a diákok. Mikszáth dolgozatai az 1862-3. évi Album címet viselő érdemkönyvben vannak sajátkezűleg beírva. Első ilyen kísérlete volt: »Róma gyöngye« című történelmi elbeszélés, melynek tárgyát az ókori történelemből vette. Az elbeszélésnek és humornak későbbi nagymesterét alig lehetne sejtetni az első, negyvenhét év előtti kísérletből. De már e dolgozatban is volt egy-két ügyes és hatásos drámai helyzet felállítva, a párbeszédek élénksége és néhány sikerült metaphora figyelmet keltők. A fejlődő költői tehetség kedvezőbb nyomai találhatók ez időből származó verseiben. Az emlékkönyvben egy ballada, egy vallásos költemény és egy szatíra tanúskodik ügyes technikáról, gondolatainak erejéről és szokatlan mélységéről.

Mikszáth Kálmán kézirata, 1861 (Gömör-Kishonti Múzeum)

Érdekes egy kis négysoros vers, melyet Mikszáth kedves cimborájának, Institórisz Endrének nevenapjára írt:

A mosolygó élet - kísérje léptedet!
Távol legyen tőled - a gyász emlékezet.
Minden, mi jó vagyon - hogy szívedbe légyen,
Kerüljön de nagyon - a keserv és szégyen.

Ha a kéziratot középen összehajtjuk, a szerencsekívánatnak éppen ellenkezőjét kapjuk, amivel Mikszáth kétségkívül meg akarta tréfálni jó pajtását.

A tréfáknak, csínyeknek és komikus helyzeteknek egész sorozata jellemzi az akkori diákéletet, melyre Mikszáth mindig kedvesen és szívesen emlékszik. A rimaszombati egyesült protestáns főgimnázium pedig méltán büszke volt növendékére, Mikszáth Kálmánra, aki itt kezdte bontogatni lelkének szárnyaait, a rimaszombati Alma mater falai közt gyült fel keblében az a szikra, amely később megnövekedett fényével és melegével áthatotta a magyar szívüket!”³⁶

1910. február 5-én a helybeli Egyesült Protestáns Főgimnázium tanári kara és ifjúsága emlékezett meg Mikszáthról, hangversennyel összekötött ünnepellyel.³⁷ A májusban Budapesten tartott országos ünnepségen vármegyénket, megbízásból. **Komáromy István** tb. főjegyző, a közművelődési egyesületet a közgyűlés megbízásából **Borbély Lajos** és **Marton János**, a várost és a főgimnáziumot pedig Dr. **Veress Samu** igazgató képviselték hivatalosan.³⁸ Em-lítésre érdemes, hogy a lipótvárosi kaszinóban tartott ün-nepségen Mikszáthot egykori rimaszombati diáktársa, az akkortájt hadügyminiszter **Hazay Samu** köszöntötte. Ak-kor még senki sem sejtette, hogy hamarosan az író gyász-szertartására gyűlik össze újból ez illusztris társaság...

II. Mikszáth Rimaszombat-képe

„Minden kisváros, akármilyen kicsi is legyen [...] egy egész bevezett világ, ahol minden megvan, hogy az őt érzéket foglalkozásban tartsa...” - fogalmaz Mikszáth Kálmán a *Beszterce ostroma* c. regényében. A felvidéki kisvárosok a 19. században, önmagukba záródó világukkal a külvilágtól függetlenül élik saját életüket. A városlakók számára csak a város és közvetlen környezete fontos, a nagyvilág egyetemes jellegű problémái nem okoznak nagyobb gondot.³⁹ A Mikszáth által megfestett kisvárosok világa is zárt világ, helyzetük fenntartása érdekében szigorúan ragaszkodnak a múlthoz, a normákhoz és szabályokhoz, melyektől fennmaradásukat remélik. Mivel erősségük és stabilitásuk múltjukban gyökerezik, az újat, a változást mindig idegenkedve szemlélik, ezért igyekeznek ezektől és a világ többi részétől is elzárkózni. A kisvárosi lét sajátossága, hogy a jelenben sosem a jövőt, hanem mindig a múltat látja, anakronizmus jellemzi a kispolgárt és a kisvárost egyaránt.

Mikszáth történeteiben plasztikus irodalmi vedutát fest Rimaszombat városáról is. Minden mondatában érezni, hogy a Rima-parti vidám Batyi, *„a csutorák, föszlős fehér cipők és vidám multságok városa”*⁴⁰ nagy hatást gyakorolt rá.

Mikszáth már diákkorában is nyitott szemmel járt-kelt

a kisvárosok utcáin, és nemcsak a város, hanem az azt körül-
 vevő természeti környezet is érdekeltte.

A fekete városban „...öreg uzsonnatájt tárult elő végre a szép Hont megyei völgy s benne a Klenóc felől siető szöszeke Rima-folyóhoz lapulva, a föszlős kenyereéről híres Batyi város Görgey alispán elé, mely jó hajdanában Istvánfalunak nevezteték. A délutáni verőfényben mind a két templomán csillogott-villogott az acélkakas - mely véren élt és nem ocsún.”

Az említett regényből azt is megtudhatjuk, hogy *„Istvánfalu lassan fejlődött Rimaszombattá. Ahol egy vár volt (mint itt Szabadka), ott szükségképpen városnak kellett támadnia, mert a vár nagy fogyasztó, mindenféle mesteremberekre rászorult.”* Mint az író folytatja, Rimaszombat vára Szabadka volt, mely a Rákócziak tulajdonát képezte, ahogy később a város is, s így *„Rimaszombatnak nagyobb szerencséje volt, mint kellett volna.”*⁴¹ - írja Mikszáth.

A város múltjából leginkább a török idők emlékei éltek. *„A színes török világba vihette képzeletét annak egy, a város határában maradt emléke, az úgynevezett Basakert.”*⁴² Itt álltak az egykori vár romjai, az Osgyán felé vezető út mellett állt a török basa - mára nyom nélkül eltűnt - síremléke. Sokszor megjárta Mikszáth az általa „bájos“ jelzővel illetett szabadkai erdőn át vezető utat. *„Zúg a szabadkai erdő, hallik az osgyáni harang, kár hogy elrontja a hangját Rima locsogása, amint fűzes szegélye köztovasuhan.”* - írja **Pósa Lajost** méltatva (*Egy jó fiatal poéta*) 1882-ben. Erre a korra emlékezik utolsó regényében, *A fekete városban*, amikor a többnejűség gyönyöreire vágyó furfangos lócsei kereskedő, Qundel apó szabadkai „basáskodását” meséli el. A *Beszélő köntös* története ugyan Kecskeméten játszódik, ám megannyi rimaszombati, illetve gömöri emlék is visszaköszön benne.

A 17. század végén, a Rákóczi-szabadságharc és Görgey alispán idejében a város *„ugyan nem látszott egyéneknek, mint egy nagyobb falunak, kétablakos alacsony házikóival, melyeknek nád- és szalmafedelei alatt már akkor sűrűn laktak cserzővargák, csapók, kékfestők, csutorások s más mesteremberek. Igaz, hogy egy város akkor nem volt felismerhető a szemek útján, nem lévén cégtáblák, felírások vagy kirkatok, a várost leginkább az orral lehetett észrevenni.”*

Görgey alispán a regényben szintén az orrával tájékozódott a városban, *„érezte a cser savanykás szagát (hát ez itt egy cserzővarga), majd a fokhagyma csiklandozó illata kezd terjengeni, ez a kolbásztól és a kocsonyától származik, a hentes háza előtt mennek. »Jézus Mária, hajts Preszton, mert mindjárt elájulok.« Világos mint a nap, hogy egy gyertyamártó portájához közelednek és be kell az orrt fogni. Valóságos mennyei megkönnyebbülés, mikor ebből az atmoszférából kijutva, egy nyitott ablakból a csiriz kezdi átformálni a levegő izeit; csizmadia istenfia dolgoztat odabent a legényeivel.”*

Természetesen, ő is sokat járt *„a szép városkertben, melynek élő galagonya-falai híresek messzeföldön”*.⁴³

Mikszáth városai általában agóra jellegűek. Ilyen Rima-

szombat is. „*A jánosi kaputól le a lutheránus templomig, amiben benne van az egész város.*”⁴⁴ A kisvárosi tér a művek életvilágában lejátszódó történetre szolgál, de a lakosai tudatosan is alakítják. Anyagi lehetőségeikhez mérten igyekeznek olyan épületeket, lakóházakat vagy éppen templomokat emelni, amely egyéniségüket reprezentálja, lakójuk, építtetőjük életéről, a kisváros társadalmában elfoglalt helyzetéről mesél az utódoknak.

A város középpontjában áll a piac, vagy vásártér, melyet házak vesznek körül. A kisvárosi piactér általános jellemzője, hogy a hírek és vélemények, valamint az áruk cseréjének színtere.⁴⁵

„*A nagy piacot kell elképzelni szép őszi napon; garmadával állnak a gyümölcsök a gyékény-sátrak alatt, ott ülnek a piros pozsgás tiszolci asszonyok a mogyoróiknál, diós zsákjaiknál, a csinos zeheri menyecskék az alma-rakásokon, s ha megáll előttük a vevő megkérdezve: «Édes-e az alma, édes?» «Évaj mosolygással felelgetik vissza: – Édes bizony, édes.*”⁴⁶

Egy másik helyen így fogalmaz:

„*Megnéztem az órámat; csakugyan a vacsora ideje, de meg lehet azt látni óra nélkül is a városka sürgés-forgásán. A petróleum-lámpákat kezdik meggyújtani, a kofák csomagolnak szerte a piacon. A vidáman ugránczó csizmadiainasok kezeiben nagy kenyérkaréjok jelennek meg ritmikus mozgásban azon félkörben, mely a kéz szokott helyétől a szájig visz, a majszternék szemérmesen a kötényük alá takarva viszik a vacsorához való nedveket, sört vagy bort – amit nehezen vár már otthon a gazda.*”⁴⁷

A városháza a hivatali élet központja. A tőle nem messze található vendéglő pedig közéleti szerepet tölt be éjjel-nappal, télen-nyáron egyaránt. Ez *Három Rózsa* volt, kedvelt tartózkodási helye a híres és hírhedt Pizsera bácsinak is, és központi szerepet játszik a *Ne okoskodj, Pista!* című elbeszélés történetében is. Minden fontosabb hely, bolt a Három Rózsa környékén található. **Findura Máté** varrodája, ahová sorra érkeztek a város előkelő menyecskéi ruhát varratni, Dobos bácsi üzlete és a **Piskalszky**-féle cukrászda is, ahová élemedett úriasszonyok jártak uzsonnázni, s amely előtt egy zöldre festett pad volt található.

Mikszáth így jellemzi a vendéglőt:

„*Egy nagy termen mentünk keresztül, melyet a Garibaldi képe díszített s néhány rózsaszín tüllel dekorált tükör. Az asztaloknál szórványosan ültek a szokott kisvárosi alakok: néhány katonatiszt a hosszú asztalnál, a sztereotip utazó ügynök egyedül, távolabb három dorbézoló fiatalúr, homlokukra lecsüngő hajjal, bizonyosan a megyei aljegyző és két gyakornok a törvényszéktől. Ha még hozzá vesszük az ott ügyelgő kucsebert [= házaló kereskedő], az étlap-tanulmányozásba merült tűzoltó-parancsnokot és a három ágú petróleumlámpát, mely nyájas, barátságos fényt vet a felerészben fehérrel, fele részben színessel terített asztalokra, teljesen meg van rajzolva a kisvárosok mindenik étterme.*”⁴⁸

Az említett kép – Bach-korszak Rimaszombatjára jellemző módon – kétértelmű „látásra” adott módot. „*Volt a Moronyi*

feje fölött egy szentkép, az akkori rozsnyói püspöké, ha egyenest nézték. (Rézsút nézve, Garibaldit ábrázolta.)”⁴⁹

A 19. század eleji polgárosodás Rimaszombat városában is igényt tartott a közösségi élet fórumainak megteremtésére. A Három Rózsa nem csupán vendéglő és fogadó volt, de emeleti helyeiben helyet adott a 19. század elején olyan nyira kedvelt kaszinónak és olvasókörnek is.

Mikszáthnál a *Pisera bácsi kalandjai* című elbeszélésben olvashatunk arról, hogy a rimaszombati polgárok megalakították a polgári kört. A *Rimaszombati Polgári Kör* 1846. november 16-án alakult, 3 évre. A kör nevében **Kálnay Mihály** a városi tanácstól a Három Rózsa épületében három megüresedett szoba évi három arany ellenében való bérbeadását kérte. A városban már korábban megalapították a *Rimaszombati Kaszinót*, amely a *Fekete Sas* nevű fogadóban működött, s 1848. szeptember 29-én a szabadság, egyenlőség, testvériség szellemében kimondták a Polgári Körrel, Kör néven való egyesülését. 1850 és 1860 között a Kör működése szünetelt. 1861-ben indították újra, a városi tanács szigorú megszorításai közepette. A következő felhívást intézte a Kör tagjaihoz: „*Minden körtag figyelmeztetik, magát a legnagyobb korlátok között tartani, lármázó, zajos mulatság, bor stb. felhozatala a rend fenntartása tekintetéből tilos, a Polgári Olvasóköri szállításán esti 10 órán túl mulatni nem szabad, hogy ellenünk semmi fel ne merüljön, mi kör tekintélyét behomályosítaná.*”⁵⁰

„*Mindenki fölcsapott politikusnak, újságírónak: alkotmány van, most már magunk fogjuk dirigálni az országot. A lakatos, csizmadia, szűrszabó levetette estefelé a surcot, és sietett a kaszinóba diktálni bölcsességet és regulákat a rosszul uralkodó európai potentátoknak. Ilyen volt a mód!*”⁵¹ – írja Mikszáth.

Rimaszombat városában a főtér, a központ mellett előkelő helyet foglal el a Rima-sor. A Rima-sor házait a város hivatalnokrétege lakhatta Mikszáth idejében. Ott lakott ugyanis többek között *A fekete város* bírója, nemes **Kátay Dániel**, de **Moronyi Pista** is, a *Ne okoskodj, Pista!* című munka csúful becsapott szereplője, akinek „*a kertje végében ott folydogált locsogva, morogva a Rima vize, s a Rima part bokrai, füzesei képezték a kerítést.*”

A város második, a Három Rózsa után legnevezetesebb vendégfogadója az utcának is nevet adó *Zöldfa*, a hajdani cserencsényi kapu közelében. Mint a *Vén gazember* című munkájában megörökíti, „*[iskolai]vizsgák idején, mikoron számos nagy úr gyűlt be a vidékről a fehér cipők városába, a híres Csutorásné szokott főzni, kinek ételei egy egész országrészben úgy emlegettettek, mint csodák.*” A fogalmazás nem véletlen. Mikszáth – ez írásából is kiténik – sokat adott a gyomrára. Minden további idézet helyett egy részlet az említett munkából:

„*Úton is volt ökgyelme [mármint Csutorásné – a szerk. megj.] jóformán az egész évben, hanem a vizsgák idején pontosan beállított a »Zöld fa«-ba. A »Zöld fa« volt az ő kedvenc orgánuma. Innen árad szét híre, neve, dicsősége az országba, szétviszik a mindenünnen összegyűlt urak.*

Főlösléges mondani, hogy pompásan ebédelték meg,

különösen a lúdgége-leves, meg a csirke volt remek, melyet Csutorásné a saját metódusa szerint »prézli« nélkül mártott be egyszer-kétszer forró zsírba és azután sütötte meg, külön a »rurá«-ban. [= cső. Itt agyagból készült sütedény]”

A fekete város c. regényből kiderül, hogy a szabadkapusztai vendégfogadó a *Három mókushoz* nevet viselte, melynek tulajdonosát, **Kelencze Mátyást** – mint Mikszáth fogalmaz – „mérsékelt fürgesége miatt »negyedik mókusnak« neveztek a bizalmasabb vendégei”.

Mikszáth diákévei alatt még csak közúton érhető el a város. A vasutat 1874-ben adták át rendeltetésének, Mikszáth 1893-ban szerzett személyes tapasztalatokat, amelyeket aztán a *Ne okoskodj, Pista!* című munkájában vetett papírra.

„Az indóházban élénk, mozgalmas kép tárult ki. Az indóház, ha csak egy kisvárosé is, egy darab nagyvilág: van bizonyos európai szaga, legyenek bár putnoki kofák az utasok. Az ember akaratlanul érzi, hogy az a két vasvágány nem ér véget, csak messze; messze valahol a tengereknél. Az állomásfőnök és a vasúti örök sapkái, maga az indóházacska sztereotip kertjével, melyben az állomásfőnökné acélzöld káposztafejei s elvirágozott georginái zöldülnek, a postaláda a falon, a telegramdrótok az eresz alatt, a jelzőharang az ajtónál: a világ uniformisa ez... nincsen már többé külön otthon... Az indóház, ha csak egy kisvárosé is, egy darab nagyvilág: van bizonyos európai szaga, legyenek bár putnoki kofák az utasok.” – jegyzi meg Mikszáth.

III. Rimaszombat társadalmá, szokásai, „híres” alakjai

A kisvárosi társadalomra az alá/főlérendeltségi viszony a jellemző, személyes ismeretségen, kapcsolatokon alapuló viszonyrendszer alapján működik, illetve polgárait a szerint rangsorolják, hogy milyen pozíciót foglalnak el a hivatali életben. A térben mutatkozó hierarchia megfigyelhető a kisváros minden szintjén. Ettől függ többek között, ki hol kaphat helyet a vendéglőben. A társadalmi elismerés azonban nemcsak hivatali pozícióval érhető el. **Tóth Pista**, a *Ne okoskodj, Pista!* című elbeszélésben heves véralkatával, hetyke, virtuskodó allűrjeivel vívta ki az elismerést a város fiataljai között: „Két párbaja volt már, s ez elég dísz egy ilyen kisvárosban, s mindkettő férjes asszony miatt, ami kétségkívül súlyosító körülmény.”

A Mikszáth által bemutatott kisvárosokra a kisszerűség is jellemző, a hagyományok őrzése, elzárkózás a körülöttük lévő világtól. Ezek mind a kisvárosi lét sajátjai. A *Ne okoskodj, Pista!* című elbeszélésben a férfiak rendszeres kimezői jól begyakorolt szokásként jelennek meg, s itt olvashatunk a híres Batyi-beli fejezésről is.

„A férfiak minden második nap összejöttek »fejezni«. De senki ne higgye, hogy esztelen vérontásról van szó. Igen ártatlan dolog volt ez Batyiban. A nemes fiatalság nekidől az ivásnak téli esténként, iszik-iszik, hogy szinte csicsog már a teste a sok nedvtől, ha hozzá nyúlnak; akkor aztán jön a pincér, összeszámolja az egész ceppet és kiveti a fejekre.” Ez a fejezés.

A mulatáshoz, duhajkodáshoz elengedhetetlen a muzsika, amelyről a Három Rózsában játszó cigányzenekar, az öreg „Pondró Jóska bandája” gondoskodik, s amelynek tagja a „brácsos Murka Tóni” is.

„Csetneky egy ötförintost dobott a tányérba, Tóth Pista egy tizest, a selyma Kozsibrovsky ellenben mérgesen kifakadt:

– Ej, eredj a pokolba, hiszen az imént adtam egy százast. – Aztán, mintha a többinek panaszolná: – Sohase láttam ilyen szemtelen Pondrót!

Ezzel benyúlt a nadrágzsebébe, kivett onnan egy hatost, ketté harapta fogával olyan könnyedén, mint egy mandulát és odadobta a felét a tányérba.

– Ne, itt van!

Ez úri tempó volt. Imponált a primásnak is. A fiúk mosolyogtak, a primás ellenben vörös lett, mint a pulykataréj, rettentő gondolatok forrtak fejében, míg végre kifakadt:

– Sázst? Sázst? Hát láttam én a sázst? Azs isten verje meg ezt a brácsost. Egyetlen egyszer nem níztük meg ujjá köztst a legyet és ehol ni...

– Miféle legyet? – kérdé kíváncsian Kozsibrovsky.

A fiúk erre megmagyarázták, hogy a Pondró-féle malacbandának a brácsos a pénztárnoka, ellenben egy közönséges házi légy viseli az ellenőri tisztet. A brácsos a tányért hordja a jobb kezében s a balkéz három ujjá közé egy legyet szorít, amelyet a tányér visszahozatalánál tartozik mindnyájuk szemeláttára elevenen kiereszteni. E légy bizonyítja tisztakezűségét, mert ha a pénzhez nyúl az ujjáival, akkor a légy elrepül.

– De gyerünk már.

Átmentek a nagy étterem túlsó szögletébe, ahol Moronyi előadta a sérelmét, – de Kozsibrovsky csínyje miatt alig lehetett komolyan tanácskozni, mivel a cigányok olyan patáliát, olyan fölfordulást csináltak egymás közt, értesülvén az eltűnt százasról, hogy teljesen lehetetlen volt ignorálni.

A brácsos Murka Tóni esküdözött, hogy ő nem tolvaj, hogy az illető úr nem adott egy százast, hanem csak egy forintost, de a vén Pondró nem igen bízott a Murka Tóni igazmondásában, s rikácsoló hangon kiáltozó:

– Vetkezés les ebből!

Az is lett volna, formális megmotozás, ha a pincérek közbe nem lépnek és föl nem világosítják az indulatok által elragadott Pondró Jóska: hogy a méltóságos gróf Kozsibrovsky egy figurás ember, akinek sok tréfája, de kevés pénze van. Hát a tréfa valószínűbb, mint a százast.”

Olykor-olykor megjelenik a fővárosból a képviselő is, aki szintúgy részese a duhajkodásnak. Ennek alakját festi meg Mikszáth a tréfakedvelő Kozsibrovsky gróf alakjában.

„– Ez már fordulat! – ordította Kozsibrovsky olyan vad hangon, mint egy bölény. – Száz pezsgőt ide!

A pincérek meg se moccantak. Azok már ösmerték a Kozsibrovsky nagy szavait és lapos tárcáját”

A mulatás záróakkordjaként általában éjjeli zenét adtak a kedvesnek.

„Egész vándorlás volt, az alsó Rima-sorról, ahol Beke Emma lakik, a Fekete Gyuri Flammeja, átmentek a jános kapuhoz, ott Petki Vilmának adtak éji zenét, a Csetneky óhajítására; onnan újra visszatértek a nagy piacra a szép Fülöp Istvánné ablaka alá.”

Az eleve séggel leírt duhajkodás lokális színezetű, egyike azoknak, amelyek akkor is, most is elég gyakran megestek ott, s amelyek egyes részleteit, pl. a hazamuzsikálást tán maga Mikszáth is látta, de mindenesetre hallott róla. Kellő részletességgel elmesélve, szájról szájra jártak azok, mivel ritka hőstettei a különben eseménytelen kisvárosi életnek.

A fentebb említett Kozsibrovcsky „Száz és száz csintalanságot tudott elkövetni egy nap alatt (igazán nem való egy honatyához). Egy író barátja is lejött a majálisra, s mikor másnap kivitte megmutatni a piacot, mely híres foszlós fehér cipőjáról és a szépen megsült tők-gerezdekről, hát uramfia! amennyi kofa volt a piacon, az mind könyvolvasásban volt elmerülve, odamennek, nézik s íme, valamennyi az illető író műveit olvasta. A jámbor literátor elérte a tréfát és ráförmedt egy kackiás zeheri menyecskeére, aki cseresznyét árult és felfordítva tartotta a »Magdolna a rozsookban« című regényt:

– Mit kap kend ezért az olvasásért?

– Két hatost, kérem alássan.”

Mikszáth megjegyzi:

„Egyszóval, Kozsibrovcsky hazament az íróval együtt s vele a vígság is, a szép leányok, asszonyok, akik a megyéből összejöttek, elszéledének, nem maradt más az egész mulatságból, csak egy csomó összeizzadt ruhaderék, ráncsaiban kiszakadt tüllszoknya s a Kozsibrovcsky tréfái, melyekről még beszélgettek egy darabig – aztán elfelejtettek mindent. Jöttek a csendes szürke napok, amelyeknek nincs története. Én istenem, olyan szegény eseményekben egy kisváros. Néha egy-egy embert kiballotiroznak a kaszinóból, de azt is ritkán (hiszen ezek az emberek egész az unalomig becsületesek), néha egy-egy érzélgős leány szerelmi bánatból beleugrik a Rímába, de azt se teheti mindig – mert a Rima sokszor olyan kicsinnyé teszi magát, hogy a kis iskolás leányok levetik a partján a cipőiket, fölfogják a szoknyácskáikat s mezütláb mennek át rajta, négylevelű lóherét keresni a mamának, tisztességet a nagymamának. Nekik maguknak meg a vadszegfű is szép.”⁵²

Mikszáth műveiben nemcsak Rimaszombatot, mint várost tárja elénk, de az itt élő emberek jellegzetes palóc beszédmódját is. (Egyébként ő maga is ezt a nyelvjárást beszélt egész életében.) A fekete városban a következőt olvashatjuk:

„...Darvasni – felelte a dárdás (amiről meg lehetett ismerni, hogy Batyiból való, ahol a »hoz-hez« helyett ilyenkor a »ni« ragot használják).”

Egy másik helyen így fogalmaz:

„Még tán sokáig ott monologizált volna, ha rá nem köszönt a saját szakácsnéja, özvegy Pogács Jánosné asszonyom, aki nagy riszálva megyen arra, egy egész kinyílt akácfa-ágot látatva a kezében.

– Nem jöhettem neneő. (Rimaszombatban így szólítják

az alsóbb osztálybelit »néni« helyett.)

– Hol jár erre kegyelmed?

– Szabóni voltam. (Így mondják Batyiban »Szabóéknál« helyett.)

(Bolondul jön az ki, ha például Lop Ferencéknél jár valaki, akik az Alsó-Rimasoron laknak.)

– Mit kerestt kegyelmed Szabóni? (Szabó volt a »Három Rózsa« bérlője)

– Levelet vittem oda Tóth úrnak.

– Kitől?

Pogácsné szegyenlősen törölte meg a fején levő piros kendő lecsüngő végével a szája szegleteit, aztán fontoskodva, szemöldök-hunyorítás mellett rátette a két ujját a pirosra festett ajkaira, mondván:

– Bizony, lakat vagyon a szájamon.

– No, hát úgy is jól van, Pogácsné. Csak menjen előre, mindjárt jövök én is.”⁵³

Mikszáth fentebb már tárgyalt tanárai, továbbá **Dankó Gábor**, a vén garibaldistából lett iskolagondnok, a „hatalmas”-ként jellemzett, mesemondásáról híres szücsmester, **Percz** bácsi, akinél szintén lakott Mikszáth, a „glaiikopis Athéne”-ként jellemzett **Szabó Ilonka**, az író (egyik) diákkori idolja, a talán valamely képviselőtársáról mintázott **Kozsibrovcsky, Findura Máté** uram, a „női kecske” azaz szabó, a **Moronyi**éknál szolgáló **Nina** szobalány, **Brózik Mihály** állomásfőnök és **Bilinszky**, „a tósztokban a »szabadságharc dicső rokkantja«, a követválasztásoknál nagy kortes s a polgári életben kataszteri igazgató”⁵⁴ mellett a kisváros számos további alakját is megörökítette.

A **Vasárnapi Ujság** arról ad hírt 1860-ban, hogy „(Rimaszombatban Fraenkel és Fridman) Gömör megyei első szabadalmazott könyvkereskedést s kölcsönkönyvtárt állítottak fel, mely nemcsak a hazai, hanem a külföldi irodalomnak is legjobb termékeivel van fölszerelve”.

Friedmann könyvkereskedőről, akinél a szellemi táplálékot kereste Mikszáth, olvashatunk a **Pisera** bácsi kalandjaiban, vagy a **Miért nem lett Pisera bácsi püspök** c. korai munkájában is.

Megőrizte annak a **Kovács János**nak az emlékét is, akinél elsős gimnazista korában kvártélyon volt. „Derék magyar ember volt, és »fekete kutyanak« hívatta magát: pedig nem volt egyéb fekete se a lelkén, se a karakterében, se a boltjában, tán csak a medvecukor; mert a pörkölt kávé még barna számba megy a színek között.”⁵⁵ – írja róla.

Az utóbbi írás ihletadója a népszínművei révén, kivált a **Falu** rossza szerzőjeként ismert, putnoki születésű **Tóth Ede** volt, aki egy ideig Rimaszombatban volt kereskedősegéd. Hangulatos rajz ez a korabeli rimaszombati kereskedői világról. Az író a témát egy másik munkájában⁵⁶ is feldolgozta.

Mikszáth, mint fentebb már utaltunk rá, nagy inyenc volt.

A „főztjéről híres” Dobos néni mellett külön megemlékezik **Tóth György** uramról, „a kit »nagyevő Tóth« nevezettel jeleztek a »csutorák városának« tömérdek Tóthjai közt, óriási gourmand hírében állott, a rosszakarói azt mondották róla, hogy a hasa az istene, a jóakarói pedig azt, hogy okvetlenül a guta fogja megütni. [...] minden-

napra hivatalos volt asztalához nyolc darab diák. Másféle embert sohasem hitt. Az úriemberek nem tudnak enni, mondá, csámcsognak, piszkálnak és finnyáskodnak. De a falánk nebulók gyönyörűséget okoztak neki.” Ráadásként 8 forintot kapott az a diák, aki a legjobb étlapot állította össze Tóth György uram „*parázna inyeinek*”.⁵⁷ Tán ő [azaz: Mikszáth Kálmán] is egyike volt azoknak a kis diákoknak, a kik nagyevő Tóth György uram asztalánál csoportként vendégeskedve, sorra előadták a városi mendemondákat pompás konyhájú meczénásuknak”⁵⁸.

A már említett Csutorásné „*asszonynéni kastélyból-kastélyba vándorolt, ahol névnap vagy lakodalom esett, előre prenumerálva [= jegyezve] voltak rá a familiák, a messze Gömörből még Kismártonba is elvitte egyszer herceg Esterházy s egy ezrest adott neki naponként, mikor pedig állandóan akarta volna szerződletni, a derék asszonyság, aki egy rimaszombati hentes özvegye volt, hidegen, gőgösen utasítá el:*

- *Az nem lehet, instálom. Csutorásné nem főzhet egy familiának, Csutorásné az egész nemzeté.*”⁵⁹

Mint **Huszth Jenő** feljegyezte, híres főzőasszonynak számított a városban **Süteo Pálné** és **Gaskó Andrásné**, akik a csigaleves, a túrós és aranygaluska, meg a különféle sütek készítésében jeleskedtek. Cipósütésben a Dobosné volt az elsőség, **Mándy Pálné** viszont kalácsütésben volt verhetetlen az egész megyében. Talán az ő emlékü is ott van Dobos néni, Csutorásné, Mucsiné asszonyom, Nagyné, vagy Molnárné asszonyom megörökített alakjában.⁶⁰

Kivált megemlékezett pedig az író a pisze orráról Pizserának csúfolt bérkocsisról, aki néhol Pizeraként, néhol pedig Pizeraként tűnik fel. A Mikszáth-történetek legendás rimaszombati alakja ő.

A *Pisera bácsi kalandjai* című elbeszélésből megtudjuk, hogy „*Korponai volt a neve, de azért az egész város Pisera bácsinak csúfolta; köpcös, pisze orru egyéniség, csizmába gyúrt kék német nadrágban, nyárban sárga jankliban [= posztómellény], melyről két sor perlmutter [= gyöngy] gomb begyeskedett, télben pedig tubákszinű „krispin”-ben [= mente] és báránybőr sapkában.*

Arról volt nevezetes, hogy ő tudott legcifrábban káromkodni, övele történt a legtöbb együgyűség a világon, s neki volt a legocsmányabb két gebéje széles Gömör vármegyében: de ő azért, mint minden magyar ember, büszke volt lovaira. [...]

Emlékezem diákkoromból, hogy magam is e nemes állatok egyikét választván pegazusomnak, s az első verseményem, melyből nagy poétát jósolt bennem az emberiség, e lovak egyikét, a még Betyárnál is soványabb Betát dicsőíté.

Pisera bácsi / Büszke Betája / Csörtet a völgyön.

Ez a vers volt a legnagyobb ostora szegény Pisera bátyónak! A diákok eltanulták tőlem és szavalták este az ablaka alatt, reggel, mikor az utcán ment, délben, mikor ebédelt, és estefelé, mikor egy-egy messzely »veres« mellett a »Három Rózsá«-ban dirigálta az ország dolgait. Ez a vers keserítette meg álmát, ételét, és még italát is.”

Pisera bácsi alakja feltűnik *A fekete városban* is, itt magas funkciót betöltve: „*Pizsera Kelemen vagyok, a főporkoláb a városi börtönöknél, s bíró uram elcsapatás és megcsapatás terhe alatt bízta rám, hogy se Osgyánból ide, se innen Osgyánba senki se jöhessen, mehessen.*” Ilyen szavakkal állította meg az Osgyánba igyekvő Görgey alispánt, ahol ekkor már a fekete halál, a pestis pusztított.

A humoros Pisera, „*a város garibaldista vén kolompos, [...] vaksi, vén feleségét úgy szokta rászedni, hogy beküld a szobába valakit hortyogni maga helyett, hogy egerutat vehessen a dáridókra; játssza a mindentudót, s végül kisül róla, hogy olvasni sem tud, ami efféle helyeken jó sokáig nem szokott kisülni.*”⁶¹ Így történt ez Pizsera bácsival is. Hosszú ideig járatta bolondját a tisztos rimaszombati polgárokkal, míg végül neve Batyi város közmondásait nem gazdagította. A mikszáthi kisvárosok lakói számára viszont éppen ez a fontos: mindenki az időn akar felülkerekedni. Az a fontos, hogy emlékezzenek az egyénre, beszéljenek róla, ne kerüljön feledésre. Az egyén addig létezik, míg az emberek emlékeznek rá, akkor ér véget élete, ha elfelejtik. Így lett Pizsera bácsi Rimaszombat örökös polgára. Rimaszombat híres városában „*még a polgármesterségig is felvihette volna isten jóvoltából, ha az a szomorú játum nem esik meg rajta*”, amelyet Mikszáth a *Pisera bácsi kalandjai* című művében örökített meg.

Pizsera alakja egy további írásában is felbukkan. A *Miért nem lett Pizsera bácsi püspök?* című novella főszereplőjében, Pisera Laci alakjában azonban – amint arra Kálniczky Géza nyomán **W. Petrolay Margit** is rámutat –, saját magát, szállásadó gazdájában, **Karács** könyvkötőben pedig Juhász János szürszabót örökíti meg.⁶²

Am Mikszáth nem csupán Rimaszombat kortárs lakóit örökítette meg. Két szép, tartalmas írásban (*A magyar Faust, Az ördögös professzor*) emlékezik meg a város egyik legjelesebb szülöttéről, „*nemzetes és tudós Hatvani István uram*”-ról is.

Az író elhunya alkalmából az Egyesült Protestáns Gimnázium igazgatója részvétáviratban fejezte ki az iskola tanári karának és a város tanácsának őszinte fájalmát. Az özvegy a következő köszönőlevélben válaszolt:

„Igen Tisztelt Igazgató Úr!

Fogadja leghálásabb köszönetünket ama résztvevő sorokért, melyekkel e nehéz napokban felkeresni méltóztatott, s ha vannak még a rideg fájdalomtól megdermesztett szívnek érzései, ilyes valamit keltett fel az a melegség, melyet a soraiból kiáradó rokonszenv érzete egy percre a szívünkbe lehelt. Igen kérjük Nagyságodat, kegyeskedjék őszinte hálánkat közölni a vezetése alatt álló rimaszombati főgimnáziummal is ama nemes igyekezetéért, hogy nagy fájdalmunkon könnyíteni akart az által, hogy magának is osztályrészt kért belőle, de mely azért, akármennyien is vették ki belőle a maguk részét, a maga végtelen egészében mégiscsak megmaradt minékünk. Hiszen, ami az önké volt az elköltözöttből, az megmaradt önöknek, a mi a miénk volt, az megszűnt örökre! Kérem, fogadja legforróbb köszönetünk őszinte nyilvánítását.

Budapest, 1910. június havában. Özv. Mikszáth Kálmánné és fiai⁶³

Haláláról a rimaszombati alma mater évkönyvében Veress Samu emlékezett meg. Ebben kifejezi azt a reményét, hogy „midőn mi az elhunyt íróban tanintézetünknek legnagyobbra nőtt egykori tanítványát siratjuk, vigasztalást nyerrünk abban a tudatban, hogy az a fény, melyet Mikszáth negyven évi munkássága által a magyar irodalomnak adott, s melyből egy-két sugár arra a tanintézetre is esik, mely őt a magyar nemzet számára ragyogó életpályája kezdetén nevelte, nem fog elhomályosulni soha.”⁶⁴

Mikszáth vonatkozásában joggal tehető fel a kérdés: tót atyafi vagy jó palóc? Annál inkább, mert Rimaszombatnak kitüntetett helye van a kérdés vizsgálata során.

Findura Imre arról számol be, hogy nógrádi földije 1866-ban „ingerülten fakadtak ki” Mikszáth ellen „leginkább azért, mert állítólag tót volt”. Mint folytatja: „A jelenvolt pajtások közt egy idősebb fiú állította erősen, hogy ismerte Mikszáth Kálmánt akkor, mikor nem tudott magyarul s a mi nyelvünket, szokásainkat, hazafias felbuzdulásunkat a Rima mellett sajátította el.” Elmondja azt is, hogy mikor 1905 körül az iránt érdeklődött Fábry Jánosnál, milyen anyanyelvüként jegyzeték be Mikszáthot, egykori tanára „kelletlenül hallgatta, s egyáltalában nem mutatott hajlandóságot arra, hogy ezen irodalomtörténeti szempontból érdekes, sőt, igen fontos adatot megvilágítsa.”⁶⁵

Mikszáth szlovák őseit ugyan megvallotta („sohasem fogom megtagadni, hogy lönyabányai papok ivadéka vagyok”⁶⁶ – mondta egy alkalommal), ám a „jó palócok” egyikének tartotta magát. „Büszkeséggel emlékezem meg e helyüti palóc véreimről, kik mind olyan rebellisek, királyokat nem tisztelő, kormányokat ócsárló emberek, mint magam. A hatalom csak arra való előtők, hogy legyen mit fumigálni. Mert már a palóc ember ilyen.”⁶⁷ Mikszáth méltán érdemelte ki a „legnagyobb palóc” jelzőt.

Végezetre idézzük meg, hogyan fogalmaz a publicista Mikszáth és Batyi kapcsolatáról!

„Ha valami nagy kataklizma Rimaszombat városát az ő régi gimnáziumával, Baksay Istvánával, füzeseivel és minden benlakójával elüntetné is a föld szímeről: az az egy körülmény, hogy Mikszáth itt volt kisdíák, itt járt Baksay István uram keze alá a régi iskolában, és itt pajkoskodott a rimamenti füzésekben, fenntartja Rimaszombat emlékét el nem avuló, újra-újra új életre kelő, örökké olvasott lapokon, a magyar irodalomtörténet lapjain.”⁶⁸

Hogy mennyire igaza van! Hol van már a gimnázium, hol a füzések, s hol megannyi „gyüker”? Emlékük viszont él mindazok szívében, akik olvassák Mikszáth műveit.

A Mikszáthról sokat halló, műveit jól ismerő rimaszombati „gyüker”, **Szombathy Viktor** találóan fogalmazza meg az író Rimaszombat-élményének lényegét. „Ami Mikszáth Rimaszombatban talált, s használt fel később: az tanárainak és kosztadóinak emléke... a Rimaszombatban látottak, hallottak igen tartalmas módon ültek meg lelke mélyén, nem egészen szabályos hasonlattal élve, nem képeket őrzött meg, hanem palettákat s azon kikeverhető színeket.”⁶⁹

Halálát követően a régi temető akkor már parkosított részének a Mikszáth-liget nevet szánták, Trianon után pedig az író nevét viselő irodalmi társaságot terveztek alapítani a városban⁷⁰. Egyik szándék sem valósult meg.

Nevét ma a róla elnevezett (az egykori Pokorágyi) utca őrzi Rimaszombatban.

JEGYZETEK

¹ Farkasfalvi 1910a, 1910b

² Farkasfalvi 1910b

³ Törs 1882.

⁴ Belitzky 2000.

⁵ Mikszáth rimaszombati kapcsolataival ugyan számos írás foglalkozik, a szép-irodalmi alkotásokban, visszaemlékezésekben rejtőző élmények kibontására, az ihlető források azonosítására eleddig igen kevés kísérlet történt. A téma feltáratlansága miatt a jelen dolgozat sem törekedhet teljességre

⁶ Gyöngyösi 1911. 19–21. A monográfus elmondja, hogy amikor Mikszáth-tal a Pesti Hírlap szerkesztőségében dolgozott, gyakorta felkereste. „Élete részleteit majdnem tollamba mondta nekem, a mivel egyáltalán nem akarok dicsekedni, csak azért említem fel, mert a feljegyzéseimben csak azt írtam meg, a milyennek ő látta élete folyását, vagy a milyennek feltűnni akart.”

⁷ A tanév kezdetén. XXIV. évfolyam (1877), 36. szám.

⁸ A rimaszombati református gimnázium a protestantizmussal egykorú. A kishonti evangélikus esperesség osgyáni gimnáziumát eredetileg Füleken alapították a 17. században. Innen Bakos Gábor, osgyáni földesúr helyeztette át a saját telkére. Az Egyesült Protestáns Gimnázium régebbi történetét Bodor István (1900) foglalta össze.

⁹ Törs 1882.

¹⁰ Mikszáth 1908. Újraközölve: B. Kovács (szerk.) 2003. 10–14.

¹¹ Szurok 1874. A „marasztalás” magyarázata Mikszáthnak Az új büntetőködex c. írásában olvasható. Visszaemlékezik a büntetés eme módjára Kiss József (1894) is.

¹² Várdai 1910. 25. Az író gimnáziumi bizonyítványai megtekinthetők: Rejtő 1959.

¹³ Törs 1882.

¹⁴ Az első három évfolyam képezte az ún. grammatikai stúdiumokat. Ezután következett a poétika, majd retorika.

¹⁵ Prakovszky, a siket kovács. A témát az Öreg Dankó bácsi c. írásában is feldolgozta. Törs Kálmán (1882) így örökíti meg az esetet: „Átalában a németséggel nem igen áll a legjobb lábón. Mikor a Bach-idő megszűnt, roppant hazafiak lettünk valamennyien, de kivált a tanuló ifjúság. Mikszáth akkor Rimaszombatban járt iskolába, s hogy hazafiasságát dokumentálja, de talán más be nem vallott okból is, propria auctoritate kitűrlölte a német órát a leczkerendből. Pedig ez kötelezett tantárgy volt ama mozgalmas időben is – a Schulverein becses engedelmével. A boldog emlékeztető Szeremley ritka lelkiismeretességgel vitte tanári hivatását s megírta az öreg Mikszáthnak az »esetet«. Ez azután csakhamar válaszolt is fiának, ilyenformán: »Fiam! Ha te azt meg tudod cselekedni, hogy Magyarországon mához egy esztendőre egy árva lélek sem lesz, a kivel németül beszélhetnél: akkor ám nem bánom, hagyj el a német órát. De ha ez a reményed nincs meg: akkor tanul ám meg azt a der die das-t; mert ha a nélkül kerülsz nekem haza, majd meglátod, mire jössz!»

¹⁶ Terray Károly (1812–1881) tanárként és filozófusként egyaránt ismert. Bővebben: Praznovszky 2006. 17–20.

¹⁷ Fábry János (1830–1907) az Egyesült Protestáns Gimnázium tanára és több ízben igazgatója, a Gömör Megyei Múzeum alapító igazgatója, a leányiskola alapítója, számos társaság és egyesület tagja volt. Életéről és tevékenységéről leg részletesebben a Gömörország c. folyóirat 2008. évi első számában olvashat az érdeklődő. Praznovszky 2006. 10–12.

¹⁸ Baksay István (1820–1910) az Egyesült Protestáns Gimnázium tanára és igazgatója, a rimaszombati református gyülekezet főgondnoka, a Rimaszombati Kaszinó elnöke, a Dalárda és a Nőegylet titkára, és Rimaszombat díszpolgára volt. Praznovszky 2006. 7–10.

¹⁹ Szeremley Károly (1828–1871). Praznovszky 2006. 15–17.

²⁰ Mikszáth 1908. Újraközölve: B. Kovács (szerk.) 2003. 10–14.

²¹ Gyöngyösi 1911. 23. Idézi: Rubinyi 1957. 505.

²² Mikszáth Kálmán az Egyesült Protestáns Gimnázium önképzőkörében írt versei megtekinthetők a rimaszombati Tompa Mihály Alapiskola

- könyvtárában őrzött díszalbumokban. Szövegük megjelent: Rejtő 1959. Az önképzőkörrel jó áttekintés olvasható: Samu (2003) dolgozatában is.
- ²³ Mikszáth 1908. Újraközlve: B. Kovács (szerk.) 2003. 10–14. A valóságban alkalmassint éppen fordított lehetett a szereposztás. A feladatot Miklovics Józseftől kaphatta, aki abban az évben vallást tanított, s ő hívhatta át Fábry Jánost. Így emlékezik a nevezetes alkalomra Hörk József is.
- ²⁴ Tóth József (1834–1892) festőművészként végzett Bécsben. Több alkotását őrizi a Gömör–Kishonti Múzeum. Viszonylag korán búcsút mondott a tanári pályának. Fia, Béla (1870–1939), városi főépítész, unokája, Sándor (1904–1980) bábművész, festőművész. Bővebben: Praznovszky 2006. 21.
- ²⁵ A szövegben ugyan Szeremley Károly neve szerepel, de bizonyos, hogy a történelmet oktató Baksay Istvánról van szó. Hasonló a helyzet, mint a Hogy lettem én író című munkájában.
- ²⁶ Az öreg Dankó bácsi
- ²⁷ A gimnázium nyomtatott Tanodai értesítője az 1858/59-es tanévről (II. osztály) Dobos József polgárt nevezi meg Mikszáth Kálmán rimaszombati felelős felügyelőjeként. Gömör–Kishonti Múzeum, Rimaszombat. N – 864/62.; Rejtő István. 1959. 26.
- ²⁸ Kálniczky 1925. 24.
- ²⁹ Hogy lettem én író? Az aggteleki látogatás valóságos esemény volt, Mikszáth hatodikos gimnazista korában, 1863-ban, utolsó Rimaszombatban töltött évében. Mint láttuk, a későbbi író harmadik korában mutatja ki oroszlánkörmeit. Ha egyáltalán valós esemény volt az a bizonyos dolgozatírás, akkor feltétlen korábban történt. Sok minden más is az írói fantázia terméke. A „különös kedven” – legalábbis a felhozott példa alapján – nem Szeremley Károly, hanem Baksay István volt. (L. a 25. jegyzetet!).
- ³⁰ Ugyanott.
- ³¹ Gyöngyösi 1911. 24–25.
- ³² Kálniczky 1925. 24.
- ³³ A tisztikar és a glaükopis Athéne
- ³⁴ Mikszáth levele Fábry Jánoshoz, 1893. január 10. Fotómásolata: Gömör–Kishonti Múzeum, Rimaszombat. N – 866/62.
- ³⁵ Gömör–Kishont, 1893. január 19. Helybeli hírek.
- ³⁶ Veress 1909, 3–11.
- ³⁷ Mikszáth-ünnep. Gömör–Kishont. 1910. januárius 23, 31. évfolyam, 4. szám, 3.
- ³⁸ Mikszáth emléke. Gömör–Kishont. 1910. június 19, 31. évf., 25. szám, 3.
- ³⁹ Kovács 1997, 47.
- ⁴⁰ A fekete város. A csutorásoknak céhük is volt a városban. „Rimaszombatban sem csinálják már a csutorát!” – azaz: nagyon rég volt, őrizi emléküket a szólas is. A város híres volt a kenyéréről.
- ⁴¹ Mikszáth közlése az írói fantázia terméke. A valóságban Szabadka eredetileg Szabadfalu néven önálló település volt. Vára csak a mohácsi csatát követő időben épült, s a török 1555-től 1593-ig uralta. A Rákócziakhoz nem volt köze. Az elpusztasodott település határa csak később került Rimaszombathoz.
- ⁴² Danis 2006. 15–16.
- ⁴³ Ne okoskodj, Pista
- ⁴⁴ Ugyanott. Jánosi az első falu Rimaszombattól nyugatra, szlovák neve: Rimavské Janovce
- ⁴⁵ Kovács 1997. 48.
- ⁴⁶ Majornoky kisasszonyok
- ⁴⁷ A tisztikar és a glaükopis Athéne
- ⁴⁸ A megromlott „állás”
- ⁴⁹ Ne okoskodj, Pista
- ⁵⁰ Danis 2006. 15–16.
- ⁵¹ Pisera bácsi kalandjai
- ⁵² Ne okoskodj, Pista
- ⁵³ Ugyanott.
- ⁵⁴ Ugyanott.
- ⁵⁵ Osztályozási napló, 1857/58. Gömör–Kishonti Múzeum. Miből teremnek a virágok?
- ⁵⁶ Hogyan lehet meggazdagodni?
- ⁵⁷ Ne okoskodj, Pista
- ⁵⁸ Várdai 1910.
- ⁵⁹ Vén gazember
- ⁶⁰ Huszth Jenő 1857.
- ⁶¹ Pisera bácsi kalandjai
- ⁶² Az írás a Hasznos Mulattató június 24-i számában jelent meg. Értelmezésére nézve: Kálniczky 1925., W. Petrolay 1956.
- ⁶³ Gömöri Ujság, I. évf. 11. sz.

⁶⁴ Veress 1910. 3.

⁶⁵ Findura 1910b.

⁶⁶ Véber é.n. 7.

⁶⁷ Ugyanott

⁶⁸ Gömöri Ujság I. évf., 10. szám, 1910. június 5. A „Mikszáth” címen közölt vezércikk szerző nélkül jelent meg. Vagy a felelős szerkesztő Györy Lajos, vagy a főmunkatársként szereplő Wallentínyi Dezső tollából származik.

⁶⁹ Szombathy 1987. 293.

⁷⁰ Ugyanott. 301–302

FORRÁSOK

Mikszáth Kálmán

1908: Fábry János. Vasárnapi Ujság, 1908/6. (In: Iskola a nyelvhatáron. Emlékezések az Egyesült Protestáns Gimnáziumra. Rimaszombat, 2003. 10–14.)

Az író idézett, illetve hivatkozott művei.

IRODALOM

Bodor István

1900: A rimaszombati Egyesült Protestáns Gimnázium története. Rimaszombat

Danis Tamás

2006: Visszapillantások. Gömör–Kishonti Téka 13. Rimaszombat

Farkasfalvi Imre

1910a: A rimaszombatiak humora. Gömör–Kishont, 31. évf., 34. szám

1910b: Mikszáth Kálmánról. Gömör–Kishont 27. sz.

Gyöngyösi László

1911: Mikszáth Kálmán. (1849–1910) Budapest

Hörk József

?: Hogyan neveltek bennünket az abszolutizmus idején? Pozsonyi Lapok.

Huszth Jenő

1858: A legjobb kenyérsütés mestersége. In: István Bácsi Naptára. Pozsony

Kálniczky Géza

1925: Mikszáth Kálmán rimaszombati diákévei. Kassa

Kiss József

1894: Az öreg Baksayról. A Hét (július 11.)

Kovács András

1997: Mikszáth kisvárosa. In: A magyar polgárosodás kérdései – élet a századfordulón. Balassagyarmat, 28–30.

B. Kovács István (szerk.)

Iskola a nyelvhatáron. Emlékezések az Egyesült Protestáns Gimnáziumra. Rimaszombat, 2003.

W. Petrolay Margit

Mikszáth Kálmán elfelejtett ifjúsági írásai I. Irodalomtudományi Közlemények 1956. 289–299.

Praznovszky Mihály

2006: Mikszáth Kálmán tanárai. In: A hatodik, hetedik ember az országban. Veszprém. 5–31.

Rejtő István

1959: Mikszáth Kálmán, a rimaszombati diák. Irodalomtörténeti füzetek. 27. szám. Akadémiai Kiadó, Budapest

Samu Levente

2003: Önképzőköri tevékenység a rimaszombati Egyesült Protestáns Gimnáziumban. Gömörország IV/4. 18–25.

Szombathy Viktor

1987a: Családi visszaemlékezés féle Mikszáthékről. In: A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve. XIII. 287–309.

1987b: Mixát, Mikszádt, Mikszáth. Palócföld, 6. szám. 65–70.

Törs Kálmán

1882: Mikszáth Kálmán. Vasárnapi Ujság 1882. április 16

Várdai Béla

1910: Mikszáth Kálmán. Budapest

Véber Károly

é.n.: Mikszáth Kálmán élete és művei

Veress Samu

1909: Mikszáth Kálmán a rimaszombati iskolában. In: Gömör és Kishont Vármegyei Naptár az 1910. évre. Lévai Izsó könyvnyomdája, Rimaszombat

1910: Mikszáth Kálmán a rimaszombati iskolában. 1857–1863. In: A rimaszombati Egy. Prot. Főgimnázium LVII-ik Értesítője az 1909/1910. tanévről. Rimaszombat, 3–16.

az éjféle felórás szünetben. Ilyen volt például az új megyeház dísztermében a Fehérkereszt-egylet által szűk körben megrendezett morzsabál 1912 januárjában.⁵ Legnagyobb attrakciónak viszont a hagyományoktól eltérő, színes bálók számítottak.

A bálókát gyakran szervezték valamilyen karitatív tevékenység köré. A legpatinásabb bálokról természetesen nem hiányozhattak a játékok, mint a tombola, melyek a szórakozás mellett a bevételt is gyarapították. A bál sikerét egyértelműen a nyitótáncra felsorakozott párok száma határozta meg. A századfordulón olyan szokás is divatba jött, hogy a nyitó csárdásra az adott városra, társadalmi csoportra, foglalkozásra jellemző nótát választottak.⁶ A bál záró tánca leggyakrabban szintén csárdás volt, amely szintén minőségi mércéként szolgált, elsősorban a ráadások számát tekintve. Az sem volt szokatlan, hogy a csárdásokat kérésre megismételték, néha reggelig is. Sok helyen a francia négyesre felsorakozott párok száma is mértékadónak számított.

A hajdani rimaszombatiak fáradhatatlan táncos kedvét korabeli újságcikkek és egyleti beszámolók sokasága bizonyítja. Több leírás részletesen beszámol a vendégeket fuvarozó fogatok és hintók végtelen soráról, valamint a városiak élénk figyelméről a megye neves személyiségei, női toalettek vagy éppen álarcok iránt. A helyi újságok figyelmesen kommentálták hétről hétre a jelesebb bálók programját, műsorát, a résztvevő notabilitások és nemesi családok listáját.

Rimaszombat lakosai a város különböző helyein szórakoztak. A majálisokon és a kerti táncmultságokon kívül, amelyek egyértelműen a városi Széchenyi-kertben vagy pedig a környékbeli erdőben kerültek megrendezésre, a bálókát rendszerint a Három Rózsa (később: Hungária) szálló és étterem báltermében tartották, amely teljes mértékben megfelelt a nagyszabású rendezvények helyszínéneként. A századfordulón a fontosabb bálokat és ünnepségeket a szálloda báltermén kívül az újonnan átadott megyeszékház dísztermében, illetve az *Egyesült Protestáns Főgimnázium* új épületének tornatermében rendezték. Nem ritkán a *Polgári Olvasóegylet* vagy a *Városi Kaszinó* helyiségei is otthont nyújtottak egy-egy rendezvénynek. Szűkebb társaságnak ideális helyszínül szolgált a helyi éttermek, kávézók, fogadók, de akár a nyári fürdő helyiségei is.

A bálokhöz különféle tradíciók és szokások kapcsolódtak. Minden bálnak volt saját védnöke (*lady patronesse*), aki a bál szervezéséről és zavartalan hangulatáról gondoskodott. Erre a megtisztelő szerepre többnyire a helybéli jótékony egyletek elnökségének tagjait, vagy pedig a megye (város) tisztségviselőinek feleségeit kérték fel. Csak néhány név az egyes bálók védnöknői közül: **Fáy Gusztávné, Szontágh Bertalanné, Samarjay Jánosné, Bornemissza Lászlóné, Kubinyi Aladárné, Kern Adolfné.** Korabeli hagyományok szerint a lady patronesse pontban kilenc órakor vonult be a terembe a *Rákóczi induló* dallamára.⁷ A bál természetesen nem maradhatott bálkirálynő nélkül. Míg régebben ez a megtisztelő cím

Táncrend 1856-ból (Gömör-Kishonti Múzeum)

annak a leányzónak járt, akinek külső szépsége, táncutadása és belső kisugárzása leginkább elkápráztatta a vendégsereget, a 20. század elején megrendezett farsangi multságokon a bálkirálynő tisztségét az a leány kapta, akinek apja a legbefolyásosabb férfiak körébe tartozott.⁸

A helybéli szokások közül még felhívnam a figyelmet egy apróságra. A bálók rendezői rendszerint arra is ügyeltek, hogy elegendő létszámban jelenjenek meg fiatal emberek is. A nyitó csárdásra minden egyes hajadont illet táncba vinni.

A bálidőszak fénypontja a farsang volt. Ilyenkor léptek a fiatal leányzók első báljukkal a társadalmi életbe, de a fiatal emberek szívét is megérintette a farsang misztériuma. Ne feledjük, hogy 100 évvel ezelőtt a farsangi bálók a leendő hitves kiválasztásának ideális alkalmak voltak.⁹ Az illetlen szabályai szerint a bálokat este tíz órakor kezdődtek, és éjfélre rendszerint véget is értek. Rimaszombatban, fűtülve a szokásokra, rendszerint este kilenckor kezdődtek a multságok, és nem akadt bál, amely másnap reggel hét-nyolc óránál hamarabb véget ért volna.¹⁰ Az egyletek és körök szó szerint versengtek egymással az érdeklődők kegyeiért, a multságokat már hetekkel a bál megkezdése előtt hirdették a helyi újságban, hétről hétre, vagy falragaszokon, az utcán keresztülvont zászlóhirdetésen propagálták. A bál szervezői gondoskodtak az időben és igényesen megtervezett meghívókról és a táncrendek elkészítéséről, amit rendszerint a helybéli könyvkereskedők fantáziájára bíztak. Mindenki előtt egy cél lebegett: megszervezni a legelőkelőbb, a legszínvonalasabb bált az egész megyében! Egy-egy bál sikerét a francia négyesre felsorakozott párok számában mérték. Egy hagyományos rimaszombati bálon kb. 40–50 pár sorakozott fel francia négyesre, ha csak 30 pár jelent meg, kevésbé színvonalas bálként lett elkönyvelve, ha pedig 10–15 pár ropta a táncot, a bál iránti érdektelenségtől volt hangos a sajtó. A legpatinásabb bálokon akár 100 felsorakozott

A Három Rózsa (Hungária) szálló, Rimaszombat főterének ékköve

párt is megszámlálhattak egy-egy farsangi idényben. Ilyen szép kerek számmal büszkélkedhetett például a fiatal kereskedők bálja 1897-ben, amelyen csaknem 250 táncrendet osztottak szét a szervezők a hölgyek körében, s amelynek másnap reggelén még 70 pár vigadozott.¹¹

A bálókra természetesen pazarul igyekeztek berendezni a báltermet. A helyi hetilapok rendszeresen foglalkoztak ezzel a kérdéssel. E beszámolók alapján tudjuk korhűen rekonstruálni a rimaszombati Három Rózsa szálló báltermét:

„Belépve a bálterem ajtaján, két kamarás fogadott XII. Lajos korabeli uniformisban. Ellenőrizték belépőjegyünket és kiszolgálták az est vendégeit. A hatalmas báltermet kb. 400–500 darab gyertya világította be. A terem csodálatos, hatalmas tükrök díszítették köröskörül. Az üvegablakok fehérrojtos bordó függönnyel voltak kidíszítve. Bármerre néztem, mindenfelé virágok és délszaki növények tucatja díszelgett különféle kompozíciókban, középen egy pici szökőkúttal.”¹² Egy 1894-es, Izraelita Nőegylet által megrendezett bálon pedig érdekes japán legyezőkkel aggatták tele a hatalmas termet. Arra is akadt kisvárosunkban példa, hogy szervező céget kértek fel erre a célra. Az atlétikai klub 1895-ben megrendezett farsangi bálján egy **Rumbold B.** nevű budapesti elitbálszervező cégre bízták a dekorálást: „A Rumbold még a legapróbb részletekre is ügyelt. Minden jelenlévő hölgy a toalettjével azonos színű táncrendet kapott, a bálszervezők pedig pajzs alakú mellűt viseltek... A bálteremben az atletika minden jelvénye felvonult, a csupasz falakat pajzsok, kardok, török és alabárdok díszítették. A régi függönnyt és a drapériát új kék-bordó bársonyfüggönyre cserélték le. A bálanya és suitje számára pompás sátrat alakítottak ki a terem nyugati részén, exotikus növénycsoporttal díszítve. A terem pazar díszítőelemei és igényesen felsorakoztatott luxustárgyai egy középkori címeres lovagterem belsejére emlékeztettek... Azon az estén szinte mindenki kivétel nélkül a Rumbold-ot dicsérte.”¹³

Hasonló, impozánsan berendezett táncteremről számol be az alábbi, 1897-es leírás is, a fiatal kereskedők báljáról: „A bál szervezői már két nappal az estély előtt hozzáfogtak a táncterem kidíszítésébe ... A terem képe fővárosias fényt mutatott: a város színeit viselő kék-fehér szövet folyondárok futották végig a falakat lent és fent, óriási nagy tablók voltak a falakra alkalmazva, és

kék alapon óriási kígyóval körülfont nagy horgonyok, a kereskedelem jelvényei díszlettek: a szőnyegek, a függönyök úgannyira eltakarták a falakat, hogy alig maradt egypár kis pont szabadon, a terem felső végén két török sátor volt felállítva, délszaki növényekkel körözve, amelyek csábító tartózkodási helyek voltak egy-egy társaságnak beszélgetésre, a terem boltozatáról nagy kínai ernyők borultak le, melyek tele voltak aggatva festői lampionokkal. ... Kiegészítette a termet egy szép tribün a cigányzenekarnak, míg a katonazenekar fent az erkélyen játszott.”¹⁴

A hitelesség kedvéért egy „élő” rimaszombati farsangi bált is bemutatok. Így nézett tehát ki 1899-ben egy, a *Polgári Olvasókör* által megrendezésre került farsangi multság, ifjabb **Rábely Miklós** visszaemlékezése alapján:

„Mi, a bálrendezés tagjai már este 8 óra előtt frakkba, szmokingba vagy frakk-zsakettbe öltözködve igyekeztünk a Három Rózsa szálloda épületébe. A futószőnyeggel borított s aranyrámás tükrökkel ékesített lépcsőházban igyekeztünk az emeleti bálterem előszobájába. A ruhatáros átvette télikabátunkat, a tükör elé álltunk, fehér szalag-nyakkendőnk, hajunkat megigazítottuk, fehér glaszékesztyűnket felhúztuk, s a jól fűtött előszobában várakozásteljes izgalommal vártuk a báli vendégeket. A szülőkkel érkező fehér, világoskék vagy világos rózsaszín selyemruhás, sleppes, roppant elegáns, ilang-ilang illatos lányokat és édesanyákat – ruhatár után – karon kaptuk és bevezettük, a pazar fényvel kivilágított nagyterembe, a fal körül elhelyezett székek elé, s ott adtuk át a bálzó lánynak a pici ceruzával ellátott díszes táncrendet. A terem jobb oldalán volt a lépcsőzetes emelvény, leborítva keleti szőnyegekkel, az emelvény körül volt rakva délszaki pálmákkal, közepén volt a bálanyai antik trónszék s körülötte a bálanya »udvarának« támlás székei, amelyeken a »slepp«, vagyis a bálanya rokonai és barátnői foglaltak helyet. S minél nagyobb számú volt ez a slepp-udvar, a bál annál fényesebb, előkelőbb jelzést kapott. Az 1899-es bálon a bálanyai tisztséget Kubinyi Bertalanné, a vármegye főlevéltárosának a felesége töltötte be. A bálrendezés elnöke Bornemissza Elemér bátkai földbirtokos volt, fess, csinos, kitűnő táncos és rendkívül finom modorú úriember. ... A bál táncrendezője én voltam, s igyekeztem is hangulatot teremteni, sőt fokozni is. Felejthetetlen szép Polgári Köri bál volt. Képviselve volt a Sajó- és alsó Rima-völgy gentry társadalma. ... A bál csárdással kezdődött este 9 óra után, s azt a bálanya és a bálnők nyitotta meg. Az én kötelességem volt arra vigyázni, hogy az első csárdást minden leány táncolja. De a fiatalasszonyok sem maradtak ülve, táncolt mindegyik.

Éjfél után, fél egy felé kezdődött a másfélórás vacsoraszünet, amelyet minden résztvevő a földszinti étteremben töltött, vacsorával, cigányzene kíséretében. A gentry előkelőség pezsgőt ivott, a polgárság azonban hű maradt a demokratikus asztali borhoz. Két óra után felvonultunk a bálterembe s a jó borocska, de különösen

a pezsgő szívmelegítő hangulatában kezdetét vette a híres és megejtő szépségű, lelket gyönyörködtető és magával ragadó gömöri csárdás, és roptuk, és mind melegebb tűzzel táncoltuk a szupé-csárdást hajnali 4-ig! Egy jó negyedórai pihenés után jött a hölgyválasz keringő, utána a második négyes, s titkos és nem titkos szerelmesek négyese, s végül a négyes után a szó igaz értelmében kivilágos-kivirradatig, reggelig tartó, véget nem érő, fáradhatatlanul lendületes és tobzódó kedvű csárdás. Ezt aztán olyan csapongó jókedvvel táncoltuk, hogy a kemény, fényes ingmell és keménygallér az izzadságtól csatakosná puhult...¹⁵

Rimaszombat történetében nem volt szokatlan a többnapos ünnepek megrendezése sem. Ezek közül néhány szó említést érdemel az 1893. februárjában megrendezett kétnapos táncmultság. Az egész muri a *Nőegylet* álarcos báljával kezdődött, a szép számmal összegyűlt vendégseregről tesz tanúbizonyságot a Főtéren és a szomszédos utcákban összehúzóuló hintók és lovaskocsik tucatja.¹⁶ Bornemissza Lászlóné, mint a *Nőegylet* elnöke és nem utolsó sorban alispánné, másnap családias jellegű ünnepi díszebédet rendezett házában népesebb vendégsorozat részére. A még aznap este megrendezett tea-estély pedig ismét összehozta azokat, kiket a jelmezestély utáni reggel szétválasztott. A mulatni vágyók serege este nyolc órakor ismét megtöltötte a Három Rózsa dísztermét s tartott a multság szakadatlan jókedvvel egészen a hajnali órákig.¹⁷

De kanyarodjunk vissza az előbb említett nőegyleti álarcosbálhoz!

Az álarcosbálok a farsangi idény legnépszerűbb szórakozási formái közé tartoztak. A jelmez kiválasztásához

ANNA-BÁL

Várgedén.

Van szerencsénk a nagyérdemű közönség b. tudomására hozni, hogy (folyó évi augusztus hó 4-iki multságunk az Iparosok Nyugdíj-egyesülete multságakövetkeztében)

:: augusztus hó 11-én ::

Várgede szénsavas és vasas gyógyfürdőben fényes kivilágítás mellett

ANNA-BÁLT

tartjuk meg, melyre a n. é. közönséget tisztelettel meghívja

235-2 a Rendezőség.

Kezdeté délután 4 órakor.

Meghívó a várgedei fürdőben rendezendő Anna-bálra

történelmi, irodalmi, művészi alakok sokasága szolgált inspirációként, de előszeretettel öltözték magukra különféle nemzetiségek népviseletét is. Az álarc felfedésére többnyire éjfélkor került sor. Az 1893 januárjában megrendezett álarcosbálon a francia négyest 50 páros táncolta: „*Láthattunk rokokóruhába öltözött hölgyet, Lajos korabeli márkinőt, középkori pásztorleányt, antik úrnőt, matrózt, de virág- és lepkejelmezeket is. Voltak, akik a négy világtájról inspirált jelmezben jelentek meg. ... A különféle nemzeti viseleteket képviselték: három skót leány, két spanyol nő, egy nápolyi narancsárus-lány, egy tiroli asszony ... nem hiányozhatott Norvégia és Svédország sem ... A férfiak körében csupán két jelmezt láthattunk, Török Gyula rokokóruhás jelmezét és Bornemissza Elemért bosnyák férfinak öltözve.*”¹⁸

Arról pedig, hogy a legszebb, legötletesebb jelmezek zsűri általi jutalomban részesültek, szintén tudunk példával szolgálni. Erre az ipartestületi nyugdíjintézet által **Lévai Izsó, ifj. Rábely Miklós, Weiss Manó** és **Szoyka Pál** rendezésében szervezett álarcosbálon került sor.¹⁹

A hasonló fényes bálók korszaka a 20. század beköszöntével, a 19. századdal együtt eltűnt a süllyesztőben. Míg a 80-90-es években szinte minden egyes multság sikerként könyvelődött el, addig az új évszázad elején, bármennyire is igyekeztek a bálszervezők, bizony ritkaságnak számítottak a hajdan volt fényes estélyek, s annak ellenére, hogy Rimaszombat lakosainak száma évről évre gyarapodott, a megrendezett bálók száma egyre csökkent. Példa erre az 1910. márciusában a Hungária szállóban megrendezett „*vörös dominó-bál*”. A helyi ipartestületi nyugdíjintézet javára rendezett estély kb. 50 jelenlévőt számlált, ami egyértelműen az érdektelenség számlájára írható.²⁰

Az okok az elhatalmasodott luxus utáni vágyban és a kedvezőtlen gazdasági helyzetben keresendők. A *Gömöri Hírlap* éles kritikát fejtett ki a nők magatartásával kapcsolatban, miszerint a bálakat csak önmaguk mutogatása és legújabb béli toalettjük felvonultatása céljából látogatják. A cikk arra is rámutat, hogy a hajdani bálók batisztruháit selyemre cserélő hölgyek kisebb vagyont költenek egy-egy báli, farsangi szezon alkalmával. Annak ellenére, hogy a bálszervezők kimondottan kérik a hölgyeket egyszerű báli ruha viselésére, ez sokak számára csak olaj a tűzre. Így a legtöbb polgár az egyetlen lehetséges megoldáshoz nyúl – a luxust anyagi okokból nem megengedvén, inkább lemond a szórakozásról.²¹

Talán ebből az okból kifolyólag a bálakat egyre inkább felváltották az otthoni zsúrok és teadélutánok, amelyekről a helyi egyletek gondoskodtak. A *Nőegylet* például Samarjay Jánosné elnöknő indítványozására 1904 őszétől rendezett rendszeresen zsúrt, amely felolvasásból, koncertekből és zenés-szórakoztató programokból állott. A teadélutánokat havonta egy-két alkalommal tartották meg, mindig más és más helyen, délután 5 és 7 óra között. Ezeket bármely rimaszombati polgár ingyen látogathatta szimbolikus 50 fillérért, mellyel a teához, a világitáshoz és a fűtéshez járult hozzá.²² De ugyanezt a példát követte

LÁSSÁTOK, FELEIM!

a *Kaszinó-egylet* és a *Polgári Olvasókör* is. Érdemes hozzáfűzni, hogy ezen egyletek saját köreiken belül tagjai és azok hozzátartozói számára már korábban is rendeztek hasonló zenés-szórakoztató kultúresteket. A Kaszinó történetében konkrétan 1882-től²³ tudunk ilyen jellegű társasági összejövetelekről, a Polgári Olvasókörnél pedig 1896 őszétől.²⁴ „*A Kör táncos lábú ifjai legendás hírnévre tettek szert a környéken.... A táncestéken és bálokon, melyekre előszeretettel invitálták meg őket, soha nem lehetett látni egyetlen leányt sem ülni egész este... A hideg, zord őszi és téli estéken pedig 30-40 krajcáros kabaréesteket és táncmulatságokat szerveztek és a 30-40 krajcáros bor mellett mulattak a néhai Wall Szépi muzsikájára...*”²⁵ Tudniillik 1908 farsangjától a bállok egy új műfaj, a kabaré váltotta fel, amely rövid időre felébresztette a táncmulatságok iránti érdeklődést. Elsőként a Polgári Olvasókör próbálkozott e szokatlan műfaj meghonosításával városunkban, az első sikerek után pedig a Kaszinó, a Nőegylet és a helyi kereskedő ifjúság követte példáját. Ezen estélyeken Rimaszombat tehetséges polgárai léptek fel, a repertoár széles skáláján mindenki megtalálta a neki tetszőt – zongorajáték, ének, kvartett, tánc, szavaltat, monológ, imitáció, humoreszkek és bohózatok sora szórakoztatta a vendégsereget.²⁶

Az első világháborút megelőző években a mulatságok merően más szellemben szerveződtek, a bállok hangulatára rányomta bélyegét a „boston-láz”. Erről tanúskodik az 1912 februárján megrendezett helyi „boston-táncverseny” a Fehérkereszt-egylet morzsabálján.²⁷

A tavasz beköszöntével megkezdődött a majálisok és a kerti mulatságok végtelen sora. Leggyakoribb helyszínül a helyi Széchenyi-kert, valamint a szabadkai és a tamásfalvi erdők szolgáltak. Ahogyan Rábely Miklós visszaemlékezett, „*májusban az orgona virágzásától egészen augusztusig úgy a Széchenyi-kert, minden bokor, mező, liget, erdő és szőlős cigánymuzsikától volt hangos vasárnaponként.*”²⁸

A majális rendszeresen az általános iskolák tanulói nyitották meg az Egyesült Protestáns Gimnázium diákjaival az élen, többnyire május végén. Utánuk a *Gizella Kisdédóvó Intézet* következett, őket követték táncmulatsággal a fiatal iparosok és kereskedők. Gyakran összevontak egy-egy iskolát a majális ünnepségére, amint azt

Mulatozó társaság 1910 körül Rimaszombatban (Gömör-Kishonti Múzeum)

Meghívó ifjúsági majálisra (Gömör-Kishonti Múzeum)

az alábbi, 1901-es feljegyzés is elárulja: „*A helyi egyesült protestáns gimnázium tanulói és a polgári leányiskola növendékei közösen szervezték meg az idei majális ünnepséget a szabadkai erdőben. Szokás szerint a fiatal gimnazisták már a kora reggeli órákban hangos dobszó kíséretében vonultak tanáraik házához és köszöntötték őket ablakuk alatt énekszóval. Reggel fél kilenc körül a Rákóczi-induló dallamára megkezdődött a menet a tanító-testület felügyelete mellett egyenesen a polgári leányiskola felé.... A leányiskola növendékei díszes koszorúkkal díszítették fel a gimnázium zászlait, majd közösen indultak útnak a szabadkai erdő felé zászlóik alatt, hol már feldíszített táncpódium várta őket.*”²⁹

Az ifjabb Rábely szívének legkedvesebb emlékei közé sorolja gimnazista diákeveit. „*Itt, ezeken az erdei majálisokon tudtuk magunkat csak igazán kibolondozni – énekeltünk, táncoltunk, tornáztunk. Versenyeket rendeztünk – zsákfutásban, zsák nélküli futásban, fogócskázunk, szembekötösdit játszottunk – és kiadós sétákat tettünk meg az erdőben, egészen a feketeerdei erdőig. Farkaséhesen ültünk a délre megfőzött gulyáshoz és a túrós csíkhöz, szomjunkat csevicei forrásvízzel oltottuk. Az igazi mulatozás azonban majd csak délután következett, uzsonna tájban. Ekkorra már a szülők is eljöttek az ismerősökkel és mindenféle finomságot, nyálánságot hoztak magukkal. Letelepedtek egy tölgyfa alá, és cigányzene kíséretében vígan piknikéztek. Miután nótára fakadtak a muzsikaszó mellett, a fiatalság hamar táncra perdült. Így szórakoztunk egészen napnyugtáig...*”³⁰

A nyári táncmulatságokat, juniálisokat, juliálisokat rendszerint a Széchenyi-kertben tartották a helyi ifjúsági, iparos és jótékonyági egyletek. E mulatságok nem rit-

kán karitatív tevékenységgel is összekapcsolódtak, mint például a török sebesült katonák megsegítésére rendezett táncmulatság 1877 augusztusában³¹, vagy pedig az olasz földrendés és az ajkai bányaszerencsétlenség károsultjainak javára 1909 januárjában.³²

A Széchenyi-kert felejthetetlen eseményei közül méltán foglalja el az első helyet az 1902-ben megrendezett nagyszabású, 400 fős bankett. A város történetének egyik legnépesebb bankettjén három jeles ünnep alkalmából gyűlt össze ilyen szép számban a vendégsereg – a Tompa-szobor leleplezése, az új megyeháza átadása és báró **Hámos László** 10. éves főispánágának jubileumi évfordulója alkalmából.³³ A városkert ilyenkor színpompás, lampionnal díszített dekorációba öltözött, amelyről a helybeli fiatalok gondoskodott. A kert többször adott otthont a Nőegylet délutáni tombola-mulatságainak és különféle szórakoztató versenyeknek. Felejthetetlen a szabadkai erdőben építendő fedett tánchelyiség javára rendezett, 1903-as Rima-ünnepélyel egybekötött nép-ünnepély: „...a városkertben tombolával összekötött táncmulatságot rendeztek, különböző szórakoztató versenyekkel, mint a lepényevés, fazéktörés, póznamászás, koronakeresés, paprikával és vízzel töltött virsli evése ... A jelenlévő bohócok a vendégsereg vidám hangulatáról gondoskodtak. Mikor egészen besötétedett, a fürdő épülete előtt kezdetét vette a tűzijáték.”³⁴ A kerti mulatságok sorát egyetlen fekete folt bélyegzi meg – egy 1911-es tragikus végkimenetelű júniusi táncmulatság a helybeli fiatal szabó-iparosok szervezésében. A tánc-

lyiséget díszítő fiatalok közé villám csapott az elektromos vezetékbe, melynek következtében egy leány életét vesztette, többen elájultak és megsebesültek.³⁵

Az őszi beköszöntével szüreti mulatságokra került sor a Rimaszombat határában fekvő szőlőskertekben. Amint arról az alábbi, 1911 októberéből származó újságcikk is beszámol: „*Délután egy óra tájban összegyülekeztek a jelmezes szüretelők a városkert mellett és lassú menetben haladtak a városon végig, ahol a lakosság apraja nagyja kiállott az utcákra, terekre és kihajolt az erkélyeken egy ilyen díszmenet csodájára. [...] Legelől egy biciklis csapat csinált utat [...] ezután jött az igazi szüreti menet. Elöl haladt lóháton a nyalka csikós csapat lobogó ingujjban, piros mellényben [...] Ezután ökrös szekerek következtek, amelyeken a szüretelő község legénye, lánya ült ünneplő magyar ruhába öltözve, az egyik szekéren ült az előljáróság [...] A kacskiás leánysereg szekere előtt vitték a feldíszített ökröt, az ökörsütés jelképét. Hátul egy szekéren a cigánybanda húzta, végül a falu zsidaja jött színes paraplé alatt egy egyfogatún. [...] Az akasztóhegyi szőlősökbe érve kezdetét vette a mulatság, a tánc [...] Közben mozsárágyuk és karabélyok szóltak fenn a »Naphegyen«, mint szüretkor szokás [...] a tűzijáték rakétái sísteregtek, pattogtak s a szép esti mulatság a késő éjszakába nyúlt.*”³⁶

A hagyományos bálakon kívül a századforduló büszkélkedhet néhány igazán egyedi táncmulatsággal is, mint a confetti-bálók, dominó-estek és a legendássá vált színes bálók. A tradicionális zenés-táncos esték mellett egyedülállónak számít a virág-kocsikorzó, melyet a Polgári Olvasókör kreatív vezetősége rendezett 1901-ben.

Az első confetti-bált a Fehérkereszt-egylet szervezte 1897 farsangján: „Az estély pompás séta-hangversennyel kezdődött, amely alatt a hölgyek virágkorzót rendeztek, szebbnél szebb melcsokrokat árulva kosarakban, tálcákban [...] csakhamar alig volt frakk és ruhaderék virágdísz nélkül. [...] Az első négyes végén, a szünóra előtt kezdődött a confetti és serpentin dobálás. A »furcsa háború« azonnal egész erővel indult meg, hogy a levegő szinte elhomályosult a repülő papirtól, az emberek kacagtak, nevettek, a hölgyek sikongtak, az emberek egymást kergették, s sokszor bosszúval keresték egymást, hogy visszaadják a sok confettit. Persze eközben a Rózsa padlója olyan lett, mint egy mozaik, az emberek haja tarka-barka színt öltött, a ruha színe a papírszeletektől megváltozott [...]. fokozta a sikert a serpentin dobálás – a papírszalagok mint tengeri kígyók siklottak végig a termen és össze-vissza hálózta a közönséget, hogy alig tudott kibontakozni.”³⁷

1901 márciusában a nőegylet szervezésében ún. dominó-bált³⁸ rendeztek az árvák megsegítésére. „Nők részéről feltétel volt egyszerű báli öltözetet viselni, egyforma rózsaszín dominót és fekete selyemmaszkot. [...] A zsűfolásig megtöltött teremben valóban magyaros jókedv »dominált«. Élénk kíváncsisággal találgatta a díszes közönség, melyik férfi és melyik nő? Érdekes volt a dominó-négyes is, melyet csaknem 200 pár táncolt, sok

A Széchenyi-kert a nyári mulatságok közkedvelt színhelye

*pár csupa férfiből, sok pedig csupa nőből állott, amint az a négyest befejező leleplezésből kiderült [...]*³⁹

A hagyományostól eltérő színes bálók Rimaszombat társasági életét is megszépítették. Elsőként a nőgyelet próbálkozott meg rendezésével két ízben is, sikerrel. Az ún. „*kék bál*” 1900 februárjában került megrendezésre: „*Minden női résztvevő egyforma anyagból varrt kék ruhát öltött. Érdekes volt látni az egyforma anyagból kreált különböző szabású kék báli estélyiket. A férfiak ruhatarában a fekete dominált, a fekete frakk. A bál különlegességét tovább fokozta az addig ismeretlen büféasztal megjelenése, melyek közül egyik süteményekkel, másik szendvicsekkel a harmadik pedig borkülönlegességekkel kápráztatta el a vendégeket.*”⁴⁰ Az 1905 januárjában megrendezett „*rózsaszín bál*” hasonló elismerésben részesült, amit mi sem bizonyíthat jobban, mint a tény, hogy „*a vendégek többsége másnap reggel nyolc órakor távozott a bálról, de akadtak szép számmal, akik délelőtt tízig maradtak [...]*”⁴¹

A szokatlan szórakoztató programok repertoárját egy nem mindennapi kocsihoz zártta, melynek megrendezésére 1901. június 23-án került sor a Polgári Olvasókör szervezésében. Eseményét már előre hangosan jelezték az előző napok mozgalmi és a Deák Ferenc utcában lengő trikolór, amely mind a helybeliek, mind az idegenek figyelmét felkeltette.

A virágünnepély ötletgazdája ki más lett volna, mint a fáradhatatlan Rábely Miklós. Fia, visszaemlékezéseiben, ekképpen ír az eseményről: „*Gyönyörű napfényes nyári délután volt [...]* A fogatok és kocsik feldíszítésére rengeteg virágot kellett beszerezniünk. Schulhof Pállal közösen egyik házról a másikra jártunk virágszedés-ügyben. A vidékről beérkezett fogatok már virágokkal érkeztek, a kocsik feldíszítésére pedig a Piaczterén került sor.”⁴² A helybéli Gömör-Kishont c. hetilap így számolt be a csodás látványról: „*A virágünnepély és kocsikorzó délután háromkor vette kezdetét, a Széchenyi kertben tartandó táncmulatság pedig öt órakor. [...]* Az ünnepség lady patronesse-ének Samarjay Jánosnét választották. [...] Az egész kocsimenet a Piaczteréről indult. Az ünnepély alkalmával csaknem 40 virágokkal kidíszített két- és négyülékes magánfogat vonult fel. A menetet legelől 20 biciklista vezette virágokkal teletűzdelt kerékpáron, középen és hátul pedig négyülékes fogatok [...] A vásártérről kiindulva, a menet a Jánosi utcán át az Erzsébet térre érkezett, innen időközben óriásira felszaporodott nézőközönség élénk éljenzése mellett a Kosuth, Losonczi, Ferenczy, Andrásy, Hunyadi, Forgách és Deák utcákon át vissza a főtérre érkezett s kivonult a Széchenyi-kertbe, hol a résztvevők leszálltak a fogatokról s bevonultak a pazarul feldíszített táncz helyiségbe. [...] A mintegy 100 lampionnal és művirággal feldíszített helyiség kész paradicsommá varázsolta a parkot.”⁴³ Hasonló virágünnepélyre azóta sem volt példa Rimaszombat történetében.

Emlékeinkben még ma is él a mamák tekintélyes sora, szemben velük a lányok és fiatal menyecskék álomszerű

koszorúja, a „majom sziget” fekete frakkos csoportja, a hajladozó cigányok, habos pezsgő, dallamos keringőmelődiák ... és a ropogós gömöri csárdások [...]

JEGYZETEK

- ¹ Gömöri Közlöny. 1878. szeptember 15. (2. évf., 37. szám), 3.
- ² Gömör-Kishont. 1914. július 26. (35. évf., 30. szám), 5.
- ³ Gömöri Közlöny. 1910. december 4. (31. évf., 49. szám), 6.
- ⁴ Felvidéki Közlöny. 1874. március 29. (7. szám), 3.
- ⁵ Gömör-Kishont. 1912. január 21. (33. évf., 3. szám), 3.
- ⁶ TÁNCZRENDEK, 131.
- ⁷ Gömör-Kishont. 1895. február 28. (16. évf., 9. szám), 2.
- ⁸ Gömöri hírlap. 1902. január 29. (17. évf., 5. szám), 2.
- ⁹ Rábely 2006. 43.
- ¹⁰ Gömör-Kishont. 1894. március 1. (15. évf., 9. szám), 2–3.
- ¹¹ Gömör-Kishont. 1897. február 11. (18. évf., 6. szám), 2.
- ¹² Gömöri Lapok. 1873. február 9. (6. szám), 1.
- ¹³ Gömör-Kishont. 1895. február 28. (16. évf., 9. szám), 2.
- ¹⁴ Gömör-Kishont. 1897. február 11. (18. évf., 6. szám), 2.
- ¹⁵ Rábely 2006. 42–43.
- ¹⁶ Gömör. 1893. február 5. (2. évf., 6. szám), 3.
- ¹⁷ Gömör. 1893. február 5. (2. évf., 6. szám), 2–3.
- ¹⁸ Gömör. 1893. február 5. (2. évf., 6. szám), 3.
- ¹⁹ Gömör-Kishont. 1909. január 24. (30. évf., 4. szám), 3.
- ²⁰ Gömör-Kishont. 1910. március 13. (31. évf., 11. szám), 3.
- ²¹ Gömöri Hírlap. 1908. január 19. (20. évf., 3. szám), 2.
- ²² Gömör-Kishont. 1904. november 27. (25. évf., 48. szám), 5.
- ²³ Gömör-Kishont. 1882. január 8. (3. évf., 2. szám), 3.
- ²⁴ Gömör-Kishont. 1896. november 19. (17. évf., 47. szám), 3.
- ²⁵ EMLÉKLAPOK 1846–1921. (Rábely M., ifj.: Határmezsgyén), 30.
- ²⁶ Gömör-Kishont. 1908. március 8. (29. évf., 10. szám), 2.
- ²⁷ Gömör-Kishont. 1912. január 21. (33. évf., 2. szám), 3–4.
- ²⁸ Rábely 2006. 186.
- ²⁹ Gömör-Kishont. 1901. június 6. (22. évf., 23. szám), 3.
- ³⁰ Rábely 2006. 187.
- ³¹ Gömöri Közlöny. 1877. szeptember 2. (1. évf., 6. szám), 3.
- ³² Gömör-Kishont. 1909. január 24. (30. évf., 4. szám), 2.
- ³³ Rábely 2006. 200.
- ³⁴ Gömör-Kishont. 1903. július 23. (24. évf., 30. szám), 3.
- ³⁵ Gömör-Kishont. 1911. június 11. (32. évf., 24. szám), 5.
- ³⁶ Gömör-Kishont. 1911. október 15. (32. évf., 42. szám), 6.
- ³⁷ Gömör-Kishont. 1897. március 4. (18. évf., 9. szám), 2.
- ³⁸ A dominó vállig érő, kör alakú maszk volt, csupán a fejet takarta.
- ³⁹ Gömör-Kishont. 1901. március 7. (22. évf., 10. szám), 1–2.
- ⁴⁰ Gömör-Kishont. 1900. február 8. (21. évf., 6. szám), 2.
- ⁴¹ Gömör-Kishont. 1905. január 15. (26. évf., 53. szám), 3.
- ⁴² Rábely 2006. 44.
- ⁴³ Gömör-Kishont. 1901. június 27. (22. évf., 26. szám), 2.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Rábely, Miklós

- 2006: Egy rimaszombati polgár emlékezései. Gömör-Kishonti Múzeum Egyesület, Rimaszombat
- TÁNCZRENDEK. Budapest: Tandem grafikai stúdió, 2007.
- Felvidéki Közlöny. 1874.
- Gömör. 1893, 1895.
- Gömöri Hírlap. 1902, 1908.
- Gömöri Lapok. 1873.
- Gömöri Közlöny. 1877, 1878, 1910.
- Gömör-Kishont. 1882–1914.
- EMLÉKLAPOK 1846–1921. A Rimaszombati Polgári Olvasókör története.

Silvia Pavlíková

A szegényekről, betegekről és aggokról való intézményes gondoskodás Rimaszombatban

A középkorban a szegényekről való gondoskodást az állam rendelte el, és a polgárok, illetve az egyház szervezte.

II. József uralkodásának időszaka alapvető változást jelentett a szociális gondoskodás rendszerében. Reformintézkedései két alappillérré támaszkodnak: 1. a városok és közösségek kötelesek gondoskodni saját szegényeiről, 2. a jótékonyok csakis azokra irányuljon, akik arra tényleg rászorulnak. II. József reformjai jelentősen hozzájárultak az intézményesüléshez, így a szegényekről való gondoskodás kötelessége fokozatosan átkerült a községekre, ahol kórházak és menedékhelyek létesültek.

Azokat a szegényeket, akikről senki sem gondoskodott, gyakorta magukra hagyták. Koldulásból éltek. A közvélemény a koldulást csak azoknak tolerálta, akik képtelenek voltak a maguk munkájából megélni. Az erkölcsi normák előírták a kegyelmességet és a szerencsétlenekkel való törődést, számukra alamizsna juttatását. A monarchia minden polgárának rendelkeznie kellett valamely községben lakhatási joggal.¹

Rimaszombatban is léteztek a szeretet és irgalmasság intézményei, ám a jótékonyok, könyörület és humanizmus gyakorlásáról kevés dokumentum áll rendelkezésünkre. Mint a községi krónika bejegyzésében olvasható, „*a szegény és szükségben szenvedő polgárokról való gondoskodás szétforgácsolódhatott a társadalmi szervezetek (Vörös kereszt, Fehér kereszt, Nőegyesület) és a városigazgatás között. A szegénységről való kollektív gondoskodást Öregház néven a városi szegényház végezte, amelyet a város tartott fenn.*”²

Rimaszombatban a szociális gondoskodás a (Rimaszombati) *Városi Szegények Intézete* néven ismert legrégebbi szociális intézményben formálódott.

1788-tól 1915-ig

A szegényház létre utaló első adatok Rimaszombatból 1788-ból, a *A Rimaszombati Városi Szegények Intézetének Számadó Könyve* c. dokumentumban található. A Tamásfalván, a Mező utcában állt intézmény királyi határozat alapján létesült, és mintegy 16–25 személy befogadására volt alkalmas.⁴ Az intézmény kezdettől fogva önálló költségvetéssel rendelkezett. A könyvelést 1788-tól 1814-ig **S. Mihály** és **C. András** vezette. A szegényházat a helyi evangélikus, református és római katolikus egyház támogatta. Akadtak jötevők a polgárok, bérlők soraiból is, támogatta a városi hivatal, de a városi vásárok bevételeiből is jutott havonta támogatás. Gyakorta nyújtott támogatást dr. **Madáts** és **Koháry** gróf. 1794-ben jótékony célú támogatást adtak a céhek, pl. a kereskedő- és gombkötő céh mesterei, 1797-ben pedig az asztalos és szabó céh mesterei.

A kiadások az Intézet működésére szolgáltak, pl. kisebb javítások, tűzifa beszerzése, élelmiszer (tej, vaj, túró,

csirke, liszt stb.) vásárlása. Az ún. „*ispitály*” kiadásairól, illetve jövedelmeiről a számadó könyvekben található bejegyzések.⁵

Vélhető, hogy az Intézetben a szegényekről, betegekről és aggokról való gondoskodás a szállás, étkezés és kisebb alamizsna mellett az orvosi ellátás, halál esetén pedig a temetés biztosításában nyilvánult meg.⁶ Mindezt az Intézet költségvetéséből, illetve az adományokból fedezték.⁷

Az Intézetben lévő vagyontalan személyek nem voltak kötelesek fizetni a szállásáért és étkezésért, dolgozhattak, mint felügyelők, amiért valószínűleg kisebb bért kaptak, melynek egy része aztán az Intézetet illette. Ha a család nem volt képes gondoskodni az öreg és beteg emberről, akkor az Intézetben helyezték el, és rendszeres összeget fizettek utána.⁸ Az Intézet jövedelmeiből nagymértékben folytak kiadások annak építésére. Feltehetően 1816 körül készült el az ispotály új épülete, ide helyezték át az Intézetből a súlyos beteg és elaggott embereket.

A későbbi időszakból, az 1878–1883 közötti évekből⁹ származó feljegyzések azt mutatják, hogy az Intézet pénzéből nem csupán az ott elhelyezett egyének kaptak támogatást, de azok a városi családok is, amelyek, a vonatkozó jogszabályok értelmében, rászorultak a gondoskodásnak erre a formájára.¹⁰

Az Intézet 1897-ben (?) új alapítólevelet kapott. A városi tanács havonta határozott az Intézet működtetésére szánt összeg nagyságáról, amely fehérenmű mosására, élelmiszervásárlásra szolgált. 1897-ben mintegy 15–19 személy élt az Intézetben. A gondnoki teendőket **Töreký János** látta el, a felügyeletet **Kós Ferenc** főfelügyelő gyakorolta.¹¹ A gondnok és a felügyelő a szociális támogatásról szóló dokumentumokat aláírásával láttamozta. Szociális támogatást az Intézetben nem lakó személyek is igényelhettek. A kifizetés nem csupán az Intézet kasszájából történt, hanem a városi pénztárból is, az Intézet főfelügyelőjének felügyelete mellett. Az 1898. évi könyvelési adatokból kitűnik, hogy több mint 80 olyan személy, illetve család kapott támogatást, akik nem az Intézetben éltek.¹² A szociális támogatás az özvegyeknek, betegeknek, állástalanoknak, mindenekelőtt pedig a szegényeknek járt. Az elaggottak, akik szintén támogatásban részesültek, gyermekeiket is meghatalmazták annak átvételére. Ilyen támogatásokat az 1927–1931 közti években könyveltek el.¹³

Az 1898–1900 közti években, városi tanácsi rendelet alapján, a városi rendőrség által kiszabott büntetések egy részét szintén az Intézet támogatására fordították, akár csak a lefoglalt javakból származó jövedelmet. Az Intézet jövedelméhez tartoztak a banki kamatok, valamint az erre a célra rendelt hagyatékok.

Az 1900–1915 közötti időszakban a betegek és elaggottak részére nyújtott szociális támogatást, illetve az Intézet

fenntartását továbbra is támogatta a városi tanács. Ezáltal a szociális támogatás kölcsönösen összekapcsolódó rendszere az intézeti gondoskodástól a nyitott gondoskodás irányába mozdult el.

A városban és környékén a koldusok számára továbbra is fennmaradt a honossági jog, mint a szegényekről való gondoskodás rendezett rendszere.

1915-től 1943-ig

A társadalmi válság, a hadiállapot (1. világháború) számos ingatlan kisajátítását hozta magával. Feltételezhető, hogy az Intézet tamásfalvi épületét is lefoglalta a katonaság. A családok tönkrementek, az emberek segítségre szorultak – a szegénységben, állástalanságban, betegségben, elagottságban mások segítségére szoruló emberek száma megnövekedett.

Rimaszombat városa (1915 körül)¹⁴ áthelyezte az Intézetet az akkori Erzsébet liget közelébe, a mai Jesensky utca és Krasko utca sarkán található épületbe.¹⁵

A város általában lakást és fűtést biztosított a rászorulóknak. Egyéb szükségleteiket alapítványok kamataiból, beszedett büntetésekből, gyűjtésekből és az intézet lakóinak kéregetéséből fedezték, a nyugdíj összegéig terjedő maradékot pedig a város kasszájából fedezték. A szegényház 20 személy befogadására volt alkalmas, az alapítvány tőkéje 6.834 forint és 59 krajcár volt.¹⁶

A városi krónika adatai szerint a szegényház költségvetését 1918-ban, a világháború miatt – szemben az előző évvel – 25%-al csökkentették. Az életkörülmények javulásának a feltételei a beláthatatlan jövőben lebegtek.¹⁷ A városi szegényház létrehozása tompította a régióban tapasztalható szociális feszültséget.

A rimaszombati városi tanács (illetve a képviselő-testület) fokozatosan átvette a szociális intézmények igazgatását. Lassú, fokozatos áttérés kezdődött a rendszertelen alamizsnaosztogatásról a lakosság célcsoportjainak (szegények, betegek, öregek) rendszeres támogatására.

Rimaszombat képviselő-testülete 1918-ban határozatot fogadott el a frontról hazatérő katonák hadikölcsön formájában történő rendszeres, havi támogatásáról. A szegényebb rétegek számára a város gondoskodott az élelmiszer ellátásról, ruházatról és tüzelőről. Javasolta a városi alkalmazottak és tisztviselők nyugdíjazását,¹⁸ az utóbiaknak családtag támogatást nyújtott. Ugyancsak megengedte az özvegyi nyugdíjat a kiskorú gyerekek részére, amennyiben a házastársak egyike a város szolgálatában állt. Az állástalanoknak községi közmunkát biztosított, az iskoláknak és egyházaknak télre tűzifát biztosított.¹⁹

1918–1938

Az Intézet „az első Csehszlovák Köztársaság idején a város tulajdonát képező, Temető utcában található földszintes épületben, a volt Iparoskörrel szemben (jelenleg Dom osvety) volt. A szegényház költségvetésére és számláira vonatkozó adatok a jegyzőkönyvekben nem lelhetők fel, valószínűleg a városi költségvetés egészének részét képezik.”²⁰

A munkanélküliekről és aggrokról való gondoskodás teljesen minimális lehetett, mivel a szegényház lakói közül többen (főleg a nők) rendszeresen, házról házra járták a várost alamizsnáért (szelet kenyér, pénz, elnyűtt ruha, cipő).²¹

Az Intézetben azon szegény, öreg, beteg és állástalan személyek kaptak helyet, akik csupán mások könyöradományából éltek, s nem akadt olyan hozzájuk közel álló személy, aki gondoskodhatott volna róluk. Az Intézetbe való felvételről a városi tanács és a szegényház igazgatósága döntött. A felvételt a szociális kurátor, a városi orvos, esetleg a bíróság javasolta.

A város 1924-ben továbbra is igyekezett a kényszerhelyzetben egyénileg biztosítani a szociális támogatást azon városiakok számára is, akik nem az intézetben éltek.

„Míg 1918-ig a város által nyújtott rendszeres szociális támogatás egy-egy vagyontalan, állástalan személy számára havonta 5,- korona volt, 1924-ben ez a támogatás 30,- koronát tett ki.”²² Mint a városi képviselő-testület 1924. március 20-án kelt határozatából kitűnik, ezt a támogatást az özvegyek, öregek, állástalan, vagyontalan és beteg, illetve nyomorék polgárok igényelheték.

A városvezetés az éhség és nyomor enyhítésére 1924-ben különböző más intézkedéseket is foganatosított. Létrehozták a (Rimaszombati) *Szegények Intézete Pénztárát*.²³ Ebből a pénztárból egészében a város fizette a következő tételeket: özvegyek támogatása; állástalanok részére biztosított szezonális munkák költségei, illetve a részükre folyósított támogatás; a népkonyha részére biztosított hús és zsír; az állástalan szülők gyermekei részére biztosított ruházattal és étkezési akciók, valamint a szegény családokból származó gyerekek gyógyítása. A Pénztárba került a gyűjtésből és könyöradományokból szerzett támogatás is. A nyilvános gyűjtést **Emil Hanes** megyei tanácsos engedélyezte.

Rimaszombatban 1925. március 4-én Népkonyhát hoztak létre a szegények és állástalanok étkeztetésére. Az 1926. évtől a város megtérítette az ebédek, az élelmiszerek, a tűzifa és az alkalmazottak költségeit. **Szöke János** volt a konyhavezető-városgazda, a felügyeletet Dr. **Eszenyi Gyula** gyakorolta.²⁴ 1931–34 között a város továbbra is támogatta a Népkonyha működését. A szegények utalványra, csütörtökön és vasárnap levest és főzeléket kaptak. Egyéb napokon 10 dg hús és 10 dg kenyér járt egy-egy személynek. 1931-től étkezési kedvezmények nemcsak a szegényeket, hanem az állástalanokat is megillették. Az állástalanok utalványokat is kaptak, amelyeket bármely kereskedőnél beválhatták élelmiszere. Rimaszombat városa „közmunkát” szervezett az állástalanok részére, amelynek költségeit részben a város, részben a prágai székhelyű szociálisügyi minisztérium fedezte. Az állástalanok olyan közhasznú munkák formájában dolgoztak, mint például az utcák kövezése, árkok tisztítása, a Rima szabályozása, a városi Munkásotthon építése. Az állástalanság egyre nőtt, 1931-ben 354 állástalan lakost tartottak számon Rimaszombatban.²⁵

Az Intézet kisegítése cím alatt a szegényeknek évente 50 koronát fizettek. A szegények gondnoka a fentebb említett városgazda, Szőke János volt. A szegények és állástalanok részére szóló gyűjtések és könyöradomány szervezéséből nagyban kivette a részét az ún. *Masarykova letecká liga* (Masaryk-fele Légiliga).²⁶ 1934-ben gyűjtést végzett a rimaszombati szegények részére az ún. *Komitét pre podporu strádajúcich* (Nélkülözőket Támogató Bizottság). Rendszeresen adakoztak a korabeli ismert jótékony és egyéb szervezetek (*Československý červený kříž* – Csehszlovák Vöröskereszt, *Živena* – Zsivena Nőegylet, *Stredoslovenské elektrárne* – Középszlovákiai Villamosművek), és jövedelmező volt az utcai gyűjtés is. A szegények részére folytatott jótékonyági akciók a városban már 1924-től rendszeresek voltak, amelyekből a Csehszlovák Vöröskereszt²⁸ jótékonykodása mellett a szegények nevében a *Fond miestnych chudobných* (Helyi Szegényalap), *Fond válečných invalidov* (Hadirokkant Alap), *Fond legionárov pre vdovy a siroty* (Özvegyek és Árvák Javára szolgáló Legionárius Alap)²⁹ is részt vállalt.

Az 1923–1938 közötti évek Rimaszombatban a nyomor, éhezés, állástalanság, a szociális és politikai elnyomás évei voltak.³⁰ A Rimaszombatban élő szegénység azonban megszűnt „a szegényekként” hagyományosan számon tartott árvák, özvegyek, vakok és egyéb hátrányos helyzetű emberek „kiváltsága” lenni. A gazdasági válság következtében a 20. század 30-as éveiben mind tágabb réteget érintett, és a szegénység új formája jelent meg az állástalanság formájában. A szegény és állástalan lakosság újabb és újabb törődést igényelt.

Mivel az éhség és a nyomor nagy volt, **Réthy István** képviselő-testületi tag 1937-ben az élelmiszerárak csökkentését javasolta. A javaslat abból indult ki, hogy 1934-ben még 190 állástalan lakos élt Rimaszombatban, és az állami étkeztetési kedvezményben nem részesülhettek. 1938. szeptember 19-én 92 állástalan személyt tartottak nyilván³¹, akik az ún. genti rendszer értelmében munkanélküli segélyben részesültek. A mezőgazdasági munkásság egy része nem talált itthon munkát, így külföldre kényszerült.

A magas árak, a részleges ipari visszaesés, a közlekedési nehézségek és a magas munkanélküliség mind-mind hozzájárult a szegénységhez. Az igazságos társadalmi berendezkedésért abban az időben *Szlovákia Kommunista Pártja* harcolt.

A városi tanács 1934-ben arra kérte a *Rimaszombat és Vidéke Jótékony Nőegyesületet*, hogy tamásfalvi épületét adja bérbe városi szegényház létesítésére, amelyben megvalósulna a szegényekről való gondoskodás, s ahol megfelelő körülményeket biztosítanak a tisztességes élethez.³³ Az egyesület azonban nem járult hozzá a kérés teljesítéséhez, mivel az épület akkortájt katonai raktárként szolgált.³⁴

1938–1945

A m. k. minisztérium 59.000/1939. sz. rendelete szerint szegénynek az volt tekintendő, aki nem régebb, mint 6 hónapos szegénységi bizonyítvánnyal igazolta, hogy nincs

más jövedelme. Ilyen „szegénységi bizonyítványt” nem kellett felmutatniuk azoknak a szegény, beteg és öreg személyeknek, akik igazolni tudták állampolgárságukat, erkölcsi feddhetetlenségüket, illetve orvosi igazolással rendelkeztek egészségi állapotukról.

Az 1. bécsi döntést követően az Intézet működését továbbra is a város, valamint a jötevők által tett alapítványok biztosították. A gondozottak kötelesek voltak a nyugdíjuktól hozzájárulni az ellátás költségeihez. 1938-tól 1943-ig Szőke János volt az Intézet főgondnoka.³⁵

A városi tanács költségvetésében biztosította az Intézet működéséhez szükséges összeget. Ebből fedezték az ott élők ellátáshoz az alapvető élelmiszereket. A főgondnok, Szőke János havonta elszámolt a 300 pengő előleggel, ezen kívül köteles volt az élelmiszereket megfelelően raktározni és őrizni. Az élelmiszert pontosan adagolták, elejét véve a tékozlásnak. Az étlapot a városi tanács ellenőrizte. Úgy állították össze, hogy a táplálék kiegyensúlyozott, tápláló és olcsó legyen, a szegény, beteg és öreg lakók számára a lehető legmegfelelőbb. A lakók étkeztetése és egészségi állapota feletti felügyeletet Dr. Eszenyi Gyula látta el. A napi élelmiszeradag egy személyre 1 pengő értéket képviselt, ezt az összeget nem volt szabad túllépní. Az alapvető élelmiszerek közé tartozott a cukor, liszt, hús, tojás, zsír, szalonna, fűszerek, zöldség, kávé stb.

Rimaszombat városa a 2. világháború alatt gazdasági gondokkal küszködött. A háborús helyzetben a szegények száma folyamatosan nőtt, az Intézet befogadóképessége elégtelennek bizonyult, ráadásul az épület maga is átépítésre és modernizálásra szorult. Feltételezhető azonban, hogy az Intézet épülete egyéb városi célokra is szolgálhatott. A városi képviselő-testületnek azonban nem voltak anyagi forrásai az épület átépítésére, ezért 1940-ben segítségért folyamodott a M. K. Belügyminisztériumhoz. A kérést elutasították, részint pénzhiány miatt, részint azért, mert a tervezett rekonstrukció nem állt arányban a szegényház kapacitásával.

A minisztérium egyszerűbb megoldást javasolt. A Rimaszombat város kezelésében lévő *Gondúzó* vendéglőt javasolták átépíteni. A modern felszereléssel ellátott, mintegy 25 fő számára alkalmas épület átépítésére helyszínrajz is készült. A költségvetés 31.189,60 pengőt tett ki. A terv azonban nem valósult meg.

A város 1943-ban 8.647,50 pengő hitelt nyújtott az Intézet kisebb mértékű felújítására.³⁶

Az 1914 és 1945 közötti időszakra rányomta bélyegét két világháború. Rimaszombat helyzetének az elemzése külön feldolgozást kívánna, amely rávilágítana az állami intervencióra, amely a Csehszlovák Köztársaság létrejöttét követően törvényes intézkedésekkel biztosította a szegényekről, betegekéről és öregekről való gondoskodás jogérvényes rendszerét.

JEGYZETEK

¹ Tvrdoň 2004. 11.

² MV SR, ŠA v BB., pob. Rimavská Sobota. Zbierka obecných a školských kroník 1918–1986. Kronika mesta Rimavská Sobota č. 2. 1960, 303.

³ MV SR, ŠA v BB., pob. Rimavská Sobota. A Rimaszombati [V]áro]si Szegé-

nyek Intézetének Számadó Könyve 1788–1814.

⁴ Ez a szám folyamatosan változott.

⁵ A Szegényház fenntartása mellett, valószínűleg 1788–1825 között épült az ispotály. A gyűjtést a katolikus, református és evangélikus templomban, erre a célra szolgáló ládában végezték. Az ispotály létesítésekor a szükséges, a város polgáraitól, nemesektől stb. összegyűlt pénz ispotályalapha helyezték.

⁶ A Szegényháznak külön pénztára volt a temetkezési költségekre.

⁷ MV SR, ŠA v BB., pob. Rimavská Sobota. Rimaszombati V[á]ro]si Szegények Intézetének Számadó könyve 1914–1825.

⁸ MV SR, ŠA v BB., pob. Rimavská Sobota. Szegények Intézete Napló 1884/1889.

⁹ A Szegények Intézete számadókönyvei megtalálhatók továbbá a következő évekből: 1884/1889, 1890, 1894, 1895.

¹⁰ MV SR, ŠA v BB., pob. Rimavská Sobota. A Rimaszombati Szegények Intézete vagyona kezeléséről vezetett napló. 1878, 1879, 1880, 1881, 1882, 1883.

¹¹ MV SR, ŠA v BB., pob. Rimavská Sobota. Szegények Intézetének számadása 1897.

¹² MV SR, ŠA v BB., pob. Rimavská Sobota. Rimaszombat v. t. város Szegények Intézeti Naplója 1898–1899–1900–1904 évig.

¹³ MV SR, ŠA v BB., pob. Rimavská Sobota. Fond: Chudobinec Rimavská Sobota – Szegényintézet – Rimaszombat. Spisy 1902, 1903, 1921.

¹⁴ A források elégtelensége miatt nem lehet eldönteni, hogy 1788-tól 1943-ig egy és ugyanazon szegényházzal van-e szó. Éppen az első világháború időszakából hiányoznak a képviselő-testületi jegyzőkönyvek, melyek alapján pontosabban el lehetne dönteni, mikor és miért költöztették át a szegényházat Tamásfalából a későbbi helyére, az akkori Erzsébet-liget közelébe.

¹⁵ Ez az épület hozzávetőleg 1905-től 1910-ig nyomorék gyermekek otthonként szolgált, a Fehér Kereszt Egyesület kezelésében. A város 1910-ben átköltöztette ezt az intézményt a gimnázium régebbi épületébe, a megüresedett épület pedig járványkórházként szolgált.

¹⁶ MV SR, ŠA v BB., pob. Rimavská Sobota. Zbierka obecných a školských kroník 1918–1986. Kronika mesta Rimavská Sobota č. 2. 1960, 131.

¹⁷ Uott. 229.

¹⁸ Olyan városi alkalmazottak nyugdíjaztatása, mint erdész, hajdúk, kocsiok stb.

¹⁹ MV SR, ŠA v BB., pob. Rimavská Sobota. Zbierka obecných a školských kroník 1918–1986. Kronika mesta Rimavská Sobota 2. sz. 1960, 227–229.

²⁰ A Szegényház hozzávetőleges költségvetése a krónikában az 1919., 1920., 1924. és 1925. évből van feljegyezve.

²¹ MV SR, ŠA v BB., pob. Rimavská Sobota. Zbierka obecných a školských kroník 1918–1986. Kronika mesta Rimavská Sobota 2. sz., 1960, 303.

²² MV SR, ŠA v BB., pob. Rimavská Sobota. Fond: Župné mesto Rimavská Sobota 1938–1944.

²³ MV SR, ŠA v BB., pob. Rimavská Sobota. Zbierka obecných a školských kroník 1918–1986. Kronika mesta Rimavská Sobota, 2. sz., 1960, 305.

²⁴ Štellerová 1968. 1.

²⁵ Uott. 2.

²⁶ Uott. 4–5.

²⁷ Uott. 1.

²⁸ Uott. 1.

²⁹ A Csehszlovák Vöröskereszt Rimaszombati Szervezetének a szociális gondoskodás történetében különleges szerepe volt. Aktivitása a gyerekekre, árvákra, ifjúságra, özvegyekre, anyákra és csecsemőkre irányult.

³⁰ Štellerová 1968. 2.

³¹ Uott. 1.

³² Uott. 6.

³³ A munkanélküliségben, az ún. „genti rendszer” szerint nyújtott támogatás a szakszervezeti tagságon alapult. Szlovákiában, főleg Rimaszombatban, ahol az állástalanok (szakképzetlen munkások) csak szezonálisan dolgoztak, a szakszervezeti szervezethez viszonylag alacsony szinten volt.

³⁴ MV SR, ŠA v BB., pob. Rimavská Sobota. Fond: Rimaszombat és Vidéke Jótékony Nőegylet 1886–1941. (rendezetlen anyag).

³⁵ A Nőegylet nem csupán kezelte, de birtokolt is néhány épületet. Mint a

Tamásfalában lévő egykori árvaház tulajdonosa (amely a Fehér Kereszt Egyesülettel való együttműködésben épült, 1925-től azonban a Fehér Kereszt tulajdonrészére a Nőegylet kezelésébe került), még 1927-ben megengedte a helyőrségnek, hogy ezt az épületet lőszerraktárként használja.

³⁶ MV SR, ŠA v BB., pob. Rimavská Sobota. Fond: Župné mesto Rimavská Sobota 1938–1944.

IRODALOM, FORRÁSOK

Štellerová, Irma

1968: Obecný notársky úrad Rimavská Sobota 1923–1938. In: Katalóg Robotníckeho hnutia a dejiny KSČ, Štátny okresný archív v Rimavskej Sobote. Rimavská Sobota

Tvrdoň, Miroslav

2004: Chudoba a bezdomovstvo. Nitra

MV SR, ŠA v Banskej Bystrici, pob. Rimavská Sobota (A SzK Belügyminisztériuma, Állami Levéltár, Besztercebánya, Rimaszombati fióklevéltár).

Fondy – Fondok:

A Rimaszombati Szegények Intézete vagyona kezeléséről vezetett napló. 1878, 1879, 1880, 1881, 1882, 1883.

A Rimaszombat Vsi. Szegények Intézetének Számadó Könyve 1788–1814., 1814–1825.

Rimaszombat és Vidéke Jótékony Nőegylet 1866–1941. (rendezetlen anyag)

Szegényintézet–Rimaszombat. Spisy 1902, 1903, 1921. (rendezetlen anyag)

Rimaszombat m. j. város. 1938–1944.

Rimaszombat r. t. város Szegények Intézeti Naplója. 1898–1899–1900–1904.

Szegények Intézete – Napló 1884/1889.

Szegények Intézetének számadása. 1897. (rendezetlen anyag)

Zbierka obecných a školských kroník 1918–1986 (Községi és iskolai krónikák gyűjteménye). Kronika mesta Rimavská Sobota (Rimaszombat város krónikája) č. 2. sz. 1960.

Župné mesto Rimavská Sobota (Rimaszombat m.j. város)1938–1944.

Mikszáth Kálmán mellszobra Szklabonyán • Gáti Gábor alkotása

Dr. Manczel Jenő naplójából*

Budapest, 1964. július

A házra, amelyben születtem, csak abban a vonatkozásban emlékszem, ahogyan később szüleim megmutatták nekem.

„Látod, itt születted!” – mondták, s hozzátették, „nagy ember, híres ember leszel, ezen a házon is lesz egy márványtábla”, mint szülővárosom nagy fiának, Tompa Mihálynak szülői házában, hogy „itt született M. J.”

Sok régi emlék között böngészve hadd idézzek fel egy történelmi pillanatot!

Szülővárosom Tompa Mihálynak szobrot állított.

A szobor leleplezésén, a tribünön, mint kisgyermek, én is ott voltam. Ott állt a szobor a Törvényszék épülete előtt. A költő ércalakja lepelbe burkolva. Jött a szobrot leleplező ünnepi szónok beszéde, aki a szónoklást e szavakkal fejezte be: „És most szálljon le Tomparól a lepel!”, s ezzel megrántott egy kezében tartott zsineget, és a lepel egyszerre lehullt, s ott állott a virágregék nagy költője szülővárosa közönsége előtt.

A szobor márvány talapzaton állott, és annak készítője édesapámnak ugyanabból a vörös márványból készített levélnehezéket adott ajándékba, belevéssett M. J. monogrammal, azért, mert akkor, mint Rimaszombat vasútállomás teheráru pénztárnoka segítséget nyújtott a szobor szállításánál. Ez egyike legrégebb emlékeimnek, mert hiszen csupán 4 éves voltam ekkor.

Van nekem a már elbeszélte Tompa-szobor leleplezésénél régebbi emlékem is, s ez csak most ködlött fel előttem, hogy egy délvidéki, nagybecskereki származású tanárral hozott össze a sors, mint beteg- és szobatarással. A vele való beszélgetések során hozza Ő állandóan elő a Délvidéket, Torontál megyét, a régi szerb, bunyevác és magyar vonatkozású emlékeket. Ez a régi emlékem egyszersmind sok utat megtett életemnek első útja volt.

Nagynéném, az én keresztanyám, édesanyám legidősebb testvére volt. Fehértemplomon volt polgári leányiskolai kézimunka tanárnő. Nemigen voltam még 4 éves, amikor édesapám Rimaszombatból erre az igazán hosszú útra elvitt. Élénken és tisztán emlékszem, hogy gyorsvonaton utaztunk, és édesapám engem ölben vitt a vasúti kocsifolyosóján, a gyorsan robogó vonaton át az étkezőkocsiba. Éppen az egyik kocsiból a másikba átvezető harmonikaszerű fedett átjáróhoz értünk, amikor a gyors nagy kattogással egy hosszú vasúti hídon szaladt át, és én nagyon megijedtem. Ekkor nyilván Szeged táján, a Tiszán mentünk keresztül. Édesapám azután otthagytott engem Keresztanyámnál, s Ő vitt engem, kisgyereket, mindenüvé magával. Az iskolába is, a kézimunka órákra. Élénken emlékszem, hogy a tanteremben a varrógépeken tanultak a lányok. Nekem persze mindent tudnom és megpróbálnom kellett, a fel és lefelé mozgó géptű alá oda-

tettem az ujjamat, a géptű azon teljesen keresztül ment. Persze, volt nagy ordítás, Keresztanyám és a lányok részéről nagy ijedelem, mígnem a gép tovább hajtásával a tűt visszahúzták. Az ijedtségen és egy kis vérzésen kívül nagyobb baj nem történt.

De ha már életem első nagy utazását leírtam dél felé, hadd írjam le az első utamat a Felvidékre is.

Édesanyám unokahúga, **Kishonthy Anna** férjhez ment egy valamikor gazdag főúri család elszegényedett tagjához, **Bihary Gyulához**, aki a bárói címet és a felhívzi előnevét nem használta, s akit, mert semmiféle képzettsége nem volt, betettek a vármegyéhez járási útbiztosnak, s áthelyezték a Garamvölgyi járásba. A Felső-Garam völgyében fekvő Závadka községbe mentek lakni. Bizonyára ott voltam az esküvőjükön is, de arra már nem emlékszem. Úgy hiszem, 1900-at írtunk, midőn jó szüleim értesítést kaptak Anca nénitől, hogy kislánya született, és Édesanyámat kérték fel keresztmamának.

Hideg tél volt a Garam völgyében, akkor még vasút nem volt. A vonatok Zólyom és Tiszolc felől csak Breznóbányáig közlekedtek, de már épülőben volt a Breznóbánya–Vereskő közötti szárnyvonal, melynek mentén Závadka is feküdt. Tiszolc felől érkeztünk este Breznóbányára. Itt kellett éjszakázni, s másnap reggel jött értünk a Gyula bácsi által küldött, bundákkal, lábzsákokkal felszerelt szánkó, hogy a cca. 25 km. távolságra levő Závadkára szánkáztasson bennünket. Erre az útra tisztán emlékszem, de tovább sem mire, hogy miként folyt le a keresztelő. Azóta is sokszor gondoltam vissza erre, különösen akkor, midőn 1903-ban az akkor megnyílt új vasút legnagyobb forgalmú állomására, Polonkára, édes Apámat áthelyezték állomásfőnökné. A Garam völgye legszebb gyermekéveim otthonává vált, s később is gyakran megfordultam a szomszédos Závadkán. De amikor mi is odakerültünk, Anca nénéket az Alsó-Gömör megyei Tornaljai járásba helyezték át. Visszaemlékeztem a závadkai házra, amelyben laktak, és valahányszor arra jártam, mindig az első keresztelői szánút jutott eszembe.

Tallózatok a régi emlékek között, s mindig eszembe jut valami, amiről nem későbbi elbeszélésekből, hanem közvetlen emlékeim alapján emlékezem. Erről fogok szólni, mint a süvetei és vashegyi legrégebb emlékeimről, a következőkben.

VII. 14.

Felvidéki kis falu volt Süvete, Jolsva mellett, a kuntapolcai vasúti megállóhelytől kocsival lehetett odajutni. Édesanyámnak másodunokabátyja, **Kishonthy Barna** bácsi volt itt a plébános. 1891. április 11-én Ő eskette édes Apámékat a rimaszombati templomban. Nála volt házvezetőnő édes Anyám testvére, Kati néni. Barna bácsi és

*Id. dr. Manczel Jenő naplóját az unokája, Manczel Zsuzsa másolta le. Némely személyes vonatkozású rész elhagyásával közöljük.

Kati néni között azonban hogyan és miként fejlődött viszony, arról szüleim soha nem beszéltek, erről én csak felnőtt koromban hallottam. Gyermekkoromban csak azt tudtam, hogy van a parochián egy nálam 3 évvel idősebb kisleány, és azt **Kovách Pistának** hívják, és ez nekem unokatestvérem. Így én többször is voltam Süvetén. Sokat játszottunk a parochiához tartozó nagy kertben és a patkópartján. Ez a Pista a szüleit csak Barna bácsinak és Kati néninek nevezte. Emlékszem a templomra, amely egy dombon állt, s arra, hogy amikor a kúntapolcai vasútállomásra nyáron megérkeztünk, hálóval borított parádés lovak és kocsik vártak, s arra is, hogy az onnan nem messze fekvő Licére is átrándultunk kocsival, ahol távolabbi rokonunk, **Czékus László** cca. 1 000 hold földön gazdálkodott. Emlékszem a szép park közepén álló úrilakra, melynek kertjében Pista bátyámmal sokat játszottunk.

Barna bácsi azonban fiatalon és hirtelen meghalt, s ekkor Kati néni előbb nagybátyjukhoz és volt gyámjukhoz, **Kishonthy Gyula László**hoz került, mint házvezetőnő, majd az ő halála után igen sok helyen megfordult ugyanilyen minőségben. Pista pedig Nagyrócára került, ahol előbb a 4 polgárit, utána az akkor 3 évfolyamos kereskedelmit végezte el, és ott tett érettségit. Természetesen őt Kati néni neveltette, taníttatta.

A vakációkban eljött hozzánk, Polonkára is, Miskolcra is, a Nagyróce felett lévő Vashegyen is sokat időzött, **Dr. Kracs Gyula** bácsiéknál. Szegény jó Pista érettségi után könyvelőként helyezkedett el Pesten, egy asztalos áruháznál és fateráznál, majd emlékezetem szerint az édesapám összeköttetései révén kapott alkalmazást a zólyombrezói állami vasgyárban, 1912-ben. Nem sokáig lehetett ott. 1913-ban besorozták, mint egyéves önkéntest, a Tiroli Császári Vadászokhoz, amely ezrednek egy zászlóaljja Losoncra volt. Besorozták Losoncra, innen azonban áthelyezték az ezred másik zászlóaljához, az olasz határ mellett fekvő Roveritóba. Itt elvégezte a tiszti iskolát, s mint hadapród őrmester ment ki első között az orosz frontra. Én akkor már egyetemi hallgató voltam, s a pesti *Szent Imre Kollégiumban* laktam, midőn Keresztanyám írta, hogy Pista megsebesült, és valamelyik pesti hadikórházban van. Egy vasárnap mankóval, bicegve jött a kollégiumba, aztán amíg csak Pesten volt, minden vasárnap együtt voltunk, moziba, kávéházba ültünk, ám amikor az olaszok beléptek a háborúba, Pistát rögtön behívták az ezredéhez Roveritóba, hiszen ők, mint a császárvadászok, egyenesen a hegyi hadviselésre voltak kiképezve. Pistának a sebesülési és a kórházidejét is beszámították. Mint császári vadász főhadnagy halt hősi halált az olasz fronton. Nyugodjon békében! Szegény Kati néni hiába próbálta később, hogy utána valami segítséget kapjon, nem sikerült.

VII. 15.

Édesanyám másik unokatestvére, akivel gyermekkorától együtt nevelkedtek, s úgy nőttek fel, mintha édes testvérek lettek volna, **Kishonthy Margit** volt, aki Dr. Kracs Gyula Vashegyi Rimamurányi bányatelepi orvoshoz

ment férjhez. Nekik volt egy 1 évvel idősebb fiuk, mint én, s egy nálam cca 3 évvel fiatalabb lányuk. Hozzájuk is elég körülményes volt Rimaszombatból eljutni, mert Feleden, Bánrén és Pelsőcön kellett átszállni, és csatlakozásra várni. Nagyróce volt a Vashegy állomása. Innen fel a hegyre hosszú szerpentin úton kellett menni. Gyula bácsi igen szép lovakat tartott, s azok vártak a nagyrócei állomáson, amikor szüleimmel odaérkeztünk, és cca. 1 órát tartott Vashegyre a kocsit. Ezt az utat sokszor megtettem a szüleimmel, aztán egyedül is, gyalog is, kocsin is. Vashegy igen szép hely volt, Gyula bácsiék lakása a Vashegy gerincén tipikus bányatelepi lakás volt, gyönyörű kilátással a Nagyróce felett emelkedő Kakas-hegyre.

Gyula bácsiék családját nagy tragédia érte: rajta és legkisebb lányán, **Mártán (Mátrai Ferencné)** kívül valamennyien tüdővészben pusztultak el, gyors egymásutánban. Unokabátyám, **Dodó**, húgom, az általam igen szeretett **Gitka** és édesanyjuk, **Margit** néni.

Érdekeséggé válik elmesélem a Kracs család történetét: Gyula bácsi édesapját, Kracs Józsi bácsit a Bach-korszak telepítette át Magyarországra. Morva volt-e, vagy cseh, nem tudom. A *Rimaszombati Császári és Királyi Törvényszéken* volt „kancellista”, amolyan írnokféle. Amikor vége lett a Bach-korszaknak, nem ment vissza régi hazájába, hanem, mint minden cseh, értve mindenféle fűvös, vonós hangszerhez és zongorához, elkezdett zenét tanítani.

Józsi bácsira, aki éppen olyan pofaszakállt viselt, mint **Ferenc József**, igen jól emlékszem. Élete végéig hibás kiejtéssel beszélt magyarul, de teljesen asszimilálódott a magyarokhoz, és a polgári Rimaszombathoz. Két fia volt, Gyula bácsi, aki 23 évvel volt fiatalabb édesapámnál, és **Kornél** bácsi. Gyula bácsi a rimaszombati gimnáziumban érettségizett, és Pestre ment az orvosi egyetemre, Kornél valamelyik hadapródiskolába került, és huszártiszt lett. Gazdagon nősült, s osztrák, vagy erdélyi szász nő lett a felesége. Volt egy kisleány, azt én nem ismertem, fiatalon meghalt. Kornél bácsi először Nagyszebenben állomásozott, majd Csemocsitzba(?) helyezték. A háborúban először az orosz fronton volt, majd a román hadüzenet után az erdélyi frontra került, s itt annyira kitudtette magát, hogy nem tudom, milyen magas rendjelek mellett a királytól „szurdoki” előnévvel magyar nemességet kapott. 1918 után azonban ott maradt Erdélyben, mint nagyszebeni román állampolgár. 1940-ben azonban megtudta, hogy Nagyváradot vissza fogják csatolni, így még 1940 tavaszán, akkor már özvegy, magányos emberként és nyugalmazott ezredesként, átköltözött Nagyváradra, így Erdély visszacsatolásakor újból magyar állampolgár lett. Rákoshegyen vett magának egy villát, s itt élt haláláig. Gyula bácsi története nem kevésbé érdekes, amennyiben Ő is ottmaradt Vashegyen annak a csehszlovák uralom alá kerültekor, majd nyugdíjazása után visszament Rimaszombatba. S ő, a született cseh, az első között volt Rimaszombatban, akik tettek a csehek ellen magyarságukkal. S midőn 1938 őszén Rimaszombatot visszakaptuk, megkapta, és büszkén viselte a **Horthy**tól átvett *Nemzetvédelmi Keresztet*.

Szegény jó Gyula bácsi azután magára maradt. Lánya,

Márta, itt volt férjnél Pesten, s midőn szovjet partizán és német harcok dúltak Gömörben, 1944/45 telén halt meg.

VII. 18.

Most folytatom boldog visszaemlékezéseimet. Pár napon keresztül a Manczel család történetével fogok foglalkozni. Majd az életrajzi adatokból, amit külön fogok megadni a családfa kapcsán, a pontos, vagy megközelítően pontos időadatokat is papírra vetem. Mint édesapám elmondta, a Manczel/Mantzel család őseit az 1700-as években telepítette át Morvaországból, vagy Sziléziából herceg **Koháry** a balogyári uradalmába, mint erdészeket, vadászokat, kertészeket. Ezek azután Alsó-Gömörben, Feleden, Jánosiban és Rimaszombatban ágaztak széjjel. Állítólag Feled környékén még mindig élnek távoli Manczel-ági rokonok.

A Rimaszombatban letelepedett ág a város összetételének megfelelően polgárosodott. Dédapám volt **Manczel János**, felesége **Stadler Mária**. Születésük az 1700-as évek végére tehető. Nagypám, **Manczel József**, felesége **Kalla Terézia**, az 1820-as évek végén születtek. Erről pontos adatokat majd a családfa kapcsán jegyzek fel. Azt is hallottam, hogy egyik ősrünk nevéhez fűződik a Rimaszombati városkert (volt Széchenyi-kert) rendezése a versailles-i park mintájára, a központból kiinduló sétányok létesítése.

Nagypám csizmadia és suszter volt, egyszerű, szerény iparos polgára Rimaszombatnak. Apai elbeszélés szerint úgy tudom, 8 gyermeke volt. Édesapám volt a 7. gyermek, utána még egy leány következett, **Margit**, aki cca. 20 esztendő telt bénán, járni sohasem tudott. Az édesapám előtti 6 gyermek is elhalt kis korában, úgyhogy édesapámat, béna Margit húgával együtt szintén beteg nagyanyám nevelte.

Az 1850 körüli években vándor színtársulat érkezett Rimaszombatba. A színészek éjszaka érkeztek, s a kocsin volt egy vajúdó asszony, aki minden pillanatban várta görcsös fájdalmak között a szülés megindulását. A sötét városnak egyik világos ablakán bekopogtak, és bebocsátást kértek. A ház nagypám háza volt. Bebocsátották a vándorkomédiásokat, s a kislány, aki nagypám házában született, a nemzet csalogánya, **Blaha Lujza** volt. Ezt a jelenetet a *Magyar Rádió* 1962/63-ban mint rádiójátékot, Manczel József és a többi személyek korhű megnevezésével közölte, *Blaha Lujza élete* címen. Erről Édesapám több ízben mesélt nekem, bár Ő még ekkor nem élt, Blaha Lujza cca. 10 évvel előbb született. Midőn Édesapám orvostanhallgatóként 1878-ban Pestre került, az akkor már európai hírű énekesnőnél tisztelgő látogatást tett. Virággal kedveskedett neki, s a művésznővel elbeszélgetett a születéséről, Rimaszobatról. Blaha Lujza Édesapámat finom uzsonnával vendégelte meg. A házat, ahol akkor Nagypámék laktak, s ahol Blaha Lujza született, ma márványtábla díszíti. Csak azt sajnálom, hogy midőn 1914-ben, mint egyetemi hallgató Pestre kerültem, nem tettem ugyanezt, s nem látogattam meg az akkor már koros művésznőt, mint a születésénél jelen volt Manczel József unokája.

VII. 19.

Édesapámnak csupán Margit húga maradt életben testvérei közül, azonban ő is korán meghalt. Nagyanyám 1883/84 körül halt meg. Ő erőltette Édesapámat az orvosi pályára, mert súlyos beteg volt, s azt remélte, hogy majd az orvos fia fogja meggyógyítani. Meghalt, és Édesapám, ötödéves medikusként hagyta ott az orvosi pályát, hogy végeredményben miért, azt nekem sohasem mondták meg. Ő úgy mondta, hogy megundorodott a vértől, a sebestől, s tény, hogy később is, ha vért látott, szinte rosszul lett. Nagypám az én születésem előtt, azt hiszem, 1893-ban halt meg.

Sohasem mondták a szüleim, de más rimaszombatitól hallottam, hogy egyrészt az a körülmény, miszerint nála született Blaha Lujza, másrészt, hogy édesanyjának testvére, **Kalla Mihály** az 1848-as szabadságharc főhadnagya, tekintélyes városi polgár, építész volt, továbbá, hogy másik nagybátyja, **Kalla Jenő** losonci ügyvéd, unokatestvére, **Gresits Miksa** gimn. tanár volt, kiemelték őt a kisiparos sorból, és megtették a városi tanácsnál adópénztárnoknak. Ebben a minőségében halt meg. Édesapám az orvosgyetem otthagynya után, a szintén rimaszombati származású rokon **Stadler** és **Kujnis** családdal való összeköttetés útján került a vasúthoz. Őszönyben, a jelenlegi magyar Komáromban kezdte szolgálatát, mint forgalmista, majd többszöri áthelyezés és vasúti szakvizsgái letétele után került vissza Rimaszombatba. Hogy korábban milyen nexus volt közöttük és Kujnis Margit között, arról nekem soha említést nem tettek, csak azt mondták, hogy édes Apám hálából vette el feleségül Kujnis Margitot, aki már ekkor is beteg volt, s utána cca. 11 évi házasság után meghalt. Első felesége halála után nagypámmal voltak együtt a Szentpéteri utcai házukban, s ide hozta azután 1891. április 11-i házasságkötése után Édesanyámat, *uhrini* **Kovács Erzsébetet**.

VII. 20.

Édesapámnak így legközelebbi vérrokona Kalla Mihály építőmester volt, édesanyjának, Kalla Teréziának édes testvére. Az ő első felesége meghalt, nem is tudom, ki volt. Második felesége **Győry Róza** volt. Sem első, sem második feleségétől nem volt gyermeke, ellenben volt egy fogadott fia, **Kalla Géza**, aki szintén építőmester volt, s a Miska bácsi kiöregedése után helyette épített.

Miska bácsiék a Rimaszombattal csaknem összeépített Tamásfalván laktak, szép nagy, tágas udvarházban, nagy, virágos, veteményes, gyümölcsös kerttel. Ide igen gyakran jártam jó Szüleimmel, télen éppen úgy, mint nyáron.

A Rimának két ága volt, egyik az ún. Malomárok-ág, amely a Városkerten folyt keresztül, és a nagy Rima, melyen fahíd vezetett keresztül. A két Rima között voltak a Káposztáskertek. Azt hiszem, nekünk is volt itt kertünk. Pár négyszögöles kertecskék voltak, amelyeket tavasszal a Rima előntött, s ezért itt igen termékeny konyhakerti vetemények voltak. Itt volt télen a jégpálya is.

A Rima-hídon túl, Tamásfalva felé terült el a Sereg. Ez volt a szép számú cigányságnak a különböző típusú

putrikból álló települése. Miska bácsiék kertjének végében volt egy kis emelkedés, a „domb”, innen látni lehetett a Segregre, ahol a nap minden szakaszában hallani lehetett a veszekedő cigányok és síró cigánypurdék zsviját. Mint említettem, Miska bácsiéknak családjuk nem volt. Róza néninek volt egy testvére, Győry (nem emlékszem a keresztnévére), aki a járásbírószágon vagy a törvényszéknél volt valami írnokféle, s aki igen részeges ember volt. Ennek volt két leánya, **Ida** és **Erzsi**. Mindketten csinos nők voltak, őket vette Miska bácsi és Róza néni pártfogásba, és neveltette. Ida néni fekete, igen szép, jó alakú, és szépségének tudatában élő nő volt. Erzsi néni, a fiatalabb, szőke, igen szerény modorú nő volt. Ida néni, azt hiszem 1899-ben, férjhez ment egy akkor Rimaszombatba került gimnáziumi tanárhoz, **Dr. Wallentínyi Dezső**höz. Dezső bácsi latin–magyar szakos, lutheránus vallású tanár volt. A rimaszombati volt az egyetlen egyesült protestáns főgimnázium Magyarországon, amely akként keletkezett, hogy az osztrák és rimaszombati ágostai evangélikus és református gimnáziumokat összevonták, s ott a tanárok fele református, a másik fele lutheránus volt. Az intézet igazgatója váltakozva került ki a református és evangélikus tanárok közül.

Emlékszem még a Dezső bácsi szüleire is. Atyja a Nógrád megyei Dengelegen volt pap. Testvére pedig, **Wallentínyi Samu**, szintén pap, az eperjesi ev. teológián volt tanár. Úgy emlékszem, 1900-ban Dezső bácsinak és Ida néninek fia született, **Dodó**. Drága jó édes Anyámmal és Róza nénival sokszor voltunk a Sodoma utcában levő otthonukban, s mert Édesanyám igen szépen varrt, ők készítették a Dodó baba stafíringját. Varrás közben én, a cca. 4 éves kisgyerek is állandóan ott voltam. Akkoriban persze egy babakelengye nem olyan volt, mint ma, a fiúk, éppúgy, mint a lányok, egyforma stafíringot kaptak, sőt a fiúk, akár csak a lányok, 2–3 éves korukig szoknyácskában jártak. Én a stafíring készítésének idején már nadrágot hordtam, s az lehetett az elképzelésem, hogy a fiúgyereket a leánygyermektől csupán a nadrág- vagy a szoknyaviselés különbözteti meg. Ida néni, Róza néni és Édesanyám varrás közben találgatták, hogy vajon fiú, vagy leány lesz a gyermek, s én játszás közben azt feleltem nekik: ha fiú lesz nadrágban lesz, ha lány, akkor szoknyában, s ezen sokat nevettek. Róza néni ezt nekem sokszor emlegette. Hát, fiú lett, **ifj. Wallentínyi Dezső**.

VII. 21.

Akkoriban létesült a konzervgyár, amely villanyvilágításra rendezkedett be, s villanytelepe az egész várost ellátta árammal. Emlékszem, hogy télen, nagy hóban, édes Apám ölében tettem meg az utat Tamásfalvából haza, s ekkor bámultam meg először az út mentén lévő villanylámpákat, mert a mi lakásunkban nem volt villany.

Azután, hogy a kis Dodó pár éves lett, ő lett a játszótársam, mert Ida néni gyakran járt ki vele Tamásfalvába. Szaladoztunk, játszottunk a nagy kertben és udvaron. Az Ida néni húga meg itt, Tamásfalván lett óvónő. Arra már nem emlékszem, melyik évben történt, hogy megépült az

új, impozáns gimnázium. Annak a háta mögött, a Tiszolc felé vezető vasútvonalra járó szántóföldeket, a Pokorágyi úttól kezdődően, házhelyeknek parcellázták. Itt vett Miska bácsi a saját és az Ida néniek számára egy-egy házhelyet. Tamásfalvát eladták, és itt építettek két teljesen egyforma, 4, illetve 5 szobás lakást, Géza bátyám, Miska bácsi és Ida néniek részére. A nyitott új utcát pedig, mint első építő, a Miska bácsi tiszteletére Honvéd utcának nevezték el. Miska bácsi a Bem apó hadseregének volt főhadnagya, igen tekintélyes ember volt. Sokáig őriztem egy Aradról 1899-ben édes Apámnak küldött levelezőlapját, amelyet az aradi 13 vértanú kivégzésének 50. évfordulóján írt a következő szöveggel: „*Leróttam a kegyelet adóját*”. A lapon az aradi 13 vértanú mellképe és az emlékükre emelt szobor volt.

Édesapámat 1902-ben elhelyezték Szombatról a Heves megyei Tarnaszentmiklósról állomásfőnököknek. Ez a vasútállomás olyan volt, mint egy oázis a sivatagban. A falu az állomástól cca. 4 km-re volt, legközelebb hozzá egy tanya, amely az egri káptalané volt, és egy zsidó bérlőnek volt bérbe adva. Nekem akkor kellett volna megkezdenem az iskolába járást, de hát ezt nem lehetett, mert a falu igen messze volt.

Közben, 1901 márciusában kisöcsém született, **Józsi**, aki az Alföldre való költözésünkkel cca. 1 éves volt.

Édes Apáméknak 1891-ben kötött házasságuk után az én születésemig 2 leánygyermekük született, azonban mindkettő halva. Kisöcsém születése után vérszegény és igen gyenge édes Anyám visszértágulást kapott a lábán, a visszerek kinyíltak, mint a rózsa, és állandóan kenőccsel kezelte és fászlival tekerte be.

Engem édes Apám kezdett el tanítani, írni és olvasni, s az első elemi osztály egyéb tárgyaira, majd magántanulóként a rimaszombati állami elemibe íratott be. Ott tettem le a vizsgát **Törköly József** bácsi előtt, kitűnő eredménnyel, amelyért nem csak engem dicsért meg, hanem a velem lelkiismeretesen foglalkozó édes Apámat is.

Még egy apró emléket hadd idézek fel 1902. március 19-ről. Édesapám tagja volt a *Rimaszombati Dalárdán*nak. Több dalos versenyen vettek részt, többek között Fiumében és más országos versenyen, minden esetben sikerrel. Nagyon szép mély, második basszushangja volt. A dalórák után szűkebb asztaltársaságuk volt a Három Rózsában. Midőn eljöttünk Szombatról, ez az asztaltársaság üdvözölte Őt egy társas lapon, a következő kis köszöntővel:

*„Tavaszdodik, zöldül a táj, bújik már a sóska,
Ahány szál nő, annyi évig
Egészségben, boldogságban,
Visszakívánt otthonában
Éljen Manczel Jóska!”*

Ez az esztendő azonban nagy csapást is tartogatott számunkra. Nyár volt, igen meleg, aratás ideje. A Kálkápólna felől Kisújszállás felé menő vonat pontosan délben érkezett Tarnaszentmiklósról. Ott annyi tartózkodási ideje volt, míg a mozdony vizet vett fel. Egyszer csak az egyik utas elkiáltja magát: Ég az állomás! S tényleg, a faszindellyel

fedett állomásépület tetőzetét a mozdony szikrája felgyújtotta. Lakásunk két szinten volt, a földszinten 2 szoba, váróterem és irodák. Az emeleten (manzárd-kiképzéssel) egy szoba-konyha és mellékhelyiségek. Azon kívül ott lakott az emeleten egy pályafelvigyázó. Az állomás tetőszerkezete percek alatt lángba borult. A mozdony szivattyújával, a vonat utasai pedig vedreikkel igyekeztek megfékezni a tüzet, igen csekély eredménnyel. Az emeleten lévő szoba és konyha teljesen elpusztult, és a földszint beszakadása folytán a lehulló zsarátnok a lenti szobákban is nagy károkat okozott. Hogy ebből mit térített meg a vasút, nem tudom, csak azt, hogy a legszükségesebb háló, ágynemű, konyhafelszerelés részére édes Apám kibérelt egy parasztházat, s az állomás felépítéséig ott laktunk. Ő onnan járt ki mindennap az állomásra. A többi, ebédlő és szalon garnitúra, ládák, edények, az állomáson, vasúti kocsikban voltak beraktározva. Persze, a vagonokat állandóan sütötte a nap, s bizony, azokból is sok darab használhatatlané vált.

A falu népe, a zsidó (**Kellner**), a plébános (**Vagássy Gyula**), a falu ügyes kereskedője (**Daucz**) a pártunkat fogták, s így semmiben nem szenvedtünk hiányt. A káptalani bérlőtől kocsiszámra kaptuk a legfinomabb dinnyéket, a legfinomabb lisztet. Szüleimet ez a szerencsétlenség igen letörte, s mindent elkövettek, hogy onnan elkerüljenek. Édesanyám súlyos visszártágulása is aggasztó volt. Édesapám régi nexusa, **Kubinyi Géza** országgyűlési képviselő útján, aki a Breznóbánya–Vereskői új vonal engedélyese volt, mindent elkövetett, hogy az új vasút megnyitásánál őt oda állomásfőnöknek helyezték. Ez 1903 őszén meg is történt.

Az első, vasúti személyzetet szállító vonattal érkeztünk meg Polonkára. Közben 1903 nyarán az első osztályból letett vizsgám után is többször voltam Szombatban. Ekkor készült a vizsga után kisöcsémrel egy igen jól sikerült páros felvétel. Ekkor kaptam a Miska bácsiék házában a jó tanuláshoz jutalmául az első nikkelt órát kis lánccal, amelyet egy Szent György-érem díszített.

VII. 22.

Ez az utolsó emlékem Miska bácsiék tamásfalvai házáról, mert bár Polonkáról valahányszor Szombatba jöttünk, állandóan náluk voltunk megszállva, de már a Honvéd utcai új háznál.

Közben Wallentínyiéknél Dodó után jött a többi gyerek gyors egymásutánban, **Ildi, Pista** (úgy emlékszem, meghalt), egy másik **Pista** és **Samu**. Azután később is, mikor Rozsnyón jártam iskolába, karácsonyi és húsvéti vakációra hazamenőben vagy visszatérőben ott voltam megszállva.

Úgy emlékszem, 1906-ban vagy 7-ben Miska bácsi meghalt. Emlékszem a temetésére, melyen a még életben lévő '48-as honvédek megjelentek.

1908 után azonban már ritkábban fordultam meg Róza néniénél, ill. a Wallentínyi-háznál, mert akkor már a Garamtól Miskolcra mentünk lakni.

A Manczel családi rokonság taglalásáról vissza kell térnem az ennél sokkal bővebb és élénkebb, az uhrini

Kovách és Kishonthy családdal kapcsolatos emlékeimhez. Az uhrini Kovách család egyrészt Abauj–Torna, másrészt Gömör megyéből származott. Erről részletes és igen kiterjedt családfa áll rendelkezésemre, amelyet később részletezek. Itt most csak annyit, hogy dédapám, **uhrini Kovách Zsigmond** bodollói hétszilvafás kismemes volt, úgy gondolom, cca. 200–300 hold földbirtokkal. Az ő fia volt **uhrinyi Kovách Zsigmond**, aki feleségül vette a Rimamurányi Salgótarjáni Rt. rimabrézói telepi orvosának leányát, **Pazurik Izabellát**. Nagyatyámnak több testvére volt, de én ezek közül már csak a legfiatalabbat, **Alajost**, Lojzi bácsit ismertem. Nagyanyám édesatyja, érdemei elismeréséül, magyar nemességet és magyar névként a **Kishonthy** nevet nyerte. Testvére volt **Kishonthy Gyula**, rimaszombati ügyvéd. Nagyszüleimnek nagy családja volt, **Mária, Katalin, István, Zsigmond** és az én édes Anyám, **Erzsébet**. Nagyatyám 1 évvel édesanyám születése után, 1868-ban himlőben meghalt, atyja, Zsigmond, akinek **Marastóni** grafikus által készített eredeti ceruzarajza ma is a birtokomban van, túlélte őt. Nagyatyám halála után özvegy nagyanyám, gyermekei neveltetése végett, Rozsnyóra költözött. Ott halt meg hirtelenül, 1874-ben, tüdőgyulladásban. Édesanyám ekkor, mint legkisebb gyermek, 7 éves volt, a legidősebb gyerek cca. 14 éves. Mariska néném (keresztanyám) a rozsnyói apácázárdába járt, Kati nénémrel együtt. A fiúk a rozsnyói gimnáziumba. Édesanyám gyámjuk, Kishonthy Gyula rimaszombati házához került, s az ő gyermekeivel együtt: **Margittal, Ákossal** és **Annával** együtt nevelkedett. Gyula bátyám a birtokot bérbé adta, abból el-eladogatott, ebből gondoskodott az uhrinyi Kovách-árvák neveltetéséről. Később az ő felesége is meghalt, s házvezetónőként távoli rokonát, **Droppa Teréziát** vette a házhoz, akit mind édesanyám, mind mi, gyerekek, per „*Nénike*” ismertünk.

VII. 23.

Édesanyám férjhez menetelekor igen szép stafírungot, 3 szobabútort kapott, mint az Ő Kovách-vagyombóli részesedését, miután előzőleg Gyula bácsi az ő leányaival azonos neveltetésben részesítette, az akkori Gömör megye legjobb felsőbb leánynevelő intézetében, **Fábry János** magánjellegű intézetében. Ugyanitt varrni tanuló keresztanyámat Rozsnyón taníttatta, s itt szerezte meg a kézimunka tanítónői képesítést. Pista bácsi a gimnázium elvégzése után erdészeti főiskolára került Selmechányára, ezt azonban nem végezte el, az ő örökrésze ezzel kimerült, s nem lett belőle soha erdész, hanem mint földmérő, különböző vállalkozásoknál, főleg vasútépítésekénél élt állandó vándor életet. Az én keresztapám volt a legfiatalabb, Zsiga bácsi. Ő nem akart tanulni, s ezért őt Gyula bácsi a legjobb kereskedő cégnél, a Baksay-féle üzletben helyezte el. Itt lett kereskedőinas, majd segéd. Később pedig a Pozsonyi – egész Felvidéken a legismertebb – **Kuncz és Mössmer** céghez került. Ez a cég főleg menyasszonyi kelengyékre specializálta magát, s ennek a cégnek a képviselőjét vállalta el később Zsiga bácsi. Mintakollekciójával állandóan úton volt, megfázott, és 1897-ben vagy 1898-ban meghalt. Körül-

belül abban az időben, amikor Barna bácsi, a süvetei plébános meghalt, hunyt el a Gyula bácsi házvezetőnője, a Teri néni.

Ekkor került oda, mint házvezetőnő, Kati néni, azonban nem sokáig volt ott, mert Gyula bácsi is meghalt. De meghalt közben Gyula bácsi fia is, Ákos bácsi, aki a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű ózdi gyárában volt hivatalnok. Feleségével együtt haltak meg tifuszban. Egy fiuk maradt, a nálam pár évvel fiatalabb **Zoltán**. Őt másik nagyapja, a nagyrőcei, később szarvasi evangélikus pap, **Hoznek** bácsi vette magához, és nevelte. Úgyszólván teljesen elidegenítette a Kishonthy családtól. Zoltán gyógyszerész lett, később, az 1930-as években Kondoroson volt gyógyszer-tára.

1903-ban tehát édes Apámat, mint állomásfőnököt helyezték át Polonkára.

Ez a hely volt a Garam-vidék legnagyobb helysége, teljesen tót anyanyelvű, és a **Szász-Coburg-Góthai** család hitbizományi erdőbirtokainak központja. A hitbizomány akkori birtokosa **Fülöp** herceg volt, de évenként megfordult ott vadászatokon, szarvasbögéskor és nyári pihenéskor családjával együtt **Ferdinánd** bolgár fejedelem is.

A magyarságot a Garam-vidéken a Coburg hercegi erdőtisztai kar, a pohorellai vasgyári tisztikar (bár ezek egy része német volt), s az 1903-ban oda helyezett vasutasság képezte. Továbbá az akkoriban államivá tett iskolák tanítói és a közigazgatás emberei: a főszolgabírók, jegyzők és orvosok. Az iskolákban a szlovák gyerekeket magyarul tanították, ami azonban nem nagyon fogott rajtuk, úgyhogy én itt sem járhattam iskolába, hanem mint magántanuló tanultam az egyik tanítónőnél, s tettem le a II., III. és IV. elemiből a vizsgát.

VII. 24.

De folytatom az emlékezések írását!

Régi szép szokás volt a Felvidéken az ún. cseregyermekek intézménye. A Felvidék cipszer, azonban magyar érzelmű lakossága cserébe adta gyermekét szintiszta magyar lakta vidékre, a magyar lakta vidékről pedig cserébe adták gyermeküket a német lakta vidékre, hogy az egyik magyarul, a másik németül tanuljon. Így a gyermekek taníttatása, nevelése nem okozott nagyobb gondot és terhet a szülőknél. Az 1870-es években Rimaszombatban még csak algimnázium volt, s ezért, azt hiszem, még az utolsó két elemi osztály elvégzése után, édes Apámat szülei a Poprád melletti Strázsára, amely közel volt Késmárkhoz, adták cserébe egy hasonló korú leánygyermekért, aki Rimaszombatban tanult magyarul. A leány szüleinek nevére már nem emlékszem, de arra igen, hogy később, 1905/6-ban, a már férjezett cserelánynál voltunk látogatóban, Besztercebányán, ahol férje, **Regitkó Albert**, állomásfőnök volt. Édesapám azután ekként végezte az I. és II. gimnáziumot Késmárkban, majd a VII. és VIII.-at, s tett itt 1878-ban érettségi vizsgát.

Még egy érdekesség édesapám életéről. Rimaszombatba járt óvodába, akkori néven „dedóba”. Ám ott nem volt óvónő, hanem „dedós bácsi”. Sokáig megvolt a dedóról

készült csoportkép, rajta az ovisok, középen a szakállas „dedós bácsi”.

Én nem jártam se óvodába, se nyilvános iskolába, egyenesen a gimnáziumba kerültem, ami bizony igen szokatlan volt. Hosszabb időre nem voltam távol a szülői háztól, és igen nehéz volt az idegenben az úgynevezett kosztos diák sorsa. Egyik ősünk, az uhrini Kovách-ágból alapítványt tett a rozsnyói káptalannál, hogy annak kamatait egy, a családból a Rózsnyói gimnáziumba járó tanuló kapja. Ezek a kamatok évi 268 koronát tettek ki, s ezért kerültem én a rozsnyói gimnáziumba az 1906/7-es tanévben. A rozsnyói Katolikus Gimnázium akkor költözött át régi épületéből a szép új és modern, 2emeletes épületbe. Részen a járszói premontrei rend, részben a rozsnyói egyházmegye paptanárai, részben civil tanárok tanítottak. Egy jobb napokat látott özvegyasszonynál (aki kosztos diákok tartásából tartotta fenn magát) laktam. Rajtam kívül még 45 diák tartozott a Kamarához. 2 felsőgimnazista, 23 alsógimnazista, akik közül én voltam a kiemelt, mert én az egyik felsőosztályossal laktam egy szobában, aki egyben tanulmányaimra is felügyelt, és szüleim megbízásából szigorú pofonokban és egyéb nádpálcás fenytésekben is részesített.

VII. 25-26.

Ifjúságom legszebb emlékei a Felső-Garam völgyéhez fűződnek. A szép vidék, a hegyi patakok csobogása, az állandóan zöldellő fenyvesek ózondús illata, a hegyek és völgyek színpompás váltakozása, az erdőknek madárhangoktól hangos zaja, a fák leveleinek zizegése, lombjainak zúgása, vadjainak hol közlőről, hol távolabbról hangzó, egymást kereső hívó szava, a völgykatlanoknak, a patakok zúgását s az emberi szavakat többszörösen visszaverő visszhangja, az ezerféle virág színpompája örökre felejthetetlen marad. Az Alacsony-Tátra csodálatos állat- és növényvilágának szemlélete úgy nyáron, mint télen, lenyűgöző. Felejthetetlen benyomásokkal gazdagított az a 6 esztendő, amit itt töltöttem, s az a két nyár, amelyet már mint Miskolcra ott nyaraló diák töltöttem el. Velem egykorú erdész fiúk és lányok voltak társaim, barátaim, csak az bánt, hogy a háború, majd a Felvidék Csehszlovákiához csatolása elszakított tőlük, s velük azóta sem találkoztam.

Szüleim a Coburg hercegi erdőtisztekkel álltak barátságban, s nem volt olyan megmozdulás, amiből mi kimaradtunk volna. A társadalmi élet központja Polonka (a későbbi Garamszécs) volt, ott is az erdőmester, **Okolicsányi Lajos** háza. Nagy, 5-6 szobás lakás, nagy udvar, hatalmas kert volt játékunk színtere. Gyönyörű parádéslovak repítettek nyári kirándulásainkon, téli szánkázásainkon. Minden erdőtiszt lovat tartott, s házuk az állandó vendéglátásra volt berendezve. Egyik kirándulás a másikat érte. Legtöbbet a szomszédos Bacokra(?) kirándultunk, ahol hatalmas völgyzáró gát duzzasztotta fel a hegyi patakok vizét. Az ekként felduzzasztott víz vitte azután a Garamba a hatalmas törekfákat, amelyekből tutajok készültek, vagy mint szálfák, vagy fűrészáruval megrakva a Garamon a Dunáig, Párkányánáig. Itt azután szalonnasütéssel és erdei baran-

golással telt el a kirándulás, amelyen 4–5 család vett részt gyerekeivel és ott nyaraló vendégeivel.

Ugyancsak kedves kirándulólhely volt a Coburg herceg egyik vadászlakza Závadka mellett, itt teljes komforttal berendezett lakosztályok várták a hercegeket. Ezek fel voltak szerelve teljes étkészlettel, nehéz ezüsből, a legfinomabb, a Coburg hercegek címerével ellátott porcelán szervizzel, vendégszobákkal. Itt a leggyakoribb vendég Fülöp herceg, Ferdinánd bolgár fejedelem, később király, de többször megfordultak itt a Bajor szász és Habsburg ház hercegei, ill. főhercegei.

A tót nép leginkább Ferdinánd bolgár királyt szerette, aki ha különvonatán megérkezett Polonkára, ahol a vonat cca. 1/4 órát tartózkodott, a tömegével megjelent tótok közé pénzt szórt a szalonkocsi ablakából, s a tótok leborulva, térdelve fogadták és éljenezték a „*pan král*”-t. Többször ki is szállt a kocsiból, s beszélgetett a vonat fogadó édesapámmal. Tökéletesen beszélt magyarul, mert hiszen az osztrák–magyar hadsereg ezredese volt, de tótul is tökéletesen tudott. A tótok azért is nagyon szerették, mert a szófiai udvartartásának személye körüli tagjait, titkárát, komornyikját, lovászait a Garamtól válogatta össze, ezekben, úgy látszik, jobban megbízott, mint a bolgároknál. Sokszor láttam vele a két fiát, a későbbi királyt, **Boriszt** és a kisebbik fiút, **Cirillt**. Vele jöttek leányai, de ezek nevére nem emlékszem. Mi a kisöcsémmel az állomás emeletén lévő lakásunk ablakából integettünk neki, s ő barátságosan intett vissza. Természetesen az érkezésnél, ill. az állomáson való keresztülutazásnál ott volt a fogadtatásnál a polonkai erdész tisztikar a hagyományos erdész díszegyenruhában, tollas kalappal, kardosan.

Okolicsányi erdőmester jelentést tett neki. Ott voltak az erdőőrök zöld egyenruhában, és ezek közül is többet megszólított. A Coburg-hercegek, mint szász-góthai hercegek evangélikus vallásúak voltak, és leányági öröklés útján szerezték az eredetileg Koháry hercegek tulajdonát képező hitbizományt. Így szállt rájuk a tiszta katolikus Garamvidék összes katolikus egyházának kegyúri joga. A hercegi tisztikar is majdnem mind evangélikusok voltak, s igen különös volt, midőn a Coburg családi ünnepeken, díszben megjelent hercegi tisztikar jelenlétében, a katolikus esperes plébános mondott ünnepi misét az evangélikus hercegekért.

VII. 27.

A polonkai vasútállomáson csak 3 sínpár volt, mert hiszen csak szárnyvonal volt. Az állomásról azonban cca. 11 és fél km hosszú iparvágány vezetett a Coburg hercegi fűrésztelepre, ahol részint Tengelnec (?), részint a Királyhegy tővéről szállított rönkfákat dolgozták fel fűrészárúnak, deszkának, gyalult deszkának, szőlőkarónak és szél-deszkának, s a hulladék fát, fakérget is innen értékesítették. A fűrésztelepen polonkai tót munkások végeztek minden munkát. A fűrésztelep azonban közvetlenül nem értékesítette az árut, megvoltak az állandó nagybani vevői, akiknek szállított, köztük a legnagyobb állandó vevő **Landler Aladár** budapesti cége volt.

A fűrésztelep nagy területen feküdt, külön a rönktér, külön a már kész fűrészáru. Az egész fűrésztelepet bejárva szinte úgy érezte az ember, hogy valami bársonyszőnyegen jár, a talajt vastagon borította a fűrészpor. Értékesítették a fűrészport is, vagonszámra szállították el. Mi persze annyi hulladék fát és szél-deszkát kaptunk, nem emlékszem, hogy otlétünk 5 esztendeje alatt mással tüzeltünk volna.

A Garam völgye itt még elég széles, azonban mennél feljebb mentünk Vereskő felé, annál keskenyebb. Igen vadregényes vidék, különösen Pohorella környékén, ahol a Coburg hercegeknek a Garam partján gyönyörű 2 emeletes kastélya áll, egy szép park közepén, egy modern stílusban épült evangélikus templommal.

Nem szoltam még a Polonkához tartozó, és onnan legjobban megközelíthető Fabova hola-i vadászházról, melyet a hercegek gyakran felkerestek, s amely szintén minden kényelemmel volt berendezve, hogy a hercegek vadászatok idején semmiben hiányt ne szenvedjenek. Ide is gyakran kirándultunk, bár az odajutás cca. fél napot vett igénybe. Legelőször Édesapámmal kettesben jártunk ott. Gondozott cserkészetek vezetnek fel az 1 441 m magasán fekvő vadászházhoz, ahonnan gyönyörű kilátás nyílik, leginkább a déli oldalakra, Tiszolc–Erdőköz irányába.

Mindenütt fenyő, a felsőbb régiókban törpefenyő és boróka, a nyári idényben rengeteg málna, fekete és vörös áfonya, tinóru és rézike gomba. Édesanyám mindből nagy mennyiséget rakott el. Málnát, fekete és vörös áfonyát befőttnek, a tinóru gombát szárítva, a réziket ecetben. Szükség volt ezekre, mert bár édesapám nem vadászott, vadásztiszt barátaitól annyi vadhúst, őzet, szarvast, vad-disznóhúst kapott, hogy azt magunk el sem tudtuk fogyasztani, abból bőségesen részesítettük rokonainkat és édesapám vasutas barátait és feletteseit is.

A jó levegő itt fenn, a Fabován és a többi havason jó étvágyat adott, s volt eset, hogy amikor jó 4–5 órás fárasztó hegymászás után felértünk, egy ülésre 2 liter finom, havasi legelőn legelt tehén tejét is megittam.

A másik, sokkal közelebbi, s ezért gyakrabban felkeresett kiránduló helyünk a *Pravdova*. Itt is vadászház állt, de állandóan zárva, ide a hercegek is csak ritkán jöttek. Főleg növénygyűjtő útjaink során vetődöttünk ide. A növényvilága ennek a hegyvidéknek hihetetlenül színes és gazdag volt. S midőn az itt töltött vakációk után növény-, moha- és zuzmógyűjteményeimet megmutattam, annak sok irigye és csodálója akadt.

VII. 28.

Ezek a helyek, amelyekről idáig megemlékeztem, kivéve a Vacsoki duzzasztóművet, az ún. *Osztrovski Vepor* hegycsoporthoz tartoznak, a túlsó oldalán a Garam völgyének volt a tulajdonképpeni Alacsony-Tátra, melynek hegytetői mind 1 000 m-en felüliek, követve a határt Gömör és Liptó megyék között. Ezek legmagasabb pontja, s egyben az egész Felvidék legnagyobb vízválasztója a *Király-hegy*.

Ennek egyik oldalán ered a Vág, másik oldalán a Garam. A Király-hegy alján volt a Garam-völgyi vasút végállomása, Vereskő, amely nem volt község, csak település,

a polonkainál kisebb fűrészteleppel, s a hegy alján Sumjác község, amelyet később Királyhegyaljának magyarosítottak. Ennek közelében volt a Coburg hercegek egyik legkedveltebb vadászlakja: Pusztamező.

Innen vezetett át az út Telgárton és Vernáron keresztül a Szepességbe, Poprádra. Innen is el lehetett érni a dobsinai jégbarlangot és a festői szépségű Sztracenei-völgyet. Maga Sztracena pár házból és vaskohóból állott. Ugyancsak Vereskőről vezetett az út Murányhutára, keresztül Murányon, s innen Tiszolcra. Ezt az utat édes Apámmal mint 8-9 éves gyermek tettem meg. Ez az utam azért is marad számomra emlékezetes, mert Murányhután édes Apámnak jó ismerőse lévén a plébános, itt hallottam életemben először gramofont. Murányban szintén édes Apám egy erdész barátjánál voltunk megszállva, s onnan keresztül a hegyeken, a Sztoski és Klatna vadászházak érintésével érkeztünk meg Závadkára.

Erre az időre esik egy nagy élményem, kalandom egy nagyobb medvebocccsal. Kirándulásunk alkalmával, különösen erdei vágásokban, ahol bőven és buján terem a málna, többször volt alkalmam messziről málnát eszegető medvéket látni. Történt azonban, hogy az erdei favágók az egyik vágásban egy már elég nagyocská medvebocsot fogtak, olyképpen, hogy halina szűrükkel leborítva tették fogollyá, s hozták le az erdőből. Jelentették az erdőőrnek, az tovább az erdőmesternek, aki megtáviratozta Szófiába, s onnan megjött a rendelkezés, hogy a mackót az állatkert részére oda szállítsák. Addig a mackó egy rácsos ládában volt, de a vasúti szállításra egy erősebb és megvasalt láda volt szükséges. Ezt a fűrésztelepen el is készítették. A mackót a régi ládában kihozták az állomásra, s a vasúti raktárban helyezték el. Itt akarták áthelyezni egy másik, szállításra alkalmas ládába. Ez borzasztóan látványosnak ígérkezett, s én arról le nem maradhattam. A két ládát ajtajával egymás felé fordították, hogy a mackó átsétáljon. Voltak ott erdőőrök, vasutasok, tót munkások. Mikor azonban a mackót új otthonának elfoglalására ösztökölték, az rúgott egyet, és a két láda közötti résen kiugrott. Aki csak tudott, a raktárban lévő áruk tetejére ugrott, a raktár gerendáira kapaszkodott, csak én maradtam lent, s a megriadt medve egyenesen nekem támadt. Hátulról belekapott a nadrágomba, s fogainak helye is ott maradt a hátsórészemen. Az egyik erdőőr terelte el azután rólam, s nagy üggyel-bajjal beirányította a ládába, s csapta rá annak ajtaját. A többi barátom csak ezután tekintette meg a most már komoly zár alatt lévő mackót. S nekem ez a kaland némi tekintélyt is szerzett.

VII. 29.

Említettem már, hogy a Breznóbánya-Vereskő vonalra milyen körülményesen lehetett eljutni, különösen a dobsinai, sőt a murányi vonalról. Vereskőről vagy Tiszolcra sokkal hamarabb érhettem Murányba gyalog sétálva, mint ha vonaton mentem volna. Mert Polonkáról indulva előbb Breznóbányán kellett átszállni, majd Erdőközön a fogaskerekűre, Tiszolcra. Ott átszállni másik vonatra, amely Rimaszombat érintésével ment Feledig. Közben várni minden

átszállóhelyen a csatlakozásra. Ez időben annyit jelentett, hogyha az ember Polonkából elindult reggel 6 órakor, délben volt Tiszolcon, és 3 óra körül Rimaszombatban, 4 órakor Feleden. Tehát, ha engem Rozsnyóra vittek, vagy vonattal hoztak haza az iskolából, ez egynapi utazásból nem tellett ki, így mindig Rimaszombatban éjszakáztunk.

Hanem az út igen szép, vadregényes volt.

A Tiszolc-Erdőköz közötti fogaskerekű vasút Magyarország legszebb és azt hiszem, leghosszabb fogaskerekű vasútja volt. Mozdonya, sőt a kocsik is egészen különlegesek voltak. A vonalon mindössze két állomás volt a hegyek között: Gömörvég és Fenyves. Tiszolcra Gömörvégtől mozdony a két sín között elhelyezett fogazott rúd segítségével tolt a vonatot, persze igen lassan. Gömörvégtől Fenyvesig előrement a mozdony, és tartotta vissza a lejtőn a vonatot. Közben az út gyönyörű lomb- és fenyőerdőkön keresztül vezetett. A közbeeső völgyeket hatalmas viaduktok kötötték össze.

Tiszolctól kb. Rimabányaig még elég vadregényes a Rima völgye, onnan azután állandóan szélesedik, és lankásabbak lesznek a hegyek, mígnem az ember a Sajó völgyébe ér. Közben azonban Feleden ismét át kell szállni a Miskolc-Füleki vonatra, melynek közbenső csatlakozó állomása Bánréve, ahol Ózd és Dobsina felé ágazik el a vasúti vonal. Rozsnyó a dobsinai vonalon fekszik. Ennek a vonalnak hegyvidéki része Pelsőcön kezdődik, ahonnan Murány és Nagyszlabos felé ágazik el a vasút. A Pelsőc előtt fekvő Tornaljáról és annak környékéről, illetve oda fűződő kellemes emlékeimről majd később emlékezem meg.

(folytatjuk)

Mikszáth „dohányos“ képeinek egyike • 1885 körüli fénykép

Gaál Lajos

Gömör természeti öröksége 38.

A Király-hegy

A Király-heggyel elérkeztünk Gömör természeti örökségét bemutató sorozatunk utolsó részéhez. Amikor ez a cikk napvilágot lát, kikerül a nyomdából az a könyv is, amely a Gömörország folyóirat 10 éves fennállása alatt leközlött természeti értékek átdolgozott és színes fényképekkel ellátott összefoglalója. Kívánjuk, hogy legyen hasznos útításra minden természetszerető gömörinek és idelátogató turistának egyaránt.

A Király-hegy az Alacsony-Tátra talán legjellegzetesebb hegycsúcsa. Az Alacsony-Tátra déli lejtőit a Felső-Garammentével elődeink csak később csatolták Gömörhöz, elsősorban birtokjogi okokból, hiszen ez a terület a murányi uradalom része volt. Földrajzilag teljesen elüt a gömöri tájtól. Az Alacsony-Tátra jellegzetesen magashegyi típusú hegység, amely jó néhány sajátos vonással rendelkezik. Ezek lényege a következőkben foglalható össze.

A hegygerincek és hegycsúcsok a felső erdőhatár felett helyezkednek el, amely az Alacsony-Tátra esetében 1 500–1 600 méteres magasságban húzódik. Ez azt jelenti, hogy itt már megszűnik az erdő, felette csupán törpefenyő található. Még magasabbra haladva pedig már törpefenyőt sem találunk, csak puszta kövek halmazát, helyenként alacsony, a fagyot jól bíró cserjékkel vagy más növényekkel.

A negyedidőszak eljegesedéseinek idején (az ún. *glaciálisokban*) az Alacsony-Tátra 1 500 méternél magasabb részeit állandó hótakaró borította, amely fokozatosan jéggé alakult át. Az így létrejött jégtakaró jégárak, vagyis *gleccserek* formájában lassan a völgyek felé nyomult le, egészen 1 000 méteres magasságig. A gleccserek vastagsága elérte a 250 métert, hosszuk pedig akár az 5 kilométert is. Ez abból állapítható meg, hogy a gleccserek jellegzetes, keresztmetszetükben „U” alakú ún. teknővölgyeket vájtak ki (ellentétben a patakok által kiformált „V” keresztmetszetű völgyekkel), amelyek máig megmaradtak. Felső részük amfiteátrum formájában záródik be, ezek a *károk*, *kárfülkék*, melyek a Király-hegy északi oldalában láthatók. A gleccser elolvadása után megmaradt a fenekén, oldalain és homlokzatában felgyülemlett közettörmelék is, a *moréna*. A homlokmoréna elzárhatja a lefutó patakok útját, miáltal *morénató* jön létre. Az Alacsony-Tátrában több is található ezekből, legnagyobb a Vrbicei-tó (ez azonban Gömör területén kívül található).

A magashegyek a hideg éghajlati zónába tartoznak. Az Alacsony-Tátrában a hóval borított napok száma nem ritkán 150–200, és a júliusi középhőmérséklet nem éri el a 10 °C-ot. Igen magas továbbá az évi csapadék mennyisége, amely meghaladhatja az 1 600 millimétert is. Ennek oka a felszálló légmozgásokban keresendő: a völgyekből felfelé áramló meleg levegő a magasban lehűl, miáltal relatív páratartalma jelentősen megnövekszik, ami felhőképződést eredményez, a felhősödés hatására pedig gyakran

lépnek fel viharos esőzések. A hideg miatt a vegetációs időszak lecsökken 2–3 hónapra (júniustól augusztusig), de jelentősen megnövekszik a víz lefolyása, számottevő a lejtőleöblítés és a patakerózió mértéke. Ezek miatt talajtakaró is alig alakul ki.

Mindezekből jól érzékelhető, hogy az Alacsony-Tátra domborzati viszonyait, éghajlatát, növényzetét tekintve nagyban eltér Gömör többi, délebbre eső tájegységeitől. Magashegység ez, amelyhez hasonló viszonyok Szlovákiában csak a Magas-Tátrában, a Kis- és a Nagy-Fátrában alakultak ki.

Az Alacsony-Tátra a Nagy-Fátrától (pontosabban a Rózsahegy felé lefutó Rőce-patak völgyétől) egészen a Sztracsenai-hegységig húzódik, amelytől a Besznik-nyereg választja el. Az Alacsony-Tátrát az 1 238 méter magasságú Csertovica-hágó (ma már ritkán használt néven Ördögglakodalma-hágó) két részre osztja: a nyugati, Gyömbéri-Tátrára, ahol legmagasabb csúcsa, a 2 043 méteres Gyömbér is található, és a keletre eső Király-hegyi-Tátrára. Utóbbinak legmagasabb csúcsa az 1 946 méteres Király-hegy. A két rész központi gerince nem érintkezik egymással, mivel egy törésvonal menti elmozdulásnak köszönhetően a Király-hegy gerince délebbre fekszik és tagoltabb a nyugati gerincnél. A Király-hegyi-Tátra gerincéből csaknem 25 kilométernyi szakasz képezi Gömör északi határát. Ennek fő csúcsai a Király-hegyen kívül a Sas-bérc (1 839 m), Középső-hegy (1 876 m), Bartkova (1 790 m), majd a Zsgyiar-nyereg után kissé északabbra folytatódva az Andrejčova (1 519 m), a Nagy-Vápenyica (1 691 m) és a Homolka (1 659 m).

Az Alacsony-Tátra földtani szempontból az ún. *magashegységek*hez tartozik, ami azt jelenti, hogy van kristályos kőzetekből – granodioritból, gneiszből és csillámpalából – álló magja, amelyre középidői üledékes kőzetekből álló takarók települnek (ezek a takarók a Kárpátok gyűrődése nyomán hatalmas tömbökben csúsztak egymásra). A kristályos mag kőzetei aránylag kemények, az erózióknak és az időjárás viszontagságainak ellenállóak, ezért a rájuk települt üledékes kőzetek alkotta takaróból kipreparálódva a hegység legmagasabb csúcsait alkotják. Az Alacsony-Tátra nyugati részének kristályos magja földtanilag a Tatrikumhoz, míg a Király-hegy környéke a Veporikumhoz tartozik.

Az üledékes takarók erózióknak kevésbé ellenálló agyagpalái és mészkövei általában a hegy lábánál lépnek felszínre. Az egész hegység a harmadidőszak második felében, vagyis nagyjából 20 millió évvel ezelőtt kezdett kiemelkedni. A kiemelkedés különböző intenzitással máig tart, eredménye pedig a felboltozódott magashegység.

Az Alacsony-Tátra területe 1978-tól nemzeti park. A védelem jelenleg 72 842 hektár területre vonatkozik, ahol csupán az útvonalakon és a kijelölt turistaösvényeken közlekedhetünk. A körülötte elterülő védőzóna területe 110 162 hektár. A nemzeti park számos kiemelkedő és egye-

Az Alacsony-Tátra hegygerince a Király-hegy környékén • Vladimír Papáč felvétele

dülálló természeti értéket véd, amelyből Gömör területén legjelentősebb a Király-hegy.

A hegyhez – mint erről a neve is árulkodik – királyról szóló történet kötődik. Hiteles írásos emlék ugyan nem maradt fenn róla, de a hegy lábánál fekvő falvakban máig él a legenda, hogy a hegy nevét **Mátyás-király**ról kapta, aki szívesen vadászgatott a környező erdőkben, és egyszer a csúcra is felkapaszkodott. Az 1904-ben kiadott **Borovszky**-féle Gömör-monográfia szerint különösen Pohorellán ismernek mondákat Mátyás király vadászkirándulásairól. Lehet is valami alapjuk, hiszen a környező hatalmas erdők vadban mindig is gazdagok voltak, a területet még a 15. században is királyi vadászterületként tartották számon. Sőt, a Király-hegy alja még később is kedvenc vadászterülete volt nagy hatalmú urának, Szász **Coburg Gothai Fülöp** hercegnek. A Coburg család akkor szerezte meg a terjedelmes murányi, csábrági és szittnyai uradalmakat, amikor 1826-ban meghalt **Koháry Antal** cs. és kir. kamarás, főkancellár, és a család vagyona egyetlen lánya, **Mária Antónia** révén férjére, **Coburg Ferdinánd György** hercegre szállott. Ő volt Fülöp herceg nagyapja. Coburg Fülöpnek a 19. század végén és a 20. század elején Sumjácon erdőhivatala, vasgyára, fűrésztelepe, Pohorellán vasgyára, Polomkán kastélya, erdészeti hivatala és fűrésztelepe, valamint Pusztamezőn gőzfűrész és vadászkastélya volt. Kedvenc vadászterületét éppen a pusztamezői és király-hegy-aljai erdők jelentették.

A Király-hegy szlovák neve *Kráľova hola*. A „hola”, magyarosan „hólya”, kifejezéssel a nem erdővel borított, vagyis csupasz hegyormokat, gerinceket illetik. Ez egyrészt lehet erdőhatár feletti természetes úton csupasszá vált hegy-
orom, de jelölhet egykori erdőirtással nyert területet is. Az Alacsony-Tátra gerincei és csúcsai az éghajlati viszonyoknak köszönhetően csupaszak, de a hegység számos területén ezt a felső erdőhatárt mesterségesen is lejjebb tolták erdőirtásokkal, hogy a legeltetésnek nagyobb területeket nyerjenek. Különösen azok a vlachnak nevezett telepések irtottak ki terjedelmes erdős területeket a 15. és 16. században, akik eredetileg ruténok voltak és juhtenyésztéssel foglalkoztak. A Felső-Garam-mentén a legeltetésnek,

különösen a juhtenyésztésnek máig nagy hagyományai vannak.

A Király-hegyet a szlovákok nemzeti hegyként tisztelik. Ehhez több vers és népdal is hozzájárult. Különösen híressé vált a gömöri (felsőszkálnoki) születésű **Ján Botto** Jánošíkról szóló verse, amely a betyár ténykedését ide helyezte, de **Samo Chalupka** versei közül is több kötődik a hegyhez.

A Király-hegyre 1960-ban televíziós adótornyot építettek, amely jóformán minden oldalról jól látható. Ekkor létesítették a csúcra felvezető aszfaltos utat is. Védettséget 1978 óta élvez, amikor a Király-hegy az *Alacsony-Tátra Nemzeti Park* része lett.

Ha fel akarunk jutni a csúcra, Sumjából földút vezet egészen az ott létesített televíziós toronyig. Ez azonban a közúti forgalom számára természetvédelmi okokból nem járható, kerékpárral viszont igen. Gyalog több kijelölt turistaösvényen is feljuthatunk a csúcra. Közülük talán legkevésbé megerőltető a Telgártból kiinduló piros jelzés, amelyen az út csaknem 4 óra hosszat tart. Eleinte túlevelű erdőn vezet keresztül, majd nagyjából két óra gyaloglás után elérjük az erdőhatárt. Felette már csak törpefenyők nőnek. Itt bukkanunk rá a *Zubrovica* nevű forrásra. Fel-frissítve magunkat, keresszük a felvezető aszfaltos utat, és a facölöpök jelzéseit követve feljutunk a csúcra, amelyet betonoszlop jelöl. Itt legtöbbször erős szél fúj, ezért nyáron is érdemes melegebb öltözeteket vinni magunkkal. Az itt található televíziós toronyban fűtött helység is van, ahol megmelegedhetünk.

Visszafelé ajánlatos a zöld jelzésen lejönni, amely a főcsúcstól délkeletre fekvő, 1 690 méter magas Király-sziklán vezet keresztül. A zöld jelzés úgszintén Telgártra vezet vissza.

Sumjácról kék jelzés is vezet a Király-hegyre az Elsőnyergen keresztül.

Felérve a csúcra, az egykori vármegye legmagasabb pontján, a szó szoros értelmében Gömör tetején találjuk magunkat. A Király-hegy tiszta időben (ami sajnos a ritkább esetek közé tartozik) nem mindennapi kilátást biztosít a csúcstól meghódító turistának. Északi irányban szemben

A jégkorszaki gleccser teknő alakú jéggyűjtője a kárfülke • Vladimír Papáč felvétele

találja magát a Magas-Tátrával, nyugat felé a Gyömbércsúccsal, keletre a Branyiszko hegyei kéklének, délre pedig csaknem egész Gömör alatta fekszik.

A csúcs környékét nem képezik meredek sziklák. Széles, kopár hegyhát ez, elszórt kőhalmazokkal, kőbálványokkal. Sziklás részeket csak az alacsonyabban fekvő meredek lejtőn vagy oldalgerinceken találunk. Ilyen például a délkeleti irányban kifutó Király-szikla. Ennek oka, hogy a hátráló erózió még nem érte el a központi gerincet. A hátráló erózió vagy hátravágódás lényege, hogy a fiatal völgyek a lejtőn felfelé, vagyis hátrafelé hosszabbodnak. Ezt az eső leöblítő hatása, a völgybe bemosott törmelék szállítása és a szállítás során a víz által mozgásba hozott törmelék koptató munkája idézi elő, miáltal a patak vízgyűjtő területe hátrafelé nagyobbodik, felül újabb és újabb elágazások alakulnak ki. Az ilyen völgyek lejtői rendszerint meredek, gyakorta kísérik omlások, csuszamlások. Ezeknek a völgyeknek tipikus felsőszakasz jellegük van, keresztmetszetük „V” alakú. A víz eróziós, vagyis bevágó és mélyítő hatása itt nagyobb mértékű, hiszen a magashegyi környezetben több a csapadék és gyérebb a növényzet, ami kevésbé fékezi az eróziót. Gyakoriak az ideiglenes vízfolyásokhoz kötődő vízmosások is, amelyek csak csapadékos időben vagy hóolvadáskor szállítanak vizet, de ekkor igen bővizűek lehetnek.

A víz pusztító munkáját nehezíti az aránylag kemény, ellenálló kőzet. A Király-hegyet és környékét gránit alkotja, amely közismerten ilyen tulajdonságú mélységi magmás kőzet. A gránitmagma a mélyben szilárdult meg, volt ideje kikristályosodni, szövete ezért kristályos. Ez a tulajdonsága viszont elősegíti az aprózódást. A sötét kristályok ugyanis nagyobb hőmennyiséget képesek elnyelni, mint a világosak, ezért erőteljesebben tágulnak ki, ami gyakori ismétlődés esetén a kőzet felszíni rétegeinek széteséséhez vezet. A gránitsziklákon másrészt egyfajta hagymahéjszerű palás elrendeződést, ún. *foliációt* is megfigyelhetünk, ami az alpi hegyképző mozgások során alakult ki a hatalmas nyomás és hőmérséklet hatására. Ez a foliáció szintén hozzájárul a kőzet fagy általi aprózódásához, mivel a víz bejut az egyes foliák közé, majd jéggé fagyva szétfeszíti azokat.

A fagyhatásnak a magashegyi környezetben kiemelt szerepe van.

A Király-hegy jelentős vízválasztó. Északi lejtőjén ered több mellékfolyásával együtt a hosszú futása végén a Dunába torkolló Fekete-Vág. A csúcstól északkeletre található a Gölnic forrása. Ez a patak már a Hernádba torkollik, amely viszont a Tisza vizét gazdagítja. A Király-hegy déli lejtőinek patakjai az innen nem messze levő Besznik-nyereg alatt fakadó Garamba – amely ismét a Duna vízgyűjtőjébe

A Király-hegy a Garam völgyéből • Gaál Lajos felvétele

tartozik – futnak. A Kárpát-medencei két nagy folyó vízgyűjtő területét itt tehát csupán néhány méter választja el egymástól!

A Király-hegyre nemcsak legendái, vagyis nagy királyunk emlékezete miatt, de rendkívüli földrajzi jelentősége és egyedülálló magashegyi környezete miatt is érdemes ellátogatnunk.

Gránitkibúvások a csúcs alatt • Vladimír Papáč felvétele

Kiss László

Palócföld orvosai 10.

Akit kétszer avattak doktorrá: Lipszky Pál (1740–1810 után)

Ha elhangzik ez a név, Lipszky, a hallgatók döntő többsége a híres magyar térképészre, Magyarország első, felmérésen alapuló s ezért hiteles térképének szerzőjére, **Lipszky Jánosra** (1766–1826) gondol. Biográfiája megtalálható mind a magyar, mind a szlovák életrajzi lexikonban. Térképészeti munkásságával részletesen foglalkoznak magyar¹ és szlovák² szakkönyvek. 12 szelvényes, színes „mappájának” VIII., Bácskát ábrázoló lapját a régi magyar térképek másolatait közreadó könyvben bármikor megtekinthetjük.³ Az ismertség, a hírnév tehát indokolt. Nem kisebbítjük Lipszky János érdemeit, ha leírjuk, hogy élt egy másik jeles Lipszky is – ráadásul Jánosnak nem csak névrokona – akiről a „hálás” utókor bizony elfelejt megemlékezni. **Lipszky Pál**ról van szó, aki más „műfajban”, a medicinában, Nógrád vármegye „fizikusaként” (főorvosaként) tett szert, ugyan szerényebb hírnévre, ám olyan korban, amikor a tanult orvos legalább annyira ritka volt, mint a képzett térképész. E másik Lipszky emlékezetét tehát főleg az orvostörténészeknek kellene őrizniük. Lipszky neve azonban nem szerepel a *Magyar Orvoséletrajzi Lexikonban*⁴. S bizony – mea culpa – kimaradt a Felvidék orvostörténeti helyneveivel foglalkozó kötetünkől is.⁵ „A Szinnyei” két orvosi értekezése miatt tartja őt számon, szerény és hiányos életrajzi adatokkal.⁶

E kis dolgozat az első kísérlet Lipszky Pál életútjának, munkásságának vázolására. Doktorunk **Lipszky János** Trencsén vármegyei nemes és felesége, **Knogler Helena** gyermekeként látta meg a napvilágot Trencsénben, 1740. február 12-én⁷ – más forrás szerint⁸ február 24-én. A következő évben atyja meghalt, anyja négy év özvegység után férjhez ment egy trencsényi tanárhoz, **Herschl János**hoz. Ez utóbbi házassága gyermektelen maradt, így 1768-ban bekövetkezett halála után csak az első házasságából származó utódok tettek vagyonomegosztást. A négy örökös közt szerepelt Pál, aki a „*Dr. Med.*”, azaz orvosdoktor címet írta a neve mellé.⁹

Lipszky ifjúkoráról nem találtunk adatot. Feltételezhető, hogy az alapokat a mostohaapja által vezetett trencsényi külvárosi evangélikus iskolában szerezte meg. Akkoriban magyar földön még nem volt orvostudomány, a tanulni vágyók Bécsbe vagy még tovább vándoroltak. Lipszky vallása miatt nem tanulhatott a bécsi katolikus egyetemen, ezért az 1743-ban alapított erlangeni egyetemre esett a választása. A Nürnberg közelében található város a bayreuthi őrgrofsághoz tartozott. Egyetemét **Frigyes** őrgrof alapította, orvosa, **Daniel von Superville** kezdeményezésére. A rotterdami születésű Superville az „Európa legfőbb tanítómesterének” (*totius Europae praeceptor*) tartott leydeni **Hermann Boerhaave** (1668–1738) tanítványaként olyan orvosi kart hozott létre, melyhez hasonló egy másik Boerhaave-tanítványnak, **van Swietennek** köszönhetően Bécsben jött létre.¹⁰ Lipszky tehát a még hagyomány nélkü-

li erlangeni karon is olyan modern orvosi tudást szerzett, amelyet a patinás – 1365-ben alapított – bécsi egyetem nyújtott.

Lipszky már a hatodik Felvidékről származó diákja volt az erlangeni orvosképzőnek. A roznycói **Marikowszky Márton** (1755), az iglói **Schwarz Sámuel** (1757), a szakolcai **Procopius János** (1758), a selmecebányai **Benkóczy István** (1759) és az eperjesi **Hueber György** János (1763) szerzett előtte orvosi oklevelet a zárójelben feltüntetett években.¹¹ Lipszky Pál 1760. április 21-én iratkozott be az egyetemre, és – három másik medikus-társával egyetemben – 1764. március 17-én avatták ünnepélyesen doktorrá. *De febre asode* című latin nyelvű orvosi értekezését egy ma már nehezen azonosítható „lázás” betegségről írta. A latin és görög eredetű betegségeknek kitűnő ismerője, dr. **Magyar László András** – kérésünkre – az alábbi szöveget adta: „*A febris asodes olyan tartós láz, amelynek során a külső testrészek heve normális¹², a szervezet belseje azonban tűzforró, csillapíthatatlan szomjúság lép fel, szünni nem akaró nyugtalanság fogja el a beteget, aki állandóan verejtékezik, nem tud aludni, félrebeszél, olyan undort érez, ami hányásra készíti őt. A szó az „aszaoma” (kiszáradok) és az „eidosz” (alak) görög szavakból ered*”.¹³ A 28 oldalas értekezés utolsó három lapja a leendő doktort köszöntő verseket tartalmazza. Ezek közül kiemelendő a későbbi

híres szarvasi lelkész, szakíró és az alföldi mezőgazdaság gyakorlati fejlesztője, **Tessedik Sámuel** (1742–1820) tízorosos latin nyelvű köszöntője. Tessedik 1763-tól teológiát tanult Erlangenben, de bejárt az orvosi előadásokra is, így barátkozhatott össze Lipszkyvel is.¹⁴

Nem tudjuk, Lipszky hol kezdte orvosi gyakorlatát. Az 1764 és 1771 közötti évek egyelőre „hiatus biographicus”-t (életrajzi hézagot) alkotnak. 1771-ben azonban feltűnik szülővárosában, hogy ott lemásoltassa (hitelesítse?) orvosi végzettségének okmányait, melyek magyarországi letelepedéséhez szükségesek voltak.¹⁵ Ekkor még nem sejtette, milyen nehéz fába vágta a fejszét. Sikertelenül ugyan a megyei főorvost éppen nélkülöző Nógrád vármegye rendjeinek bizalmát megszereznie, sőt a megyegyűlés 1773-ban meg is választja őt fizikusnak, ám a Helytartótanács (a „kormány”) nem ilyen egyszerűen fogta fel a történeteket. Ekkor már négy éve működött Magyarország első orvosi fakultása a nagyszombati (ma: Trnava) egyetemen. Az orvosi karnak nemcsak a medikusok képzése, hanem a külföldről érkező, már végzett orvosok diplomájának honosítása, nosztrifikálása is a feladata lett. Ezért a Helytartótanács felszólította Lipszkyt, hogy fáradjon el Nagyszombatba, és vesse alá magát a nosztrifikációhoz szükséges vizsgáknak. Az iskolapadból már régen kinőtt és – valószínűleg – külföldön már évek óta praktizált Lipszky, érthető módon, nem kívánt eleget tenni a felszólításnak. 1774. május 14-én, a Helytartótanácshoz küldött levelében Erlangenben tett orvosi esküjére hivatkozott, amely szerint „sehol máshol és soha” nem szabad újabb esküt tennie – a levélhez mellékelte az erlangeni oklevél hitelesített másolatát is.¹⁶

A Helytartótanács – látva az oklevelet – engedményt tesz: Lipszkynek nem kell megismételnie Nagyszombatban tanulmányait, ám az orvosi kar „approbálja” (hitelesítse) az erlangeni diplomát. Az orvosi kar azonban vizsgához köti az approbációt. Lipszky megpróbál kibújni a csávából: egy másik megyében, Liptóban próbálja megszerezni a fizikusi állást. A Helytartótanács azonban résen van: figyelmezteti a liptóiakat, hogy csak approbált orvost fogadhatnak fel. Lipszky beadja a derekát – újra iskolapadba ül és 1776 februárjában Nagyszombatban megvédi újabb orvosi disszertációját.

Második, orvossá avató értekezésének címe *De Phthisis*, azaz a „sorvadásról” – mai fogalommal: a tüdőtuberkulózisról. A 44 oldalas latin nyelvű disszertációt Gróf **Batthyány József György** Nógrád vármegyei főispánnak, **Muslay Antal** alispánnak, **Darvas Ferenc** helyettes alispánnak és Nógrád vármegye táblabíráinak ajánlotta. Nem állt módunkban összevetni a két, az erlangeni és a nagyszombati disszertáció szövegét, ezért csak óvatosan írjuk le – valószínű, hogy van összefüggés a két „téma” közt. Mind a „febris asodes”, mind a „phthisis” háttérben állhatott a ma tuberkulózisnak nevezett betegség. Lipszky még nem használhatta ezt a megnevezést, hiszen az csak a 19. század harmincas éveiben született meg. Korábban az ókortól használatos, ógörög eredetű „*phthiein*” (elsorvaszt) igéből képzett terminus technicus volt a neve minden fogyással,

sorvadással járó betegségnek. A „sorvadásban” elhunyt beteg tüdejében egy leydeni orvosdoktor, a soknevű **Frans de la Boe Sylvius**, azaz latinul **Franciscus Sylvius**, franciául **Francois Dubois**, magyarul **Erdei Ferenc** (1614–1672) írta le először a „*tuberculum*”-okat (gümöket).¹⁷ Mint említettük, az erlangeni egyetem kezdeményezője és első professzora is Leydenben tanult – az erlangeni medikusok talán ezért is foglalkoztak szívesen a „sorvadásos” betegségekkel.

Lipszky a sorvadás leggyakoribb formájáról, a tüdősorvadásról ír. Ismerteti annak lefolyását, jellemző tüneteit, legrészletesebben a köpettel foglalkozik. Megemlíti, hogy egyesek ragályos betegségnek tartják, de ez még nem bizonyított. Ismerteti a tüneti kezelés gyógyszereit, kiemeli a jó táplálkozás fontosságát.¹⁸

Mivel az első magyar orvosi karon 1772 és 1849 között ez volt az első tüdővésszel, tuberkulózissal foglalkozó disszertáció, szerzőjét a magyarországi „ftiziológia” (a gümőkóros betegségekkel foglalkozó orvostudományi ág) egyik úttörőjének tekintjük. S természetesen a szlovákiai ftiziológia előfutárának is – annál inkább is, mert szlovák anyanyelvű volt.

Lipszky tehát 1776-ban teljes jogot szerzett a magyarországi működéshez. Visszatért Nógrád megyébe, és „*to-vábbi sorsáról nincs tudomásunk*” – állította 1972-ben a nagyszombati abszolvensek életpályát kutató orvostörténész.¹⁹ Nos, az lehet, hogy a megyei jegyzőkönyvek 1782-ig átnézett indexeiben (névmutatóiban) neves elődöm nem talált utalást Lipszkyre, ebből azonban nem vonható le az elhamarkodott következtetés: „*Lipszky nem tartott ki sokáig szolgálati helyén.*” – ahogy ezt **Duka-Zólyomi** állítja. Más forrásokból ugyanis egyértelműen bizonyítható ennek ellenkezője, azaz kitaratása Nógrád vármegye fizikusi posztján. A rimaszombati orvosdoktorból bécsi újságíró-szerkesztővé váló **Decsy Sámuel** (1742–1816) az 1794 és 1796 között kiadott *Magyar Almanak*ban közzétett egy tisztii címtárat, felsorolva benne az egészségügyi személyzetet is. A Nógrád megyei névsor a következő: **Lipszky Pál** orvos, **Michalides Pál** fő seborvos, **Müllner Móritz**, **Dambetz Pál**, **Münüch Ferenc** és **Karakas István** seborvosok.²⁰

Ugyancsak Decsynek köszönhetünk egy későbbi, fontos adatot Lipszky Nógrádhoz való „hűségéről”. A Decsy által szerkesztett bécsi *Magyar Kurir* 1805. június 7-én, pénteken megjelent 46. száma egy magát meg nem nevező szerző tollából „*Hont Vármegyebéli Csábrághi és Szitnyai Uradalmaik Jegyző Könyvéből hírvil adatik*” címmel közölt egy tudósítást. Ebből idézzük a témánk szempontjából fontos első mondatokat:

„*Hogy, mióta a Szalatnyai Bor (Sós vagy Savanyú) vizet az Orvosi Tudománynak érdemes tanítója, Kütaibel²¹ (!) Úr Kém-eszközök által megvizsgálta, s belső tulajdonságait felfedezte, azóta ezen gyógyító erővel bővelkedő Forrásnak látogatói távolabb vidékekről is esztendőnként nevedtek, és akik a mi Bor vizünkkel illendő mértékkel éltek, azok bizonyosan érzették annak reménylett hasznát. – Az érdeklétt megvizsgálás*

után bizonyossá tételt az, hogy a Szalatnyai Bor (Sós vagy Savanyú) víz Európának leghathatósabb Bor vízei közé számlálhatóak és hogy az ő erejének a Szelteri²² és Spaai²³ bor vizek is elsőseget engednek, ezért is különös tekintetet érdemelnek azon Orvosok, akik a Szalatnyai Bor víznek tulajdonságait, még ez előtt is ismerték, és ezen áldott forrásnak Borostyánt készítettek. Nemes Nógrád Vármegyének érdemes Orvosa Lipszky Úr harminc esztendeig folytatott szolgálata alatt sok szép tapasztalásokat gyűjtött, amelyekkel ezen víznek gyógyító tulajdonságait szembe tűnőkké teszi.”

Következik a tapasztalások részletes leírása... Ezzel mi most nem foglalkozunk, hiszen a legfontosabb információt már közreadtuk: Lipszky harminc éven át, tehát 1775-től 1805-ig Nógrád megye főorvosa volt! Három számmal később, tehát 1805 júniusában a Magyar Kurir már **Kelinyi Amade** Nógrád megye „első Fizikusává” való megválasztását közli – a hivataláról 1804. november 13-án lemondott Lipszky utódjaként.²⁴ Valószínű, hogy nyugalomba vonulása után is Szécsényben maradt – 1810. augusztus 15-én itt írta meg végrendeletét. Ebből tudható meg felesége neve is: **Valla Katalin**.²⁵ Három fiuk volt: **János, Péter és József** – sorsukról nem tudunk semmit. Valószínűleg volt miről végrendeleznie, hiszen Lipszky János feljegyezte, hogy a *Mappa generalis* elkészítéséhez a „bácsikájától” (*von Onkel*) 1799-ben 500, 1802-ben 500, 2 000 majd 1 500 forintot kapott, támogatásként.²⁶

JEGYZETEK

- ¹ Reisz 2002.
- ² Prikryl 1982. 99–111.
- ³ Papp-Váry – Hrenkó 1989. 173.
- ⁴ Kapronczay 2004.
- ⁵ Kiss 2006.
- ⁶ Szinnyei 1900. 1270.
- ⁷ Duka-Zólyomi 1972. 172.
- ⁸ Reisz 2002. 67.
- ⁹ Reisz 2002. 67.
- ¹⁰ Bokesová-Uherová 1972. 293.
- ¹¹ Bokesová-Uherová 1972. 294–295.
- ¹² Vagyis „láz nélküli lázról” van szó, tehát olyan állapotról, amikor a kór fő tünete hiányzik. V.ö. az „icterus sine ictero” azaz a „sárgaság nélküli sárgasággal” – olyan májgyulladás, amelyben a beteg nem sárgul be. Gyakorló orvosként jegyzem meg, hogy a betegek ma is gyakran használják a „belső láz” meghatározást. Általában azt értik rajta, hogy forróságot, „lázat” éreztek belső szerveikben, a hőmérő azonban normális testhőmérsékletet mutatott.
- ¹³ Magyar László András levele a szerzőhöz. Kelt 2010. március 29-én.
- ¹⁴ Penyigey 1980. 45.
- ¹⁵ Duka-Zólyomi 1972. 173.
- ¹⁶ Duka-Zólyomi 1972. 173.
- ¹⁷ Benedek 1990. 256.
- ¹⁸ Dörnyei 2001. 17.
- ¹⁹ Duka-Zólyomi 1972. 174.
- ²⁰ Kiss 1991–1992. 141.
- ²¹ Kitaibel Pál (1757–1817) orvosdoktor, pesti egyetemi tanár 1802-ben adta ki magyar s német nyelven a szalatnyai Bor (sós, savanyú) vízről szóló rövid tudósítását.
- ²² A Poroszország Niederselters nevű falujában található források palackozott vizét már a 18. században Európa-szerte ismerték.
- ²³ A belga Ardennek nevű hegységben található Spa vize annyira híres volt, hogy az angol nyelv e kifejezést használta a gyógyvíz/fürdő általános jelölésére is.

- ²⁴ Kiss 2010. 24.
- ²⁵ Reisz 2002. 67.
- ²⁶ Reisz 2002. 67., 206. lábjegyzet.

IRODALOM

- Benedek István**
1990: Hügieia. Az európai orvostudomány története. Gondolat Kiadó, Budapest
- Bokesová-Uherová, Mária**
1972: Medici zo Slovenska na západonemeckých univerzitách v 16–18. storočí. In: Z dejín vied a techniky na Slovensku VI., Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, 289–297.
- Duka-Zólyomi Norbert**
1972: Absolventi trnavskej lekárskej fakulty vo vede a praxi. In: Z dejín vied a techniky na Slovensku VI., Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava
- Dörnyei Sándor**
2001: Régi magyar orvosdoktori értekezések 1772–1849. Második kötet. Borda Antikvárium, Budapest
- Kapronczay Károly**
2004: Magyar Orvoséletrajzi Lexikon. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest
- Kiss László**
1991–1992: Magyar orvosi névtár 1794–1796-ra Decsy Sámuel Magyar Almanakjában. Comm. Hist. Artis Med. 133–140. kötet
2006: Orvostörténeti helynevek a Felvidéken. Lilium Aurum, Dunaszerdahely
2010: Palócföld orvosai 9. Isten kedveltje, avagy Kelinyi Amadé, a soknevű doktor. Gömörország, X/1. sz., 22–24.
- Papp-Váry Árpád–Hrenkó Pál**
1989: Magyarország régi térképeken. Gondolat Könyvkiadó/Officina Nova, Budapest
- Penyigey Dénes**
1980: Tessedik Sámuel. Agrártörténeti Tanulmányok 9. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Reisz. T. Csaba**
2002: Magyarország általános térképének elkészítése a 19. század első évtizedében. Cartofil Kiadó, Budapest
- Prikryl V. Lubomír**
1982: Slovensko na starých mapách. Vydavateľstvo Osveta, Martin
- Szinnyei József**
1900: Magyar írók élete és munkái, VII. kötet, Budapest

Mikszáth Kálmán • Glatz Oszkár rajza

Böszörményi István

Doktor Pongrácz Mihály helytállása Losoncon, 1849 augusztusában

A Gömörország 2009. évi 4. számában Dr. **Kiss László** fellebbentette a feledés fátylát **Pongrácz Mihály**ról, a császármetszés felvidéki úttörőjéről. Írásában további feladatnak tartja Pongrácz doktor losonci éveinek feltérképezését, családi állapotának tisztázását. Ami az utóbbi feladatot illeti, azt sikerült megállapítani, hogy felesége egy neves losonci család sarja, **Gellén Mária** volt, akivel 1842. október 11-én lépett házasságra. Gyermeük nem volt.

Pongrácz Mihály orvosi tevékenysége mellett közéleti szerepet is vállalt Losoncon, négy évtizeden át volt tagja a református egyháztanácsnak. 1838 januárjában már jelen volt az egyházat és iskoláját irányító testület ülésén, 1876 márciusában még részt vett az új paplak (a jelenlegi imaterem) építésének szervezésében. A két időpont között számtalan ülésen vett részt, tagja volt különböző bizottságoknak, küldöttségeknek, fontos döntések meghozatalában, intézkedések megvalósításában működött közre. 1851-ben a templom újjáépítésének, a megsemmisült gimnázium újjászervezésének is tevőleges részese volt. 1857-ben a két losonci protestáns középiskola – református és evangélikus algimnázium – egyesítése részleteinek kidolgozására kiküldött választmány tagja. A két évvel később létrejött iskolaunió szerződését Pongrácz Mihály is aláírta. Az anyagi okokból létrejött közös iskola működése nem volt zavartalan, az egyeztető vegyes bizottság – melynek Pongrácz is tagja volt – folyamatos működése ellenére az iskolaunió, ugyancsak anyagi okokból, öt év múlva felbomlott. Az ismét önálló, hat osztályos ref. gimnázium iskolatanácsába Pongrácz Mihályt újraválasztották. 1864 nyarán az újjáépült ref. templom felszentelését előkészítő bizottságban, majd az egyház és a templom történetét megőrkítő emlékirat szerkesztő bizottmányában is ott találjuk Pongrácz doktort.

Az utolsó, nagy horderejű esemény, melyben a főorvosnak fontos szerep jutott, a nagy múltú református gimnázium átadása volt a magyar államnak. Húsz évvel Losonc tragikus pusztulása – erről még bővebben lesz szó – után az anyagiakban megrendült egyház már nem volt képes a követelményeknek megfelelő tanintézetet fenntartani, és nagyvonalúan, a nemzeti közoktatás érdekeit szem előtt tartva átadta iskoláját, berendezésével és alapítványával együtt a báró **Eötvös József** vezette magyar királyi közoktatási minisztérium kezelésébe. Az erről szóló szerződést 1869. szeptember 4-én írta alá **Szilassy Ferenc** egyházigazgató, **Pongrácz Mihály**, **Farkas Károly**, mint a losonci helvét hitvallású egyháztanács megbízottjai.

Dr. Pongrácz Mihály orvosi tevékenységéhez mindössze egy adalékot találtam **Madách Imre** életrajzi krónikájában. Eszerint „1864. október elseje körül id. **Madách Imréné Pestről Kovács Sebestyén Endre orvos-professzort hívatja Madách Imréhez, kinek betegágynál ott van Pongrácz Mihály losonci orvos is...**”¹

Felbukkant viszont két tudományos érdekesség vele kapcsolatban. 1842 októberében az egyháztanács megszavazta, hogy megvegyék a „*Tekintetes Pongrácz Mihály úr birtokában lévő Villány – irany gépet (sic!) az Iskola Museum (= szertár)*” számára, amit az illető „80 ezüst forintokért, így értékének csak nem feléért” ajánlott fel. A másik érdekesség botanikai jellegű: **Shvoy Miklós** a „*vadon, szabadban tenyésző phanerogam [= virágos] növények*” névjegyzékében említi a „*Molinia caerulea Mönch. Kékellő kéhenc (kékperje)*” nevű növényt, mely megtalálható Kis-Zellőn, illetve „*Losoncon csak dr. Pongrácz M főorvos rétyén.*”²

Dr. Kiss László említi írásában, hogy Pongrácz valószínűleg Pestre költözött, és ott is halt meg. Mint említettem, 1876-ban még biztosan Losoncon élt, hogy mikor és miért – esetleg gyógykezelés céljából – ment Pestre, azt nem sikerült kideríteni, de tény, hogy ott érte a halál. **Illyés Lajos** losonci református lelkész 1879 márciusában jegyezte be naplójába, hogy „24-én, hétfőn orvos dr. Pongrácz Mihály kir. tanácsost és tiszt. megyei főorvos urat temettük el óriási társaság kíséretével. Budapestről szállított haza ott halván.” Sírhelye, csakúgy, mint 8 évvel később elhunyt feleségéé, ma már ismeretlen.

Az alábbiakban Pongrácz Mihályt, a választott városáért felelősséget vállaló, öntudatos, bátor honpolgárt ismerhetjük meg, egy emlékirat közlése révén, amely az 1849. augusztusi vészterhes losonci napok egyikének hiteles krónikája. Idézzük fel az előzményeket, amelyek fátumszerűen vezettek a kicsúcsosodás felé, ahhoz a pillanathoz, amikor Pongrácz doktornak a város hivatalos vezetőit megszégyenítő helytállására sor került.

A magyar történelem dicsőséges másfél éve, a forradalom és szabadságharc nemcsak emberi áldozatokat követelt, hanem anyagiakat is. Falvak, városok, ingó és ingatlan értékek pusztultak el vagy szenvedtek kárt a hadi események következtében. A teljes megsemmisülést jelentő kegyetlen, módszeres pusztítással – a város kifosztásával, feldúlásával és porig égetésével – azonban Losoncot érte a legnagyobb anyagi veszteség. Okkal nevezhetjük Nógrád reformkori, gazdasági és művelődési központját a szabadságharc mártír városának.

„Az 1848-iki virradat városunkban a talajt kimívelve, készen találta, a mennyiben a nagy értelmiségéről nevezetes kis város polgársága rég azelőtt felfogta őrállásán nemzeti hivatását...” – emlékezett **Busbak Ádám** losonci polgár azokra a márciusi napokra, amikor Pongrácz Mihállyal együtt csatlakozott a „*Losonczai Rendőrsereghez*”, ahogy a nemzetőrséget kezdetben nevezték. 1849 tavaszán-nyarán Losonc a „hadak útján” feküdt: császári seregek, honvédelakulatok **Beniczky Lajos** huszárjai, **Görgey** főserege, „*guerillák*”, azaz forradalmi szabadcsapatok, és végül az orosz cár katonái jöttek-men-

1848. évi Március 24-én a Borsosmezői önkéntesek listája

1. Váti Mihály	32. Solti János
2. Kényi László	33. Szabó István
3. Károlyi János	34. Tóth László
4. Papp Mihály	35. Csizmadia János
5. Kovács László	36. Zsuzsák János
6. Örkényi János	37. Szabó István
7. Székely László	38. Schaller János
8. Tóth István	39. Solti János
9. Papp Mihály	40. Csizmadia János
10. Kovács János	41. Kócskó János

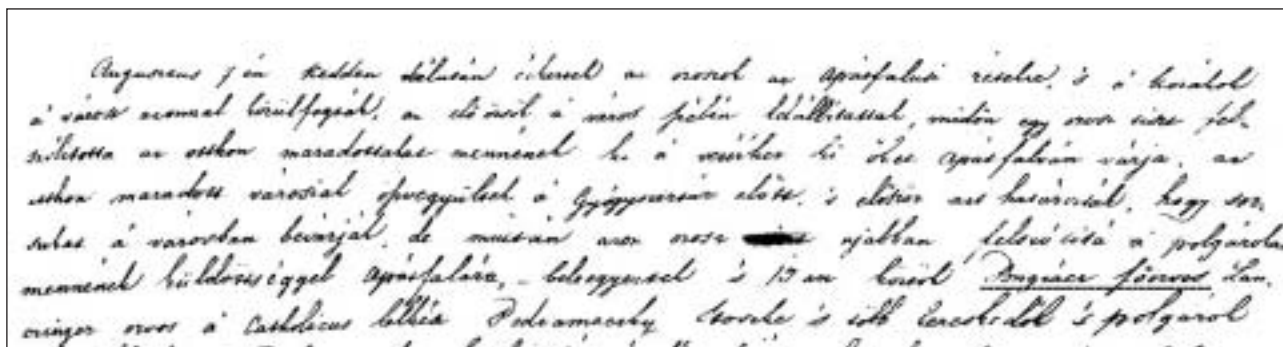
Pongrácz Mihály az 1848-as „rendőrsereg” tagjainak listáján

tek keresztül a városon. A császáriak ellenséges városnak, gerillaközpontnak tartották Losoncot, hiszen ott látványosan megünnepelték március 15-e első évfordulóját, ezt követően alig 500 fős honvédelakulat kiverte a várost megszálló, túlerőben lévő császári sereget, májusban pedig ünnepélyesen kihirdették a *Függetlenségi Nyilatkozatot*. Az orosz betörés után a cár katonái is megtapasztalhatták, hogy Losoncvalóban ellenséges város. 1849. augusztus elsején történt az a végzetes eset, amely a város elpusztításának kiváltó oka, vagy ürügye lett. Ezen a napon a Losonc környékén táborozó, s rendeltetészerűen tevékenykedő – „az ellenséget szüntelen nyugtalanító” gerillák, **Bory Miklós** parancsnok vezetésével rajtaütöttek a városon áthaladó, alig száz fős orosz különítményen, amely Krakóból útban volt **Grabbe** cári tábornok Sajó menti táborába. A losonciak a támadásban nem vettek részt, sőt, tartva a megtorlástól, igyekeztek a gerillákat lebeszélni a támadásról. A piactéren lezajlott rajtaütésben három orosz tiszt és ugyanannyi közlegény elesett, heten fogságba kerültek, a többiek elmenekültek, és vitték a hírt a Miskolc környékén állomásozó Grabbe tábornoknak, aki azonnal felkerekedett 17 000 fős hadoszlopával, hogy megtorolja a losonci támadást.

A büntető expedíciót megelőzte a híre. Losoncról, ahol melleleg kolerajárvány is volt, sokan elmenekültek, vagy menekültek volna, ha a várost körül nem zárják az oroszok, akik augusztus 7-én Losoncapátfalván letáboroztak. **Pavel Hrisztoforovics Grabbe** a Prónay-kastélyban rendezte be főhadiszállását, onnan irányította a „szigorú büntetést”, amelyet, naplóbejegyzése szerint, a városra kirótt. A losonciak ennek megfelelően hadisarcként

rengeteg élelmiszert, bort, pálinkát, abrakot, dohányt voltak kötelesek egy napon belül kiszolgáltatni. Ez akkora mennyiség volt, hogy „*tán az egész vármegye sem lett volna képes 24 óra alatt beszerezni*” – írta utóbb egy szemtanú. A korábban átvonuló hadak a készleteket felélték vagy elvitték, így a losonciak a sarcnak csak egy részét tudták összeszedni, ezért küldöttséget menesztettek az apátfalusi táborba, hogy kegyelmet kérjenek a város számára. Ehhez a spontán módon összeállt társasághoz csatlakozott Pongrácz Mihály is, bár erre a veszélyes feladatra saját lelkiismeretén kívül semmi sem kényszerítette. A küldöttség útját egy ismeretlen szemtanú így örökítette meg:

„Augusztus 7-én, kedden délután érkeztek az oroszok az apátfalusi rétekre, s a kozákok a várost azonnal körülfogták, az előőrsök a város szélén felállították, midőn egy orosz tiszt felszólította az otthon maradtakat, mennének ki a vezérhez, ki őket Apátfalván várja, az otthon maradt városiak összevgyűltek a gyógyszerész előtt, s először azt határozták, hogy sorsukat a városban bevárják, de miután azon orosz tiszt újabb felszólítá a polgárokat, mennének küldöttséggel Apátfalára, beleegyeztek, s 13-an, köztük **Pongrácz** főorvos, **Lanczinger** orvos, a catholicus lelkész, **Podzameczky**, **Stoszke**, s több kereskedők s polgárok megindultak, a Podzameczky keszkenőjét, mely fejér volt botra kötve, a catholicus lelkész vitte. A városban még nem találtak oroszra, de a mint a Békutcai (Bég utcai) korcsmához értek, mindnyájoknak feltűnt, hogy épen 13-an vannak, s azért Miskolczit, ki kapujában állt, s több polgárokat felszólítottak, csatlakozzanak a küldöttséghez, a városból 16-an indultak ki, az első előőrson bántalom nélkül átbocsátattak, azonban alig néhány lépésre tisztekkel találkoztak, kik között egy fiatal tiszt őket guerilláknak nevezte, fenyegette, és a fehér zászlót vivő lelkészre köpött. Illyen fogadtatás után a küldöttség tagjai mindjárt elhatározták, hogy a városba visszamennek, vissza is fordultak, azonban az előőrsök át nem bocsátották, sőt a jelen lévő tiszt visszaküldte őket, visszafordultak tehát ismét, s a nagy hídon innen álló boltozatos kis híd mellett egy tábornok s nagyszámú tisztikarral találkoztak, épen akkor jöttek le a hegyen a nagyszámú orosz lovasság első csapatai, kik azután esti 8 óráig folyvást vonultak. A tábornok, öreg golyvás ember, iszonyúan leszidta s fenyegette a küldöttséget, mely kalap levéve állott előtte, a tisztok egymással beszéltek,

Az idézett kézirat részlete

mire a generális mellett álló tiszt egy kurta vékony vörös pálczácskát ketté tört, s azt eleibök hajtá ezen szavakkal „*Hier ist ihr Leben*” [Itt az önök élete] – némelyik tiszt kardját rántotta ki és azzal fenyegette őket, a másik a fát mutogatta, hol függni fognak – utoljára ők is szóhoz jutottak, s elbeszéltek, hogy ők guerillák nem lehetnek, akkor elszöktek volna a városból, – s most is azért jöttek, hogy ártatlanságokat a vezér előtt bebizonyítsák, – s kérdék, hol találhatják a generálist, mire az egyik tiszt gúnyosan felel: „*Mit dem werdet ihr nicht sprechen.*” [Azzal ti nem fogtok beszélni.] A tisztikar között volt azon tiszt is, ki hg. [= herceg] **Galiczin** bejövetelekor, Jul:30án a hódolati ünnepélyen jelen volt, – elbeszélteté velök az oroszok megtámogatását, s a helyettes polgármester után tudakozódott. Ekkor, kérelmeik után felolvasta a tábornok mellett álló tiszt a feltételeket a sarcz mennyiségét, – mire a tábornok visszafordult, s egy hosszas vezény szóra a heverő gyalogság s altisztek a vidéfalvi oldalról mind a kistalusi oldalra vonultak a lovasságnak, melly azalatt átvonult helyet adni, minden kigondolható módon insultálták a guerilláknak hitt küldöttséget s be a Kisfalu felé eső rétekre vitték, – mi közben Podzameczky kereskedőt, ki öregsége miatt nem tudta az árkokat ugrani, az utánna siető oroszok hátba lökték, hogy az árok tulsó felére esett. A küldöttség ezalatt mind inkább törekedett a generálishoz jutni, s kérték a körültekintő álló tisztet, bocsátának a küldöttséget a vezérhez, mire egy tiszt gúnyosan válaszolt „*Was für eine Deputation lauter Schuster und Schneider*” [Micsoda küldöttség, csupa cipész és szabó], mire P.[ongrác] főorvos felelt: „*Mein Herr! Ich bin ein Comitats Phisicus, wen sie das verstehen, der Herr neben mir ist auch ein Phisicus, dieser Herr ist der catholische Geistlicher es sind unter uns auch Arbeitsleute.* [Uram, én megyei főorvos vagyok, ha tudja mi az, mellettem az úr szintén orvos, ez az úr pedig a katolikus lelkész, és vannak köztünk iparosok is] – szóval, kérte a küldöttség elbocsátását, mire 24ből álló Zug [= szakasz] vezénylete alatt Apátfalva felé elindultak, kalap levéve a rekkenő hőségben, – a mellettök elmenők folytonos gúnyolásai, ingerlései, s bántalmi között. A mint Apátfalvára értek, a tisztok kicsődültek, őket guerilláknak, magyar kutyáknak nevezték s egy fiatal tiszt L.[anczinger] orvos szemébe köpött, s meg is ütötte, mire ez külömben is idős ember, az alig 18 éves gyerekhez fordult: „*Junger Mensch, ihr könnt mein Alter schonen.*” [Fiatalember, kímélhetné koromat] mondta, mire egy idősebb tiszt a fiatal tisztet félre vezette ki, azután többet elő nem jött. – Hg. Galiczin is kérdezte őket – voltak, kik részvétellel beszéltek a Losonciakról, de a küldöttség folytonosan a generálishoz akart bemenni s a mint az ajtóhoz értek, visszariasztották az örök, – ekkor Prónayné [tótprónai és blatnicai **Prónay Miksa**, apátfalusi birtokos felesége] is kijött, s midőn felkérte, hogy eszközölné ki a kihallgatást, vállat vonított, – a tisztok azt mondták, hogy Grabbe a kertből nézi látcsövön a várost, s ő hozzá most semmi esetre nem juthatnak. – Elfáradtan kérte a küldöttség a tisztet, engednék meg leülni az udvarra,

mit egy Uhlanus tiszt meg is engedett, alig ültek le, egy ezredes fenyegetve jött ki, hogy mernek leülni, mind felugrottak, – azomban a tiszt távozta után az Uhlanus ismét biztatta őket, hogy üljenek le s pihenjenek, semmi bántalmok sem lesz, – le is ültek, s egy ideig magokban maradtak, midőn a jószívű Uhlanus tiszt pedig mondá „*Seiner Excellenz, Obrist Nadde last ihnen sagen, einer soll zu ihm hinein kommen, der die deutsche Sprache inne hat* [Őexcellenciája, Nadde ezredes üzeni, hogy menjen be hozzá egyikük, aki bírja a német nyelvet] – mire **Stoszke** felszólított, mint kinek a német nyelv sajátja, menne be, de ő vonakodván, Lanczinger orvos úr ment be. – Kevés idő múlva az Uhlanus tiszt ismét kijött, s szabadon bocsátá a küldöttséget, s biztatta, hogy a városnak semmi bántalma nem lesz, hónap reggel 8 órakor jöjjenek ki az eldöntő határozatot s feltételeket meghalgtani. – Mire a küldöttség haza felé sietett, azomban az örök szuronyt szegezve kiálták, „*Sztoj!* [= Állj!], s miután az öröknek kiáltá, „*pusztyi*” [= Engedd!], elbocsátattak, a hegy allyán be akarta egy rész várni Lanczinger, de a más rész haza sietett, így értek be a városba, hol a **Grimm** boltja előtt ismét öszvejöttek, s várták Lanczinger megjövetelét, ki meg is érkezett este 8 órakor, s Nadde biztatását hozta hírül, miszerint a város nem fog büntettetni, kivéven a sarcz feltételeit, – ezt az éjtczakát pedig nyugodtan tölthetik. – Ekkor mindenki hazament, a házak sötétek voltak s mindenki felöltözve, a mint volt, elaludt, azomban már éjtczaka kezdék a belopódzott katonák feszegetni a gyógyszerért s boltokat, s reggel, midőn felébredtek, már némely házakban raboltak. – S mikorra a küldöttség elindulhatott volna, javába raboltak az oroszok, zugeként rohantak be altisztekkel, s raboltak, pusztítottak, kínoztak mindenütt és mindenkit, a küldöttségre senki sem vállalkozott. – Az orosz tisztok sírját kancsukázás és szidalmak között ásatták fel a polgárokkal, kik ásóeszköz hiányában körmeikkel szaggatták fel a sírhantokat, – s épen, midőn P. és L. orvos urak az ispotályba mentek, vitték az oroszok a koporsót tisztiek számára, – s őket is előfogták, hogy vigyék a koporsót a temetőbe, – mire P.[ongrác] orvos Úr tekintélyesen válaszolt „*Ja szem goszpodin Doctor, igyem do spitala*” [Én doktor úr vagyok, a kórházba megyek], annyira, hogy a halothordó hivataltól felmentették. – A küldöttségről,

Az orosz katonák exhumálása a losonci temetőben

melly úgy is sikertelen lett volna, szó sem emeltetett. – Ezen éjszaka döntötte el Losonc sorsát.

Éjfél után, tehát már augusztus 8-án megkezdődött a módszeres rablás. Trombitaszóval, szabályozott rendben érkeztek, egymást felváltva, a fosztogatók ezrei. A később érkezőknek kevesebb zsákmány jutván, fokozódott a lakossággal szembeni kegyetlenkedés. Szemtanúk szerint hóként hullott az utcákra a szétvagdalt ágyneműkből a toll. A pincéket feltörték, ami bort nem tudtak meginni, azt kifolyatták. A részeg katonák közt a tisztek a fegyelem látszatát sem tudták megőrizni – ezt utóbb Grabbe is elismerte. Az asszonyokon esett erőszakot a krónikások csak sejteni engedték. Másfél napig tartott a bekerített város kirablása, feldúlása, ami a templomokat sem kímélte. Mindezek betetőzéseként, augusztus 9-én délután felgyújtották a várost, minden házat külön-külön, a hatás fokozására szurkot is használtak, az oltással próbálkozókat megkorbácsolták. S közben szólt a zene, a Grabbe által kedvelt szimbirszki vadászezred tábori zenekara „kísérte” a borzalmas színjátékot! Estére a város egy izzó lángtengerré vált, az elpusztult város megmaradt lakói a szomszédos Apátfalvára tereltek.”

Az egyik kárvallott, a reformkori Losonc legjelesebb polgára, **Kubinyi Ferenc** – akkor Nógrád országgyűlési követe – egy levelében azt állítja, hogy a pusztítást a jelenlévő császári biztos, **Gablentz** báró irányította, aki a természet tudós, műgyűjtő Kubinyi házában középkori eretneküldözésre emlékeztető „autodafét” tartott. Az értékes képeket, bútorokat összevagdaltatta, szurokkal, sőt puskaporral leöntve gyújtatta meg. Elpusztították a pótolhatatlan könyvtárat, érem-, ásvány- és kőütlejtgyűjteményt, még az ipolytárnóci megkövesedett ősfenyő egy darabját is összetörték a losonci Kubinyi-ház kertjében. Mintha az egész forradalmat és szabadságharcot itt akarták volna megtorolni!

Losonc hóhéra, Grabbe, naplójába ezt jegyezte fel minderről:

„Egyáltalán nem állt szándékomban felgyújtani a várost. Most azonban a tűzvész szörnyű fényét látom. Losoncot végzete utolérte. Ki gyújtotta fel – nem tudni. Mint beszélük, a város lakói közt látni lehetett olyanokat, akik maguk vetették csóvát a házakra. A katonák inkább a zsákmányszerzést részesítik előnyben, és a zászlóalj különben is a főtéren állt. Persze, közöttük is akadnak megátalkodottak, és voltak részegek is. Legyen meg az Úr akarata! Számomra nehéz ez a nap. Valószínűleg nem marad kellemetlen következmények nélkül.”

Az aggodalom fölöslegesnek bizonyult, a „kellemetlen következmények” elmaradtak. Sem **Haynau**, akivel utóbb Komáromnál találkozott, sem **Ferenc József**, akivel a Schönbrunnban ebédelt, sem más nem vetette szemére egy magyar város elpusztítását. Grabbe naplójában, természetesen, megszüpítette a dolgokat, Pilátus módjára mosta kezeit, pedig a melléje beosztott Gablentz alezredes maga is megírta **Schwarzenberg** herceg osztrák miniszterelnöknek, hogy Grabbe rendelte el Losonc felégetését.

A cinikus orosz magyarázat már ott és akkor, a füstölgő romhalmaz szomszédságában, a rettenetes éjszakát követő reggelen elhangzott. Egy tiszt az összeterelet lakosoknak kijelentette, hogy gondos vizsgálatot rendelt el, és sikerült megállapítania, hogy a tüzet a városban nem az oroszok, hanem guerillák és parasztoknak öltözött losonciak gyújtották. Ezek után, nagylelkűség látszatát keltve, talán rossz lelkiismeretük némi megnyugtatóására, személyenként két forint kártérítést osztottak ki, majd sürgősen tábor bontottak, és Zólyom irányába elvonultak az oroszok. Néhány nap múlva már az a hír járta, hogy az oroszok Zólyomban árulták losonci zsákmányukat, melyben nemcsak magánszemélyektől rabolt értékek, de egyházi kegyeszek is voltak.

„*Midőn a losonciak visszatértek, egy romhalmazt, füstölgő romokat találtak. Egy falat kenyér, egy ruhadarab sem volt. Ha a szomszédok nem jöttek volna élelemmel, sokan éhen haltak volna. Szívfacsaró volt látni, ahogy a korábban módos polgárok, szinte mezítelen, némi kölcsönkapott alsóneműbe burkolózva, a romok közt kuporogtak és köszönettel vettek minden darabka kenyeret, melyet könnyeikkel öntöztek.*” – írta egy szemtanú. A város megsegítésére, újjáépítésére hamarosan elindult országos méretű egyházi és világi segélygyűjtés keretében egy litografált képet is terjesztettek, mely a leégett várost ábrázolta. Húsz évvel később a pesti *Hazánk s a Külföld* című lapban megjelent egy rajz, amely több-kevésbé ugyanabból a szögéből nézve ábrázolta az immár újjáépített, soktornyú várost, bizonyosságul annak, hogy a szabadságharc mártír városa kiheverte a csapást, nemcsak, hogy felépült, de a kiegyezés után intenzív fejlődésnek indult, és a századfordulóra ismét Nógrád megyének művelődési, kereskedelmi, ipari központjává vált.

Pongrácz Mihály, a köztisztviselőként állt doktor úr ott volt a romok közt, és ott volt Losonc újjászületésénél is. Helytállt, mint orvos, helytállt, mint honpolgár.

JEGYZETEK

¹ Radó – Andor 2006.

² Svoy 2006.

IRODALOM:

Böszörményi István

1999: Losonc, 1849. Kiadja a Csemadok Losonci Alapszervezete

Radó György – Andor Csaba

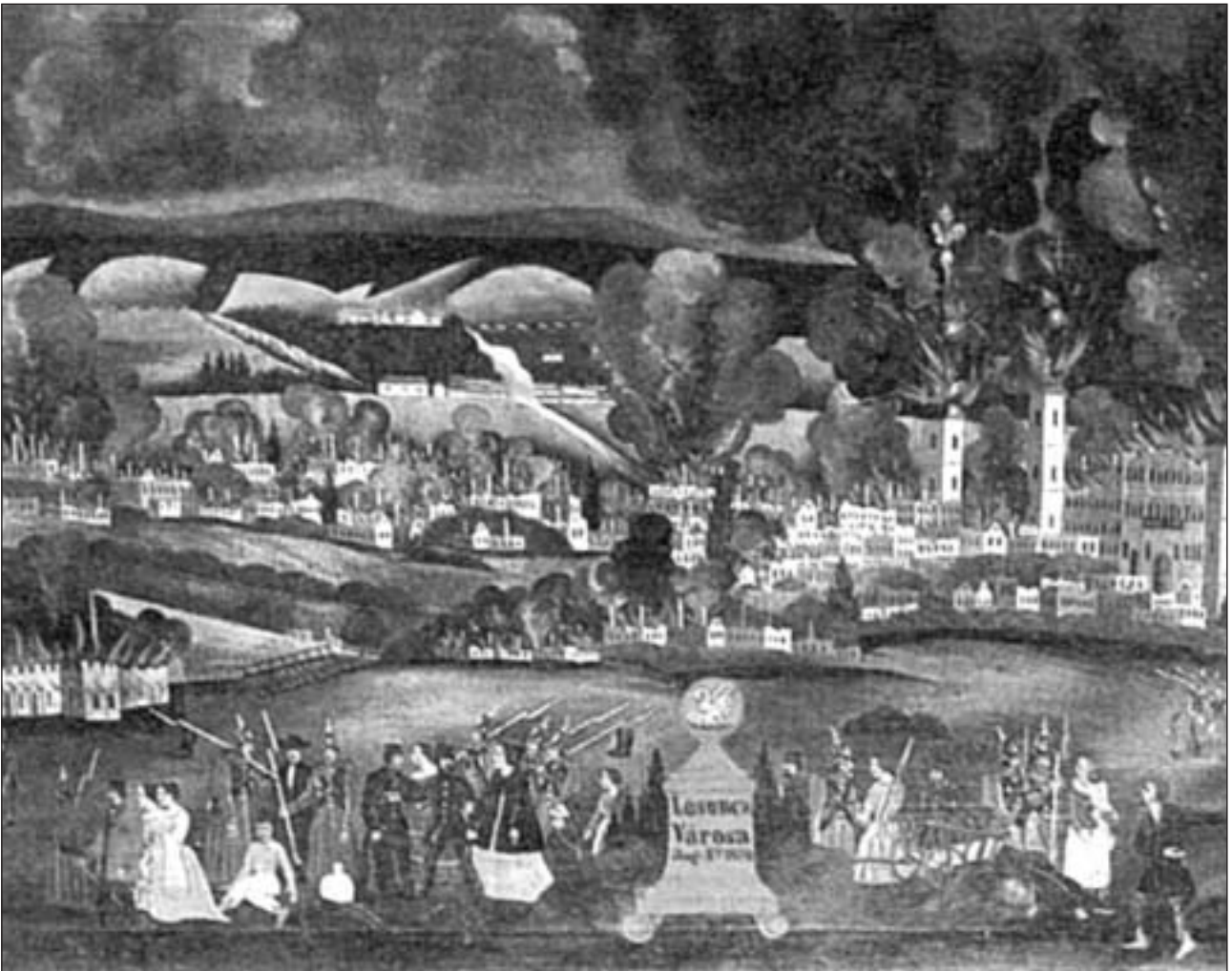
2006: Madách Imre életrajzi krónika. Madách Könyvtár – Új folyam 45.

(Sorozatszerkesztő: Andor Csaba) Salgótarján

Shvoy Miklós

2006: Nógrád megye leírása (Összeállította és a bevezető tanulmányt írta:

Szepessyné Judik Dorottya). Salgótarján

Az égő Losonc korabeli ábrázolása

Az újjáépített Losonc rajza 1869-ből

Levélváltás egy költői életmű feltámasztásáról

Amikor 2002-ben a *Csemadok Rimaszombati Területi Választmányának* titkárává választottak, a régi dossziék, kidobandó iratok között egy rózsaszín mappára bukkantam, amelyben fénymásolt cikkek mellett egy levelezés lapult. Bár, természetesen, nem volt előttem ismeretlen **Győry Dezső** neve, mégis ekkor kezdett el érdekelni a költői, regényírói, de főleg emberi életmű. Egy költő, aki a húszas évek elején üstökös-ként, forradalmárként indul, s maga **Móricz Zsigmond** üdvözl, majd nem egyszer menekülni kénytelen, s amikor azt hiszi, fellelegezhet, a sztálinista korszak terrorja költői tollát szinte kettétöri. Regényíróként támad fel, megírja egy kisebbség, s ezen belül szeretett szülővárosa, Rimaszombat történetét. Évekig **Jókai** és **Fekete István** mellett a legolvasottabb magyar írónak számít. 2003-ban, nem utolsósorban ennek a mappának a hatására neveztük át a *Tompa Napokat*, amely azóta is az ő nevét viseli. Szellemissége azóta is csak pislogó félben, legfeljebb évfordulók táján hallani a nevét.

Az alábbi oldalakon következzen az a pár levél, melyeket **Torpis József**, a Csemadok Rimaszombati Területi Választmányának titkára váltott **Wahl Rudolfnéval**, szül. **Wallentínyi Erzsébet**tel, Győry Dezső hűgával, s aminek célja Győry szellemiségének feltámasztása volt.

*

Pozsony, 1994. október 12.

Igen Tisztelt Rendezőség!

A mai napon megkaptam meghívójukat a Tompa Mihály kulturális napokra s egyben bátyám, Győry Dezső emléktáblájának leleplezésére a Honvéd utcai volt családi házunkra.

Nagyon köszönöm a meghívásukat, igen jól esett, hogy gondoltak rám is meghívásukkal.

Nagy örömmel és szeretettel utaztam volna le a szombati, október 15-iki táblaleleplezésre. De sajnos, mert már senkim sincs Batyiban, mióta az idősebb **Alexy Gyula** elköltözött Besztercebányára, nincs hol aludnom. Ha megírták volna az új szálloda címét, s foglaltak volna le – természetesen az én költségemre – egy szobát, nagyon szívesen elutaztam s ott lettem volna.

Úgyis már régen nem láttam szeretett szülővárosomat, ahol gyermekkorom s fiatalságom sok szép napját töltöttem el. Gondolatban ott leszek én is.

Sok szeretettel üdvözl

**Wahl Rudolfné
sz. Wallentínyi Erzsébet**

1994. november 22.

Kedves Jóska!

Elnézését kérem, hogy csak ma jelentkezem. Telefonbeszélgetésünk után rögtön kikerestem a Dodó gyászjelen-

tését s még október 17-én kezdtem Magának egy levelet írni. Közben megzavartak, vendég jött s később el kellett utaznom. Majd jöttek a Mindszentek s levélírásom húzódott. Ez volt az oka mostanáiig való hallgatásomnak.

Nagyon örültem telefonhívásának, s hogy így, beszélgetve közelebb kerülhettünk egymáshoz. Nagyon sajnálom, hogy nem lehettem jelen a tábla leleplezésénél. Milyen volt, sokan voltak? Ha van ideje, írjon pár sorban az ünnepegről. Ha tudtam volna az új szálloda címét, s hogy egyáltalán lehetett volna ott kapnom szobát, elmentem volna. Sajnálom nagyon, hogy nem lehettem ott. A gyászjelentésen – amely igen furcsán van megírva – nem szerepel Dodó halálának a napja, csak az, hogy 1974. február 8-án lesz a temetése a Farkasréti temetőben. Én úgy emlékszem rá, hogy Dodó február 2-án halt meg, a hír megjelent az *Új Szóban*, s ismerősök értesítettek engem erről telefonon Pozsonyban. A temetésre, természetesen felutaztunk az urammal autón Pestre, nagyon sok batyii, gömöri volt ott. Többek között **Czine Mihály** mondott beszédet.

Most találtam meg egyik verseskötetbe betéve **Fónod Zoltán** cikkét, amely az *Új Szóban* jelent meg: *Élén járni az európai haladásnak... Kilencven éve született Győry Dezső*. De életéről írva, egyes dolgok nagyon hangfogóval vannak megírva benne. Dodó első kötete, a *Hangulatok*, németországi útleírások, versekkel, még Wallentínyi Dezső név alatt jelent meg 1921-ben Galántán, a *Mátyusföldi Lapok* kiadásában. De Dodó ezt nem nagyon szerette, nem felelt meg neki későbbi költeményeihez. A *Győry* nevet ezután vette fel, s az 1924-ben megjelent első verskötet *Százados adósság* címen már Győry Dezső név alatt jelent meg. A Győry név édesanyám lánykori neve volt, akit nagyon szeretett, s édesapámnak, aki főgimnáziumi tanár volt Batyiban, sok kellemetlensége volt a verskötete miatt. A *Hangulatokat*, amely főleg próza volt, útleírások, az Édesanyjának írta, beszámolva benne úti élményeiről.

Ha egyszer erre hozza a sorsa, okvetlen keressen fel, de előzetesen hívjon fel telefonon, hogy otthon legyek. S ugyanígy, ha megint Szencre kerül.

Engem nyugodtan szólítson ezen túl Böbe néniem –, mindenki így ismer, így hív, s nem Erzsébetnek.

Remélem, egyszer lesz alkalmunk a személyes megismerésre. Sok szeretettel üdvözl

Wahlné-Wallentínyi Böbe

(keltezés nélkül)

Kedves Böbe néni!

Elsősorban is elnézését kérem, hogy november 22. óta nem jelentkeztem, de hasonló problémáim akadtak nekem is, mint Böbe néniem. Nagyon megörültem második levelemnek, s rögtön elkezdtem tervezgetni a Böbe néniemmel való találkozást. Terveim között szerepelt egy pozsonyi út, ez abból az ötletből született, hogy a Csemadok KB

elnöksége december végére tervezte a Csemadok területi választmánya titkárainak értekezletét, ami sajnos nem jött össze, mivel a Csemadok KB is komoly anyagi gondokkal küzd. A második tervem viszont az volt, hogy vendégül látom Böbe nénit itt, Rimaszombatban, ahol pár napon keresztül a Csemadok Területi Választmánya és egy pár jó barát, Győry Dezső tisztelői kalauzolnánk városunkban, hisz két levelet kaptam Öntől, de mind a kettőből szinte fülemben cseng az a vágy, hogy végre-valahára, újra megláthassa szülővárosát, Batyit. Ezt a találkozást szerettem volna még ebben az évben megvalósítani, de amint megkaptam második levelét, s benne Győry Dezső halálának tisztázatlan dátumát (remélem, az év és a hónap biztos), úgy gondoltam ezért, hogy 1995 februárjában Dodó (ahogyan Böbe néni nevezi a kedves bátyját) halálának évfordulójára emlékezünk, s ebből az alkalomból szeretném majd meghívni Böbe nénit Batyiba (szállást természetesen biztosítunk és a pontos dátumban is megegyezünk). Remélem, az egészsége jól szolgálja és nem lesz nagy megterhelés ez az utazás.

Az első napon szeretnénk egy klubdelutánt vagy esetleg egy estét megszervezni meghitt baráti körben, ahová több mint valószínű, meghívást kap **Agócs Valéria**, a Szlovákiai Magyar Adás rovatvezetője [Torpis a rádióra gondol – a szerk. megjegyzése], aki egyébként földim (füleki – ugyanis én magam is ott születtem, csak ide nősültem, Batyiba), s az ő társaságában szeretnénk Böbe nénit vallasni Győry Dezső életéről (születésétől haláláig) és természetesen Böbe néni kapcsolatairól Győry Dezső barátaival. Azt hiszem, hogy Böbe néninek ez a kérésünk nem jelent semmilyen problémát, mert el tudom képzelni, hogy Böbe néni napokat is el tudna beszélgetni szeretett bátyjáról, Dodóról. Ha nem lesz ellene kifogása, mindazt, amit elmond nekünk, szeretnénk magnószalagra rögzíteni, minden mozdulatát videoszalagra feljátszani. Az így megszerzett adatok alapján a Csemadok Rimaszombati Területi Választmánya szeretne egy monográfiát készíteni Győry Dezső életéről és munkásságáról. Ezért szeretném Böbe nénit megkérni, hogy gyűjtse össze azokat az anyagokat, amiknek egyáltalán közük van az író életéhez és munkásságához (újságcikkek, kéziratok, könyvei, fényképek és mindazt, ami Őt idézi). Azokat a dolgokat, amelyek esetleg nem lennének a terhére az utazásnál, magával is elhozhatná, hogy lefotózhassuk, de ha ez mégiscsak terhére lenne, akkor, ha találkozunk Batyiban, itt megegyezünk egy időpontban, amikor majd meglátogathatjuk Böbe nénit Pozsonyban.

Én személyesen is voltam abban a házban, ahol Győry Dezső diákoskodott. Most egy idős néni, **Elek** néni lakik ebben a házban, s azt hiszem, hogy az ő jóvoltából vagyunk most kapcsolatban, de besegítettek a kollégák is a Csemadok KB-ról Pozsonyban, akik kikeresték a telefonszámát. Sajnos a pozsonyi telefonszáma valahogyan elkallódott, ezért nagyon szépen megkérném, hogy ezt következő levelében legyen szíves nekem megküldeni (a szenci szám, amit le tetszett diktálni, az megvan a nevekkkel együtt is, s azt hiszem, hogy 92 43 35, a nevek pedig **Kálny Ján**

és **Adrianna Kálna**). Hálával és köszönettel tartozunk Elek néninek azért is, hogy örömmel egyezett bele az emléktábla elhelyezésébe és még a padláson talált jegyzeteket, papírokat is a Csemadok rendelkezésére bocsátotta, amit én egy elismerő bizonylat ellenében átadtam a Gömőri Múzeumnak. Röviden ez lenne az első nap programja, habár kissé elkalandoztam egy kissé tőle, de se baj.

Másnap egészségi állapotától, fizikai frissességétől függően megtekintjük a várost, mert bizony sok mindent fog majd keresni, ami hajdanán volt, de most már nincs, és nagyon sok dolgot fog látni majd, ami akkor nem volt, s ma van. Azt hiszem, hogy ez a séta kissé fáradságos lesz, ezért majd kitalálunk valamit a felüdülésre, a pihenésre is.

A harmadik napon, Böbe néni kívánsága szerint szette-kintünk Gömörországban, biztosan érdekelni fogják az egyes községek is, amelyeket hajdanában ismert és meg is látogatott. Megtekintjük a járás történelmi nevezetességeit is, hisz Gömörországnak, s magának Batyinak is annyi jeles szülötte volt, amilyenekkel más megye, bizony, nem veheti fel a versenyt, hogy néhányat említsek, Tompa Mihály, Győry Dezső, Szombathy Viktor és még sorolhatnám tovább is.

Ez lenne a három nap programja, de ha kedve kerekedik Böbe néninek tovább maradni, nagyon szívesen biztosítunk társaságot minden napra.

Befejezőként csupán még annyit, hogy szeretnénk kérni Böbe nénitől valamit. Ha netán még élne Győry Dezső neje vagy kettőjük utóda, közeli rokonok, s ha tudná azoknak tartózkodási helyét vagy címüket, írja meg nekem, és mi szívesen látnánk őket is. Természetesen a javaslatot és a választás jogát Böbe nénire ruházzuk át.

De most már valójában az utolsó sorokat írom le, ami viszont nagyon bánt, de férfiasan be kell vallanom, hogy teljesen megfeledeztem ebben az év végi tumultusban karácsonyi üdvözlőket küldeni Böbe néninek. Mire megkapja a levelemet, már a karácsonyi ünnepek után leszünk, de azért én mégis legfontosabbnak az újévi jókívánságokat tartom. Ezért, kedves Böbe néni, bár kissé megkésve, de annál nagyobb szeretettel kívánok Önnek boldog, békés újszentendőt, az elkövetkező években jó erőt és egészséget. Remélem, hogy hamarosan találkozunk, de addig is írjon gyakran magáról, környezetéről és szomszédairól is.

Öszinte tisztelője,

Jóska

1995. január 3.

Kedves Jóska!

December 28-án kaptam meg kedves, hosszú levelét. Sietek rá válaszolni. Sokáig nem tudtam elgondolni, hogy mi lehet az oka hallgatásának, hogy nem válaszolt novemberi levelemre. Így annál jobban megörültem, mikor levele megérkezett. Nagyon köszönöm, újévi jókívánságaival együtt.

Kedves Jóska, nagyon köszönöm a batyii meghívást, s már előre örülök neki, s annak a kedves, érdekes programnak is, amelyről levelében írt. Meg kell jegyeznem,

hisz ismeretlenül nem tudhatja, s nem képzelheti el, hogy egy ilyen koros nő egészségileg milyen állapotban van, lehet. Ezért megemlítem, hogy keresztfiammal, Kálny Józsikával (45 éves) szeptember elején leutaztam Olaszországba, de teljesen egyedül, semmiféle utazási csoporttal. Pozsonyból Bécsbe autóbusszal utaztunk, ott délelőtt megnéztük a *Kunsthistorisches Museumot*. A pozsonyi barát-nőnk, aki Bécsben lakik, várt a megállónál megérkezésünkkor, s azután nála töltöttük el az időt, amíg az éjszakai gyorsvonatunk el nem indult 10 óra után Velencébe. Nem utaztunk hálókocsival, mert akkor semmit sem láthattunk volna hajnalban a vidékből, mert mindenki aludt volna még. Velencében még májusban megrendeltem s leleveleztem a szállodát, közel a Santa Lucia állomáshoz. Reggel kilenctől este hatig, hétig a múzeumokat, képtárakat néztük. Négy éjszaka után leutaztunk Firenzébe, ahol ugyan a megrendelt szobánkat, bár még májusban megrendeltük, nem kaptuk meg, dacára annak, hogy Rómából is írtak nekik, s Bécsből is telefonáltak Firenzébe, de adtak egy más szállodát, ami, sajnos, nem volt 5 percnnyire a Dómhoz, de az sem volt végtére baj. Innen három éjszaka után leutaztunk Rómába, ahol biztosítva volt a szobánk egy villában, 8 percnnyire a vatikáni Szent Péter tértől. Bécsben Rómáig és vissza Bécsig megvettük a gyorsvonat jegyét, hogy biztosítva legyen utunk, s hogy ne költsük el a pénzünket. Rómában jól kiismerem már magam, tíz éven keresztül minden évben lent voltunk az urammal autón Olaszországban, s természetesen mindig Rómába is ellátogattunk. A lakásunkat cseh papok és apácák vezetik, s így mindig megtudhattam, hogy milyen autóbusszon, s villamoson kell mennünk, ahová éppen akarunk. Megnéztük többek között a Forum Romanumot, a Palatinust, a Colosseumot, a Via Appiát stb. S így mindenütt eleget kellett gyalogolnunk is. Ezt csak azért említem meg, hogyha így marad addig egészségi állapotom, s megsegít ebben a jó isten, úgy Batyiban is akár egész nap el tudok gyalogolni.

Kedves Jóska, nagyon jól esett a batyui meghívása, nagyon-nagyon örültem neki, hogy még egyszer életemben viszontláthatom szülővárosomat, ahol fiatalságom egy részét töltöttem el, a gimnáziumot jártam ott, majd Édesapám korai halála után szeptemberben a pozsonyi kereskedelmi iskolára kerültem, hogy minél előbb végezhessenek, s minél előbb pénzt kereshessenek, mert Édesanyám öt gyerekkel egyedül maradt, s az államtól még éveken keresztül nem kapott nyugdíjat. A rimaszombati gimnázium *Egyesült Protestáns Főgimnázium* volt, tehát nem állami, s az átvétele sokáig húzódott, így a nyugdíj is.

Jóska, a rimaszombati találkozó dátumával kapcsolatban, jobbnak gondolnám, ha az március 18-ikán lenne, a Dodó 95. születésnapjának emlékére. Akkor már az idő is szebb lesz, s főleg, ha gömöri kirándulásokat is tervez a közelben. Ha hó lenne, mint februárban szokott, úgy nem lenne kellemes az utazás. Én nem tévedek a Dodó halálának napjával kapcsolatban, amely 1974. február 2-ikán volt, de sajnos, mint írtam is már, a felesége nem írta rá a gyászjelentésre, hogy mikor halt meg, pedig ez mindig így szokott lenni. Nem akarok most az irataim kö-

zött keresgélni, mert én biztosan felírtam valahová. De azt hiszem, hogy mindenképpen megfelelőbb a 95 éves születésnapjának a dátuma.

Dodónak egy miskolci osztálytársa most az év végén halt meg Miskolcon, teljes egészségben. **Lévay József**nek, a költőnek volt az unokaöccse és még most is sok cikket írt az ottani lapokban. Két diplomát szerzett, jogon és filozófián, s a szegedi egyetemről most élete végén vagy öt diplomát kapott az évek szerint, utoljára a rubindiplomát kapta. Állandó levelezésben álltunk egymással, a Dodó hatvanadik érettségi találkozásánál találkoztunk Batyiban, amikor még elég sokan éltek. Most ő volt az utolsó az érettségizők közül. Miskolcon megyei bírósági tanácselnök volt, s diákkorában a volt Losonci utcában lakott, az akkor úgynevezett „Roth kamrában”.

Jóska, zárom a levelemet, s várom mielőbbi választát, hogy a március 18-ika, Dodó születésnapja megfelel-e Magának.

Telefonszámom: 33 53 29. A szenci telefonszám jó, 92 43 35. De a keresztfiamat Kálny Józsefnek hívják, az édesanyja volt Adrianna, de már senkije sincs, a szülei meghaltak, s most teljesen egyedül lakik Szencen. Invalid, 6 éves koráig nem járt, nem beszélt, de most az egyetemet is elvégezte 5 évvel ezelőtt, csak nem promálták, a kommunizmus betegét nem engedett.

Éppen be akartam fejezni a levelemet, amikor keresztfiam, Józsika jött meglátogatni. Majdnem mindennap eljön, nagyon szeretem őt, s más senkim sincs már, csak ő, s ha nem is vérrokon, de több annál. Tőle is érdeklődtem, hogy mit tud erről, mert neki mindig, mindent elmeséltem, s ekkor idézte Dodónak az *Emberi hang - Vox humana* című költeményét, amely *Magyar hegyibeszéd* cím alatt 1939 karácsonyi számában jelent meg a pozsonyi Esti Újságban. „*Aztán gyűlt otthonok tövéből // magunk is az erdőbe ki, // apám börtönben, anyám ágyban, // magam vészbírák árnyékában, // s töltvék az örök csöveget*”.

Tehát jól emlékeztem kislánykoromra, hogy Dodót ki akarták a legionisták végezni. Egy barátjától, egy volt osztálytársától üzenetet kapott, aki Losonc új állomásparancsnoka volt, hogy nehogy bevárd a legionáriusokat. A listán az első kivégzettek közt van a neved. De Batyiban, a szomszédházunkban lakó szlovák író, aki tolmácsként szerepelt, mentette meg Dodót, aki azzal volt vádolva, hogy ő lőtt bele a legionáriusok páncélvonatjába. De az nem ő volt.

Édesapám viszont azért volt Illaván a börtönben, Batyi 26 különböző vezetőjével, a négy vallás papjaival, mert amikor a demarkációs vonal Jánosi volt, s az már Magyarország volt, pár száz katona fogadásból megszállta Rimaszombatot – s a kaland után jött a megtorlás, s Illava.

Ha meg tudná szerezni *A nagy érettségi* című regényes visszaemlékezések alcímű regényét, talán Füleken, mint magyar városban, a kölcsönkönyvtárban meglegelhető, olvassa el, nagyon érdekes, Batyiról is szól, sok eredeti névvel.

Jóska említi, hogy Elekné felengedte a volt padlásunkra, s ott még sok használható levelet talál. Milyeneket? Hiszen ott Dodó és felesége, több hetes tartózkodás és kiválogatás után, nővérem halála után tudtommal mindent elvitt.

No de, már sokat írtam. Majd legközelebb, s még egyszer nagyon köszönöm meghívását Batyiba.

Feleségét ismeretlenül is csókolom, s Magát sokszor üdvözli szeretettel,

Böbe néni

Pozsony, 1995. február 8.

Kedves Jóska!

Ma csak egészen röviden írok. Remélem, megkapta január 3-iki hosszú leveletemet, amelyet, ha jól tudom, a lakás-címére küldtem.

Tegnap megnéztem a naptárat, s látom, hogy március 18-ika sem magának, sem nekem nem felel meg a másnapi József nap miatt, így akkor semmiképp sem utazhatom el Batyiba. Ha még érdekli Magát a dolog, s akarja, hogy valaki ott legyen a televízió részére is, akkor annak nem áll ellen semmi sem az útjában, ha azt jóval előbb veszik fel.

Várom mielőbbi válaszát, mert a terminusokban foglalt vagyok s jó előre tudnom kell, hogy utazom-e valahová, vagy nem.

Ha egyszer véletlenül Pozsonyba jön, előzőleg okvetlenül hívjon fel a városból. Mert ha nem tudom, hogy ki csenget az ajtómon, senkinek sem nyitok ajtót. Most a szembeni fiatal, 17 éves kislány tűnt el, már több mint tíz napja nem jött haza. A biztonsági viszonyok, úgy, mint most mindennütt a világon, nem a legjobbak.

Mielőbbi levelét várom, akármilyen lesz is a válasza.

Sokszor üdvözli, feleségével együtt,

Böbe néni

(keltezés nélkül)

Kedves Böbe néni!

A napokban megkaptam rövidke levelét, s az az érzésem, mintha neheztelne rám azért, hogy kissé megvárakoztattam levelemmel. Megvallom, hogy ez a késés szándékos volt, mivel az előző levelében megváltoztatta az én februári elképzeléseimet, de egyben örültem is neki, hogy látogatását egy konkrét eseménnyel igyekezett egybekötni (Győry Dezső születésének 95. évfordulójával). Nos, válaszevelem késését ez okozta, mivel február 16-án ült össze a területi választmány elnöksége, s nekem ezt meg kellett várnom, hogy az új időpontot megvitathassam velük. Közben megérkezett az Ön levele, amelyben ezt a módosított időpontot is lemondta. Nekem személyesen és az elnökségnek is megfelelt volna ez az időpont, ám levele felolvasása alapján, döntését figyelembe véve, úgy határoztunk, hogy a felajánlott programból csupán a koszorúzási ünnepséggel valósulnak meg. Természetesen az Önnel való találkozásról nem mondtunk le, s remélem, a közeljövőben sikerül olyan alkalmat találnunk, hogy üdvözölhessük itt Gömörország szívében, Batyiban. Addig is nagyon jó egészséget kíván

Jóska Batyiból

Pozsony, 1995. március 6.

Kedves Jóska!

Utazásomról hazatérve, vasárnap, február 26-ikán találtam meg postaszekrényemben a Maga levelét. Még csodálkoztam, hogy vasárnap hogy lehet itt a levél, mikor én pénteken, elutazásom előtt megnéztem a postámat. De lehet, hogy a postásnő aznap későbben jött, s én már másodszor nem néztem meg.

Tudomásul vettem, hogy Dodó 95. születésnapjának évfordulóját a tábla koszorúzásával ünneplik meg.

De akárhogy is van, január 2-iki levelemre illett volna pár sorban válaszolnia, ha nem volt rá ideje, úgy elég lett volna egy telefonhívás.

De mostani levelében tévesen írja, hogy én megváltoztattam a február 2-iki terminust. Én azt a javaslatomat, hogy március 18-ika legyen, még január 2-iki levelemben írtam meg Magának. Jóska, én pár fontos, s engem nagyon érdeklő kérdést tettem fel magának január 2-iki levelemben, amit Maga, sajnos, válasz nélkül hagyott. Olvassza el a leveletemet s majd meglátja. Így például: Milyen családi leveleket talált a volt padlásunkon, amiket átadott a batyii Gömöri Múzeumnak, vagy pedig kik voltak jelen a tábla-leleplezési ünnepségen, s kértem Magát, ha lehet, küldjön nekem egy fényképet róla. Mert tudomásom szerint van, mert mások tudtak ilyen képet szerezni. Majd, ha ideje engedi, szerez nekem is egyet, s elküldi.

Sokszor üdvözli feleségével együtt

Böbe néni

*

Itt szakad meg ez a rövid levelezés, amelyet **Torpis József** folytatott Wahl Rudolfnéval, szül. Wallentinyi Erzsébettel, Győry Dezső hugával. Megszakadt, mert Torpis József váratlanul meghalt, s az utódait nem érdekelte a költő, regényíró utóélete. A ház, amelyen az emléktáblát avatták, eladásra vár. Fényképet e sorok szerzője sem tudott szerezni a táblaavatásról, ezért, ha valaki rendelkezik ilyen fotóval, kérem, hogy küldje el a Gömörország címére. Ahogy **Mayer Judittól** megtudtam, Wallentinyi Erzsébet is évek óta halott már, s a levelezésben említett szeretett keresztfiával, aki első férjének második házasságából született gyermeke, sem találkozott már Pozsony utcáin évek óta.

2004-ben az Új Szóban *Pusztába kiáltott szó?* címmel írtam az elfelejtett költőről egy rövid tanulmányt, amely főleg a költő utóéletére koncentrált.

Ő maga írja 1949-ben: „*Ötödször kezdem újra életem // Négyyszer haltam meg, majdnem és nagyon. // Egyszer volt csak, ha siker, sikerem // költőként. Rég volt...*”

Tavaly a Csemadok Rimaszombati Területi Választmánya konferenciát szervezett a tiszteletére. Ideje lenne nemcsak kiadni, hanem meg is hallgatni a szavait: „*Magyarként voltam ember. S az maradtam. // A harc őszül, a szív fiatalul. // Hiszem: mint kaptam, mindig többet adtam. // Megyek. Ujvást. Tisztán, fiatalul.*” (Sárospataki lapok, 1949).

(Közreadja: Juhász Dósa János)

Válogatás Mikszáth Kálmán műveiből

Hogy lettem én író?

Kirándulást tettünk az aggteleki barlangba egy-két fiatalabb tanárral. Még most is emlékszem azokra a csodadolgokra, amiket ott láttam, a hatalmas oldalszalonnákra, mik a csepegő kőből képződnek, a mennyországra, a tizenkét apostolra, a Mátyás király ásójára s több efféle dologra. No, de ez nem tartozik ide, leírták már azokat mások sokkal jobban, és csak arra akarok szorítkozni, hogy Szeremley Károly tanárunk mindössze két tárgynál tett megjegyzést.

A tanár úr különös kedvencem volt, a mai napság is tisztelettel gondolok finom szellemére, szikrázó ötleteire, kedves, szeretetreméltó modorára és kivált azon eredetiséggel párosult gyakorlati magyarázatokra, melyekhez foghatókat egyetlen tanférfiúnál sem tapasztaltam.

Bámulatos tapintattal tudott hozzásimulni tanítványai értelmi tehetségéhez.

Midőn a történelemben ki akarta tüntetni a francia befolyást, nem értekezett arról szárazon, hosszadalmasan, figyelmet fárasztólag, hanem mindössze ennyit mondott, keményen megropogtatva a szavakat:

– Öcsém! Ha ebben az időben a francia királyné pelyhes szoknyát rántott volna magára, az egész világ pelyhes szoknyában járt volna.

Ebből a jellemző képből aztán mindnyájan megértettük a Lajosok korát, s nem mosódott el egyhamar emlékezetünkben; aminek bizonyossága, hogy utolsó padbeli létemre, még most is le tudom írni szóról szóra. Hát még az első eminens?

Egyszer azt kérdi tőlem a mértanból, a táblára fölrajzolt figura egyik csücskébe bökkve ujját:

- Micsoda szög ez, fiam?
- Egyenközű háromszög – mondám.
- Hát ez a másik?
- Az is.

– De már ez...? – mutat hirtelen a harmadikra.

Pillanatnyi habozás – után halkan mertem csak makogni:

- Az is.
- Helyesen van, öcsém. Az is egyenközű háromszög; nekem se higgyen abban, amit már tud.

Hát mondom, az egész aggteleki kirándulásból itt csak a Szeremley két megjegyzésére akarok szorítkozni, mint némileg tárgyamhoz tartozóra.

A paradicsom-barlangban a mutogató kalauz sok érdektelen kőfigura után, miket csak a fantázia idomított át ismert tárggyá, így kiált fel végre:

– Íme, uraim, az „Ádám bocszkora!”

– Hogyan?! – kiált fel Szeremley ijedten – kend a legszebb ábrándomat rontja meg!

– Miért, kérem alássan?

– Eddig mindig azt hittem, hogy Ádám magyar ember volt: most aztán látom, hogy szomorúan csalódtam. Ám, ha bocszkorban járt, okvetlenül tót volt a boldogtalan!

Másik megjegyzése a Mátyás király ásójára vonatkozott.

– Lássák, soha még király kezében nem volt tisztességsőbb fegyver. Pedig ez nem is egészen mese. Midőn Mátyás király Gömörben járt, egy ilyen szerszámot csakugyan kivett a szőlőmunkás kezéből s versenyt kapált az izzadó földnépével.

És azután elmondta szögrül-végről az egész krónikát és hozzátette:

– Mához egy hétre erről a témáról készítsenek irodalmi dolgozatot. Mindnyájan erről. Majd akkor legjobban kitűnik: ki a legény az előadás és leírás művészetében.

Sokan megszeppentünk erre a szóra; még csak a harmadik osztályba jártunk, s még akkor nem volt szokásban innen pályázni a Teleky-díjra. Az „irodalmi” szó olyan magaslat volt előttünk, amire még gondolni is elsápadva mertünk. Hogyan hozzunk mi mához egy hétre irodalmi dolgozatot?

En részemről még egy becsületes levelet sem tudtam ekkor megírni haza, a helyesírásról pedig körülbelül annyi fogalmam sem volt, mint most akármelyik elsőévesnek. Nagy trémák közt s dolgozat nélkül talált tehát a hetedik nap reggele.

Mély sóhajjal keltem fel ágyamból. A nap besütött az ablakon, mint egyébkor. Dobos bácsi (a házigazdám) éppen „fölstökömölt”, mint egyébkor, engem is ott várt már a tányéron a paprikás szalonna és a fehér cipó, mint egyébkor. Semmi, de semmi sem változott.

Oh, de én éreztem, hogy egészen másképp forog a világ. Istenem, istenem, hogy fog ez a nap végződni?

Gépiesen öltöttem fel s nyúltam a könyveim után, melyek egy vakablakban heverték a Dobos bácsi pálinkás butykosa mellett. Mind a ketten egy helyen tartottuk a szellemi táplálékunkat. Csakhogy ő jobban szerette s gyakrabban előkereste a magáét.

Az elkeseredés sötétre festé arcomat, vad tekintetet vettem a falatozó Dobos bácsira, a szalonnámra, majd a könyvekre, melyeket rendetlenül összevissza fordítgatva, mint a Csáky szalmáját, csaptam a hónom alá.

És íme, elborult tekintetem egyszerre fennakad egy tündérsoron, mely lázas ámulatba ejtett, mely megszibbasztott, mely, mint az Ezeregyéjszaka bűvös regéiben szokás, titkos vágyam teljesülése volt.

Az egyik felnyílt füzetben (az ördög a megmondhatója, honnan kerülhetett ide a tankönyveim közé!) egy cikk a következő címet viselte: „Mátyás király Gömörben.”

Mohón futottam át. Éppen a nekünk feladott tárgy volt, de milyen pompásan kidolgozva!

Csak kevés ideig haboztam.

Hiszen egyenesen az isten ujjmutatása volt. Ő hajította le az égből a kész dolgozatot, megszánva szorult helyzetemet. Bolond volnék, ha oly kapóra jött s mégsem anektálnám magamhoz.

Úgy is tettem, sebesen kanyarítottam le – bocsásson meg bü-nös lelkemnek a derék Boros Mihály, ki nem is gondolta tán, mikor e kis krónikát olyan szépen összekomponálta, hogy milyen nagyon vigasztal meg velem egy elszomorodott szívet!

A kapuban már ott lesett bennünket az öreg Dankó bácsi (kivel a következő beszélgetésben ösmerkedünk meg).

– Háború lesz, fiúk – mondá egyenkint minden érkező diáknak –, magyar háború lesz...

És arca sugárzott az örömtől.

– Üstökös volt az égen a múlt éjszaka. Tegnap meg nemzetiszínű szivárvány. A dolog bizonyos, fiúk. Teringette, én tudom, hogy bizonyos. A kisujjamban van minden haditudomány. En tudom, mint jelent az, ha én a kardommal álmodom.

Bántuk is mi még akkor a háborút. A csatatűz ott volt számunkra a tanteremben.

Néma csendben olvasattak fel a dolgozatok, a tanár komoly redőkbe vont arccal hallgatta végig. Volt biz azok között rossz is, figyelemre méltó is. Hol-hol egyet bölintott fejével, kedves, barátságos arca érdeklődéstől sugárzott, pedig bizony nem tudom, mi érdekelhetette azon a sok kezdetleges „probatio calami”-n, amelynek a fele így kezdődött: „Ki ne hallotta volna valaha az igazságos Mátyás hírért!”

Most rám került a sor.

Halk, félénk hangon kezdtem olvasni.

A pattogó szavak, a velős, rövid és szabatos körmondatok, a népiesség szépségétől duzzadó eszmék, mint valami bombák röpködtek szét a tág teremben. Tanulótársaim arcán a meglepetés és megdöbbenés volt lerajzolva. Elfajtott lélegzettel hallgattak rám.

Szeremley komoran csüggeszté le fejét s türelmetlenül tépdelte kis kecskeszakállát.

Kimerült, lángbaborult arccal ereszkedtem le helyemre (az utolsó padban) a felolvasás után.

A professzor úr letette hosszú ceruzáját s firkészőleg nézett a szemem közé.

– Te írtad ezt, öcsém? – kérde a gyanakodás félreismerhetetlen jeleivel.

– Én... – motyogtam halkán.

– De csak segített Dobos bácsi is, ugye?

– Nem – feleltem halálsápadra válva.

– No, egy kicsit? – vállalt szelíd, jóságos hangján.

– Egy kicsit – hebegém, alig hallhatólag.

Újra felvette a ceruzát kezébe s megfenyegetett velem.

– Helyesen van, öcsém. Tehát egy kicsit segített. Dobos bácsi jó hentes, tehát ehhez is ért. Nagyon jól, van édes öcsém, egészen rendben vagyunk. Csakhogy azt mondom én neked, hogy ezután is Dobos bácsi segítsen. Rosszabb munkát ne merj felhozni, mert akkor meggyűlik velem a bajod. Ha egyszer Dobos bácsi nélkül volna kedved valamibe belekezdeni, ne kerülj a szemem elé; a Dobos bácsi keze örökké meglássék minden dolgodon. Tiszteltetem, édes fiam, Dobos bácsit.

Szegény Dobos bácsi pedig mindezekről nem tudott semmit. Nem volt a léhaságok embere, ha tudott volna is valamint ezekről, mindössze vállat vont volna.

Sokkal okosabb dolgokon mélézgatott az ő elméje, mint

aminő a betűk összerakásának hiú mestersege. Nem is értett hozzá soha világeletében. Az iskolából az „abé-ab”-nál állott ki s ahova kiállott, úgy ott maradt állva mai napig, hogy egy hajszálnyit sem mozdul odább.

Ennek a segítségére ugyan nem lehetett támaszkodnom. Kétségbeesésem határtalan volt, rémes színben láttam magam előtt a jövőt, amidőn ki fog sülni minden.

Megedzettem akaratomat és föltettem magamban, hogy olvasgatni fogok irodalmi műveket.

– Dobos bácsi! – szoltam egy napon – mondjon nekem valami remekművet, amit érdemes legyen átolvasni és tanulmányozni.

– Hüm, fiam. Hát itt van a Meluzina históriája. A feleségem olvasmány-könyve, olyat nem evett még a professzorod sem. Ha ezt elolvasod, okosabb leszel a sárospataki püspöknél. A feleségem tizenkilencedszer olvasta a múlt héten, és már is nincs maradásom a megnövekedett elméjétől, mire a huszonötödikszor kérődzik végig rajta, meglásd, a kassai káptalan is odább költözködik a tőle való tartózkodásában.

Megszereztem s elolvastam a Meluzinát. Ez a szép hölgy vitt be az irodalomba.

Az igaz, hogy nem volt előkelő delnő, kinek elegáns, csillogó kosztümje, fényes származása még arra is vet némi sugárt, aki vele érintkezik; egyszerű volt, névtelen, igénytelen...

Meg is látszik rajtam, hogy ő volt az első „ismeretségem”. Ez a „viszony” mindig gátja volt haladásomnak.

A szép „Meluzina históriája” végtelenül tetszett s fölérteszté bennem az olvasás vágyát, mely valóságos dühhő növekedett. Olvastam mindent összevissza, úgyhogy midőn egy negyedév múlva új irodalmi dolgozatra került a sor, annyi tündöklő szóvirág ülepedett le agyamra, hogy dolgozatomat, „Szent László király dicsőítését” úgy felsalangozhattam ékes szavakkal, miszerint Szeremley meg nem állhatta, hogy közbe ne szóljon.

– Nagy fantaszta az a te Dobos bátyád... No, mindegy, megbocsátom neki, hogy alkalmasint délután segített.

Egy év alatt – tisztult az ízlésem, sokat tanultam; a megszégyenítéstől való félelmem, hogy Szeremley észreveszi: honnan vettem a pávatollakat, megedzé lankadó türelme- met és szorgalmamat, megkettőzve – igyekezetemet.

Hiúságom, örömem, vágyam egyetlen célba gyűlt: írni tudni.

Egy év múlva, midőn a saját versemet olvastam el a közvizsgán, Szeremley édesen mosolygott, megveregette vállamat s így szólott:

– Most már nem féltlek, gyerek. Most már mindig ott lesz melletted Dobos bácsi, valahányszor megfogod a tollat.

És ez nekem nagyon jól esett akkor, pedig nem is értetem egészen.

Mert hát hogy is lehetne Dobos bácsi mellettem ezután? Féléve már, ahogy kikísértük a temetőbe. Hiszen a tiszteletes tanár úr is tudhatná. Levett kalappal ballagott a kopszója után.